

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume:6 Sayı/Issue:1 Yıl/Year:Yaz-Summer 2019

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2019-6

1

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 6 Sayı: 1
Yaz 2019

BARTIN

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Murat AĞRI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahide PARLAR	(İnönü Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Murat AĞARI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlud DUDIC	(Novi Pazar University, Serbia)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ	(Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Doukas KAPANTAIS	(Academy of Athens, Greece)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Bachir KHELIFI	(University of Mascara, Algeria)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alyona Yuldaşkızı BALTABAYEVA	(Ahmet Yesevi University, Kazakhstan)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsou KAMALİEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KUL	(Bayburt Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ayad OMAR	(Tripoli University, Libya)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN	(Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek SARI GÜVEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Naz PENAH	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Fariz AHMADOV	(Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)
Dr. Ramezan Mahdavi AZADBONI	(University of Mazandaran, Iran)
Dr. Kalliope PAVLI	(Panteion University of Socail and Political Science, Greece)

Dizgi / Typographic
Arş. Gör. Dr. Abdül Halim VAROL

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem İŞCANOĞLU	(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Birgül KOÇAK OKSEV	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytül TORUN	(Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜMÜŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selda UYGUR GÜRBÜZ	(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah HALICI	(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emel KOŞAR	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN	(Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil ŞAHİN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ŞİMŞEK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU	(Bilecik Üniversitesi)

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 6 Sayı: 1

ISSN: 2149-5866

Yaz 2019

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editörden..... 1

MAKALELER

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK

Doğu-İslam Dünyasında Ailenin Sosyo-Politik Temelleri Ve Sosyolojik Dönüşümü
Üzerine..... 2

Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA

Lysimakhos Ve Belevi: Arkeolojinin Bitmeyen Mücadelesi ve Etkileşime Dair Bazı
Düşünceler..... 19

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜMÜŞ

Bartın Efsanelerinde Mitolojik Motifler..... 36

Dr. Öğr. Üyesi İnönü KORKMAZ

Yeniden Çeviri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Çeviri İncelemesi: Edgar Allan Poe'nun "The Cask Of
Amontillado" Öyküsü Örneği..... 44

Dr. Yeliz OKAY

Türkiye'de Çocuğa Yönelik Sosyal Hizmet Dalının Tanıtımında Öncü Bir İsim ve Makalesi: Sabiha Sertel ve
"İçtimâî Sa'y - Çocuk Salahlı"..... 64

Arş. Gör. İlyas KAYAOKAY

Mensur Bir Maktel-i Hüseyin: Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'atın "Vak'a-i Dil-Sûz-ı
Kerbelâ"sı..... 70

Arş. Gör. Fatih KURTÇU

20. Yüzyıl Modernizmi Tipografi'de İçerik ve Biçim İlişkisi..... 89

Filiz GEMİCİ

Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960)..... 111

İrem ŞAHİN

Devrim Gazetesi'ndeki Folklor Ürünleri Üzerine Bir İnceleme..... 133

Berrin TURAN TİLBE

Antik Kahramandan Anti Kahramana: Kahraman Kavramının Kökeni ve Gelişimi..... 142

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek 9. sayısına ulaşmış ve beşinci yılına girmiştir. 2016 yılı itibariyle Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin 6. cildinin birinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makalelerle yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, arkeoloji, sosyoloji ve edebiyat alanlarına ait 10 makale bulunmaktadır. Bu sayımızda, Doç. Dr. Ali Öztürk, Dr. Öğr. Üyesi Ali Bora, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Gümüş, Dr. Öğr. Üyesi İnönü Korkmaz, Dr. Yeliz Okay, Arş. Gör. İlyas Kayaokay, Arş. Gör. Fatih Kurtçu, lisansüstü öğrencileri Filiz Gemici, İrem Şahin ve Berrin Turan Tilbe'ye ait makaleler siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu sayının teknik hazırlığını üstlenen Editör Yardımcısı Doç. Dr. Hasan Hüseyin Güneş ve Arş. Gör. Dr. Abdül Halim Varol başta olmak üzere emeği geçen herkese katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2019 Aralık ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere,

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Temmuz 2019

DOĞU-İSLAM DÜNYASINDA AİLENİN SOSYO-POLİTİK TEMELLERİ VE SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK*

Öz: Aile gerçeği bidayetden günümüze çeşitli mahiyet ve formlarda insanlık için önemli bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Aile olgusunu tamamen reddeden, yok edilmesi gerektiğini iddia eden kimi teorik yaklaşımlar ve kimi kısa süreli tecrübeler ifade edilse de bu ailenin hayatımızdan tamamen çıkarılmasına yol açmadı. Bununla birlikte başta Batı olmak üzere modern dönem ve sonrası için (Qu-post dönem) ailenin büyük bir krize girdiği gerçeği de yadsınamaz. Nitekim kimi yaklaşımlara göre ailenin bu krizinin temelinde gerçekte insanlığın bütünüyle yaşadığı krizlerin rolü büyüktür. Buna karşılık ailenin son derece önemli olduğunu belirten ve de pratikte de bunu destekleyen birçok yeni yaklaşım ve uygulamanın olduğunu görmek mümkündür. Kimi yaklaşımlara göre ise insanlığın yaşadığı krizleri aşmanın başlıca yollarından birisi de ailenin sağlıklı bir biçimde yeniden tesis edilmesidir. Bu vesileyle birçok sivil toplum oluşumunun ve resmi müesseselerin gerek kurumsal düzeyde gerekse başka tür bağlamlarda ailenin korunması ve geliştirilmesi için çok yönlü arayışlar içinde olduğu gözlenmektedir.

Bu çalışma ile özelde ailenin içinde olduğu krizi ve genelde ise insanı sarmalamış büyük krizleri medeniyetimizin imkânlarını yeniden değerlendirmeye alarak çeşitli tespit ve önerilerde bulunması hedeflenmiştir. Çünkü günümüzde gerek ailenin krizinin gerekse insanlığın krizlerinin büyük ölçüde Batı merkezci bir dünyanın oluşturduğu sorunlardan kaynaklandığı iddia edilebilir. Elbette bu Batı-dışı toplumların krizde olmadığı anlamına gelmez. Ancak sorun şu ki; Batı-dışı toplumların tüm krizlerini yine Batı merkezci yaklaşımlarla çözüme gayretinde oldukları da bir gerçektir. Bunun dışında ise genelde sistemli olmayan kimi romantik diskurların göze çarptığı, ancak bunların da sistemli ve manidar alternatiflerle teklife dönüşmesi bakımından son derece zayıf oldukları çok açıktır. Oysaki medeniyetimizin tecrübe ve meta-epistemolojisinde çok daha fazla imkânların olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışma aileye dair teori, mefhum ve olgu analizlerine dayanmakla birlikte, yeniden teorize etme imkanlarından da faydalanılarak karşılaştırmalı, sistemli ve yeniden sistemleştirici bir yöntem arayışı benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile Çalışmaları, Değişim Sosyolojisi, Doğu-İslam Medeniyeti, Kriz.

ON THE SOCIO-POLITICAL FOUNDATIONS AND SOCIOLOGICAL TRANSFORMATION OF THE FAMILY IN THE EAST-ISLAMIC WORLD

Abstract: The fact of the family continues to exist as an important phenomenon for humanity in various forms. Although there were some theoretical approaches that completely rejected the family phenomenon, some short-lived experiences showed that the family had been destroyed, but this did not lead to the complete removal family from our lives. There are some crises about family institution. Indeed, according to some approaches, the crises experienced by humanity are in fact the basis of the crisis of the family. On the other hand, it is possible to see many new approaches to get rid of these crises that show that the family is extremely important and supports it in practice.

According to some approaches, one of the main ways to overcome the crisis of humanity is the healthy reconstruction of the family. On this occasion, it is seen that many civil society and official institutions are in a multifaceted search for the protection and development of the family in both institutional and other contexts.

In this study, the possibilities of Eastern Islamic civilization and especially the crises experienced by the family are discussed in this context.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Keywords: Family Studies, Change Sociology, East-Islamic Civilization, Crisis Sociology.

Giriş

Aileye dair çok fazla yaklaşım, sorun ve çalışmaya rastlamak mümkündür. Zira aile insanlık tarihi kadar eski, çok boyutlu, çok bileşenli, çok değişkenli bir olgudur. Bununla birlikte kendine özgü farklı formları, yaklaşımlara göre başkalaşan sorun alanları, dönemlere göre yeni biçimler kazanan form ve mahiyeti, medeniyet ve inançlara göre değişen meşruiyet, önem, işlev ve formları daha birçok boyutuyla son derece karmaşık bir durumdan bahsettiğimiz açıktır. Böyle olmakla birlikte ortak birtakım özelliklerin de öne çıktığı bir tarafıyla da son derece sade bir olgu alanından da bahsedebiliriz. Yani temel mantığı (en azından öz imajı bakımından) açısından anlaşılır, ancak detaylara ve sorun alanlarına indikçe insanlığın tüm imkân ve çıkmazlarını içeren bir olguyla karşı karşıyayız.

Bu yüzden çok fazla karmaşıklaştırmadan özel bir işlev alanı teklif etmek gerekirse, felsefenin de araçlarından faydalanarak, şunları söylemek mümkündür: Aile insanın; insan, doğa, eşya, insanın yarattıkları ile ve elbette Mevla ile ilişki ve temasının nasıl olacağını belirlediği *nüve değer/merkez* varlığa doğduğu yerdir.

Bu çalışma bu temas biçimleri bakımından ailenin rolünü, işlevi ve meşruiyet motivasyonlarını dünden bugüne değişimleri de dikkate alarak, günümüz krizlerine bir çözüm merkezi olarak ailenin sınırlarını yeniden sorgulandığı ve kimi tekliflere dönüştüğü bir çalışma olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle ailenin yeniden anlaşılmasının metodolojik imkanları, Doğu-Batı epistemolojik başkalaşımı ekseninde tartışılacağı; Kuram versus Değer/Merkezci paradigma bağlamında incelenmiştir. İkinci olarak ise; Sosyal ve politik insanın indirgemeci baskısına karşı ailenin insanileştirici imkânları tartışılmıştır. Üçüncü olarak ise varlığını sürdürmek için üretim tüketim döngüsüne ihtiyaç hisseden insanın aile mefhumu sayesinde bu ilişkiyi sağlıklı bir biçimde dönüştürme yolları tartışılmıştır. Dördüncü olarak ise; özellikle bu çağda çok boyutlu yabancılaşma yaşayan insanın bu yabancılaşmayı aşmasına yardımcı olacak ailenin işlevlerinin yeniden sistemli hale getirilmesi tartışılmıştır. Son olarak ise aile fetişizminin yani "*aileizmin*" krizleri ve medeniyetimizin *yönetilebilir, insani aile modeli* ayrımı tartışılarak; aile ile insanlığın krizlerini aşmanın medeniyetimizin birikimlerinin modellenmesi üzerinden kimi tekliflere varılmıştır.

Elbette bütün bu iddiaların temellendirilmesi ve gerekçelendirilmesi için öncelikle kavramsal ve metodolojik çerçevenin oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

Kuramsalci Dünya Görüşü ve Değer/Merkezci Dünya Görüşü Bağlamında Aile (Kuramcı İndirgemecilik versus Değer-Merkezçilik)

İki bin beş yüz yıllık Batı düşünce geleneğinin en karakteristik özelliği mekanizasyona bağlı epistemik bir gelenek yaratmasıdır. Batı'nın akıl dediği şey de kendi üzerine ve kendi lehine geliştirdiği teknik düşünce sistematiğidir. Esasen bilim ve felsefe bilindiği gibi tam anlamıyla bir hakikat ve gerçek arayışı değildir. O daha çok Batı'nın kendi kriz ve sorunlarına bulduğu cevapların 2500 yıllık teknik sorunsallaştırmacı araçsal akla dayalı geliştirdiği bir bilgi biçimidir (Öztürk, 2012).

Bu süreç gerçekleşirken,

- a- Sorunsallaştırmalar belli bir tecrübeyle (Batı) sınırlıdır;
- b- Özel akıllar onu sistemleştirip, kavram ve teklife dönüştürür;
- c- Çıkar grupları ve baskı grupları tarafından kurumsallaştırılır.

Batı düşünceliği bu sosyo-ontoloji (toplumsal ve politik cevher) üzerine geliştirdiği; epistemik tekniklerle (ontoloji, epistemoloji, etik vb. departmanlar; mantık, metreler, matrixler, matematik vb. ölçütler; nesne-realite, akıl-teori, algılama-yorum vb. araçlarla) bilgiyi sözleşmeye bağlar. Bunun için sorun ya da sorunsallaştırmalar, bir postulat ve aksiyom üzerinden temellenir; belli metodik sistemlerle soruşturulup oluşturulur; ait olunan paradigma ve ideolojiye göre de paketlenip servis edilir. Belki bahsedilmemiş birçok ara unsur da söz konusu etmek gerekirdi ancak tema gereği buna gerek duyulmamıştır¹. Bütün bu epistemik sürecin çıktısı olarak aile ile ilişkilendirilen; Ekolojik Perspektif, Yapısal-İşlevci; Çatışmacı; Feminist; Simgesel Etkileşimci teoriler; Ailevi Gelişim Perspektifi vb. yaklaşımlar (Canatan ve Yıldırım, 2011: 31-48) temelde aileyi kendi kuramlarını yukarıda ifade edilen teknik sistematiğinin bir çıktısı olarak, bir uygulama sahası olarak, ele almışlardır. Esasen başka bir konuyu da ele alsalardı aşağı-yukarı benzer yargılarla karşılaşılması pek mümkündür. Yani aile için söylenen şeyler örneğin kadın için ya da ticaret için de benzer biçimde söylenecekti. Bu yüzden teorici aklın her konuyu ele almasına bile gerek yoktur. Çünkü tüm konular o teoriye göre anlayan herkesçe formüle edilebilir. O yüzden her hangi bir teoriye bağlı olarak çalışılan binlerce konular çok sınırlı nüanslar dışında aynı şeyleri söyleyip-durular. Bu da sosyal bilimlerin büyük krizlerinden birisidir (Öztürk, 2018).

Fakat bizi daha çok ilgilendiren şeyin ise aile gibi son derece hayati bir konunun -elbette bu diğer konular için de geçerlidir- bu sözde bilim kumpasınca kırma uğratılmasıdır. Bu meselenin üzerinde yeniden ve yeniden düşünmeliyiz. Çünkü her gün binlerce tez, makale vb. üretimlerde

¹ Bununla birlikte geniş bilgi için *İmajoloji* (Öztürk; 2013); *Kriz Sosyolojisi* (Öztürk; 2011); *Medeniyet ve Sosyoloji* (Öztürk; 2015) adlı çalışmalarda geniş ve detaylı analize rastlamak mümkündür.

bulunuyoruz; ancak bunlar sadra şifa olmaktan çok başka sorunlara yol açan oyalayıcı, yanıltıcı ve kısmen de büyüleyici bir süreçtir.

Sonuç olarak 2500 yıllık Batı düşünce geleneği geldiği noktada aile ile bilgi arasında büyük ölçüde bir akde varmıştır. Daha çok matematiksel belirlenimlerin motive ettiği, araçsal akıla bağlı olarak rol; statü, sınıf gibi tanım alanlarıyla şekil bulan, bu belirlenimlerini maddi eşitlik gibi gerçekte büyülmekle birlikte belirsiz ve operasyonel yönü de olan saptamalarla muhalefete dönüştüren çatışmacı bir arayış ile karşı karşıyayız. Bu ise insanı sistem ve araç üzerinden tanımlayan (Öztürk, 2011), Batının geliştirdiği kurumları yücelten, tüketim döngüsünü merkezileştiren birey için ailenin nasıl hazırlanacağı sorundur. Elbette bu dönemsel ve paradigmasal belirlenimlere göre çeşitli şekiller almıştır.

Medeniyetimizin Değer/Merkez imkanlarına gelince, bunun tespitini yapmak sınırlarını belirlemek ilk elden çok kolay değildir. Zira medeniyetimiz tüm insan gerçekliğini mümkün gören, ancak tercih edene değer teklif eden kendine özgü bir sistematığı mevcuttur. Bununla birlikte cari durumlara ve gayr-i olana, yani kendinden olmayana, ona özgü hukuki, ahlaki, geleneksel ve toplumsal sözleşmeye dayalı olarak geliştirdiği sosyal bir uygulama çeşitliliğine 19. Yüzyıl öncesi tüm dönemlerde rastlamak mümkündür. Bu büyük birikim maalesef 19. Yüzyılın hoyrat paradigmaları tarafından tarih-dışı bırakılmıştır. Bu yüzden İslam Medeniyeti hem cihanşümül teklif ve iddiasıyla hem de herkese kendisi olarak yaşama imkânı veren karakteristiği ve uygulama tecrübesiyle yerel değil tam aksine evrenseldir. Metaforik bir ifadeyle diyebilirim ki: Ezanlar okunduğu sürece çanlar da gönül rahatlığıyla çalacaktır. Son dönemde medeniyet tasavvurumuzu ulus-devleti pratiğine ve belki de daha dar bir cemaat ve kabile kültürüne indirgenerek yerel değerlerimiz şeklinde terkip edilmesi gerçekte Batı merkezci yaklaşıma duyulan kompleksle birlikte, medeniyetimizi anlamaktan çok uzak bir tasavvurun yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konunun aile bahsinde ele alınmasının elbette çok manidar bir nedeni vardır. Çünkü İslam medeniyetinde bir bireyin devletle olan sözleşmesinin en önemli göstergelerinden ve belirleyen unsurlardan birisi ailenin bizatihi kendisidir. Öncelikle medeniyetimiz söz konusu edildiğinde, aile romantik güzellemelerden ve meşru cinsel ilişki platformundan çok fazla bir şeydi. Modern devletlerin birey ve çocuk için verdiği kararların çoğu aslında medeniyetimizde aileye aittir. Aile, eğitime; eğitimin nevi, formu ve yönüne; hangi din, kültür dil vs. bağlamında gerçekleşmesi gerektiğine, süresine vb. teknik unsurlara, devlette hangi hukuka tabii olacağına, kendi kimliğinin ne olacağına, mahkemede hâkimin kararına dahi ortak olmaya varıncaya kadar daha zikredilmesi gereken başka birçok alanda imkanı olan hükmi şahsiyet sahibi bir merkez idi.

Yukarıda ifade edilen tespitler esasen Medeniyetimizin kurumsal ve pratik işleyişine dair önemli ipuçları vermekteydi. Modern toplumlarda birey ile makro tüm birimler doğrudan

savunmasız ve mutlak teslimiyetle ilişkiliyken, medeniyetimizde kurumlar hiyerarşik olmaktan çok, yatay birçok mekanizmalarla, bireyi koruyup, kültürü zenginleştiren ve karar mekanizmalarını artıran bir nitelik sergiliyordu. Bu aynı zamanda da isteyen bireyin özgürce davranmasının önünde de bir engel değildi.

Devlet ne “**mitoloji devleti**” (gaza getiren, kitleleştiren, siyasal organizasyonları paganlaştırıp yücelten ve tüm insanları mekanizmalar içinde aparatlaştıran) ne “**tanrı devleti**” (her şeyi kendinden menkul belirleyen; doğrudan metafizik vaaz ederek tüm insanların kaderini belirleyen) dikey devlet değildi. Aksine yatay oluşumlarla tanımlayabileceğimiz “**ahlak devleti**” idi: Böylece devlet aileyi, kültürü ve insan birlikteliklerini korumak, geliştirmek ve hakem rolü üstlenmekle daha çok meşguldü. Yani devlet şeriata ve şeriatlara karşı sorumlu ve sınırlı, örfe ve örfelere karşı sorumlu ve sınırlı, sözleşmelere karşı sorumlu ve sınırlıydı. Bu vesileyle toplumsal kesimler arasında sözleşmelere imkan hazırlayan, inanç, değer ve örfelere göre yaşama ve organize olmalarını hukuka bağlayan her meşrebi devlet ve diğer toplumsal kesimlerle sulh içinde olmak kaydıyla taleplerini yasal garantiye alan bir yol seçmiştir. Devlet, siyaset, eğitim, hukuk vd. yollar ile bireyi ya da toplulukları mutlak sembollere ve mutlak belirlenimlere ait kılma çabasından çok tabasıyla ilişkisini onların gerçekleri, imkanları ve tercihleri üzerinden dengeye bağlardı. Yani devlet “mutlak egemen” değil, ancak daha çok imtiyazlı yöneticiydi. İşte tam bu noktada ailenin çok özel bir rolü olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Sosyal ve Politik İnsan ve Ailenin İnsanileştiren Rolü

İnsanın sosyal bir varlık olmasının birçok yüzü vardır. Bu sosyo-siyasal veçheler kimi zaman birbirini desteklerken kimi zaman birbirini baskılar. Kimi zaman farklı bu kategoriler birbirlerinin işlev ve rollerini üstlenir. Bu bağlamda da ailenin özel bir işlevi açığa çıkmaktadır. Aile sayesinde insanın sosyal ve siyasal rolleri mümkün oldukça insanileşir ve birbirlerine olan mesafesi uyumlu hale gelir. Birey toplumun güçlü mekanizmalarına karşı daha anlamlı bir ilişki geliştirirken aile sayesinde çoğu kez toplumsal ve kurumsal mekanizmaların rekabeti esnasında daha hazırlıklı ve korunaklı refleksler vermeyi öğrenir.

Her ne kadar da aile birçok batı-merkezci yaklaşımca otoritenin ve siyasal aklın emrinde bir kurum olarak tanımladıysa da bu tamamen böyle değildir². Ailenin en önemli rollerinden birisi de bireyin siyasal mekanizmalara savunmasızca kurşun asker olmasını engellemektir.

² “İnsanlık tarihi boyunca toplumların büyük çoğunluğunda aile içindeki otorite, babanın merkezi konumu etrafında şekillenmiştir. Bu otorite, kültürel ve yapısal farklılıklara göre çeşitli toplumlarda değişik görünümde ortaya koymuştur. Öte yandan geleneksel toplumlardaki iktidar ilişkileri ile aile içindeki yapı arasında kimi zaman benzerliklere rastlanmıştır”. Geniş bilgi için (Say, 2015). Bunla birlikte birçok modern, Marksist, feminist vb. kuramlar otorite, politik hayat, devlet vb. faktörlerle ile aile kurumu arasında doğrudan çok çeşitli bağlar kurmaktadır.

Bireye insani bir şahsiyet katan aile, devletin devamlılığını çok önemserken, bireyin siyasi mekanizmaların mezesi olmasını da engeller. Böylece devletlerin yukarıda zikredilen kendi meşru mecrasında kalmalarına neden olur. Bununla birlikte devletin insan merkezli politikalar üretmesine de yardımcı olur. Bu vesileyle de ihtiraslı iktidar sahiplerince hem toplumun hem de başka toplumların sürekli bir tehdit altında olmasını engellemiş olur. Aksi takdirde herkesin “yeniçeri” (yeniçeri ile aile meselesi arasında yakın bir ilişkisi vardır) olduğu bir toplumda gerçekte insanileşme mümkün olmadığı gibi devletlerin de uzun süre ayakta durması hem mümkün hem de anlamlı değildir.

Ailenin diğer önemli bir işlevi ise bireyi illegal örgütlerin canavarlaştırıcı etkisinden de korumasıdır. Zira aile çıkar gruplarına adanmış birey formunun en önemli kalkanıdır. Esasen bütün toplumu yek bütün yeniçeri olmaktan koruduğu gibi bireyi de “haşhaş-i” olmaktan da korur. Çeşitli ve çok yönlü insan ilişkileri sayesinde bireyin daha insani düşünmesini sağlar. Ailenin çok yönlü bağları, ihtiyaçları ve imkanları nedeniyle, 0-1 denkleminde, biz ve düşman dilemmasından kişiyi alı kor. Ayrıca insani halleri her seferinde zorunlu olarak öncelediği için kişinin rol, statü³ vb. sanal oluşlara tamamen teslim olmasını engeller. Birtakım zorunlu bağlardan dolayı, bir bireyin temas etmek istemediği insan ve gerçeklerle de muhatap olmasını sağlayarak kişinin fildişi kulesine mahkûm olmasından ve ait olmak istediği gettonun indirgemeci salvolarından korur. Ayrıca aile, bireyi tanıdığı başka politik ve sosyal kamplardan akrabaları sayesinde, mitik bir öteki sendromundan da korur. Onu insani bağlara zorlanmış olur.

Örneğin bir üniversite öğrencisi (sözde aydın olması gerekir) başka ideolojide bir öğrenciye çok kolay bir biçimde, tahmin edilemez ölçülerde, zarar verebilir. Ama aynı kişi, okuma yazması yoksa bile, böyle bir şeyi komşu çocuğu için bu kadar kolay yapamayabilir. Nitekim komşu olgusu medeniyetimizde birçok boyutu olan önemli bir insanileştirme bütünleyicisidir (Kınalızade, 2010: 16). O zaman açtığımız üniversiteleri de yeniden bu yönüyle de ele almamızda fayda var. Zira ailenin işlevini birey üzerinde epeyce azaltan üniversitelerin bugünkü insanileştirici rolleri üzerinde de durmak gerekmektedir.

Nitekim söylendiği gibi üniversiteler bireyi her daim özgürleştiren mekânlar değildir, aksine kimi zaman baskılayan başka tür bir sosyalleşmeyi dayatan merkezler olduğu ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır. Üniversitelere özgü kabul edilen serbest tartışma platformu tanımı ise essen işlevsel olmaktan daha çok ya manipülatif çevrelerin arayışlarına yönelik bir temenni ya da modernleştirici eksenin mitolojilerine güç veren bir söylem alanı olarak boy gösterir. Gerçekte birçok birey geldiği sosyal kesimlerindeki tartışmaları

³ Bu konuya en ironik örneklerden biri Nobel ödülü almış Aziz Sancar'ın anekdotudur: *"Eve gittim, baktım Aziz çöpü dışarı çıkaracaksın diyor. 'Ya ben Nobel aldım..' dedim. Sen yine de çöpü dışarı çıkaracaksın dedi. Ondan sonra Nobel işini karıştırmadık ev işlerinde.."* <http://www.milliyet.com.tr/aziz-sancar-in-nobel-i-evde-ise-gundem-2250124/>

dahi üniversitelerde gönül rahatlığıyla yapabilmekte midir, elbette böyle bir eğilim olmakla birlikte, yeterli bir düzeye geldiğimiz söylenemez. Belki manipülatif bazı tartışmalar bizi böyle düşündürtebilir, ancak bunlar ya politik salvoların bir parçası ya da bir şekilde desteklenen operasyonel biçimler şeklinde cereyan etmektedir. Yoksa provokasyonun, gizli ve etkili güçlerin etkisinden arındırılmış, tüm sosyal realitelerin sağduyu, çözüm ve teklif biçiminde, güven aralığında, bir bilim yuvasında karşılık bulması hem üretkenler hem de paydaşlar açısından en azından kurumsal kültür bakımından henüz yeterince olgunlaşmamıştır.

Üniversitenin burada konu edilmesinin sebebi ise başta üniversiteler olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarının gerçekte bugünkü haliyle bilime ve ilime katkı vermekten çok bir yaşam merkezi olarak dizayn edilmeleri, bir teklife ve pratiğe dönüşmeleriyle ilgilidir. Zira bu yaşam teklif ve uygulamaları ise toplumumuzun aile sistematığıyla ve onun hikayesiyle doğrudan çatışmayı esas almış bir biçimde cereyan ediyor. Mezun olan öğrencilerimden birisinin bana söylediği şu söz metaforik olarak ne demek istediğimi çok iyi izah edecektir: “Hocam, 25 yaşımdan sonra aileme yeniden alışmaya çalışıyorum”.

İnsanları ailelerinin hikâyesine (Noyan, 2016) yabancılaştırdığımız gibi onlara yeni imkanlar sunmak konusunda da yeterince alternatifimiz yok. Bireyi çok yönlü çelişkilere mahkûm eden bir model orta yerde durmaktadır. Bu vesileyle en azından aile ile birey arasındaki ilişkiyi daha yumuşak başkalaşmalara imkan verecek biçimde eğitim-öğretim kurumlarımızı yeniden düzene sokmamız gerekecek. Zira üniversite öğrencisi öğrencilik yıllarında örneğin otobüste büyüklere yer vermeyi bir **ego çelişkisi** olarak algılamak, nükleer santrallere tepkili olmayı büyük bir vicdani görev olarak addedebilir. Burada tüm insani ve geleneksel güzel davranışlara karşı bir yabancılaşma yaşarken, sanal etik pompalamalarına karşı özel bir sağaltım alanı açığa çıkmıştır. Birey parçalanmış ve yeniden kısmen **agresif-pasif-etik-şovu** (kişisel olarak doğrudan katkısı olamayacak şeylere büyük reflexler vererek kendisini değerleştirme görüngüsü) ile modlanmıştır. Birey aileye dönünce elbette bu çelişkilerin normalleşmesi uzun zaman almaktadır. Aileye karşı hem bir tepki hem de pragmatik ilişki gelişmektedir. Üniversitede edindiği **balon-ego-tripleri** yerini **mutusuz-eleştiri** ve **pragmatik-kolaycılık** ile aşınmış bir kişiliğe terk eder.

Ailenin teşekkülü ve siyasal ilişkiler bakımında da medeniyetimizde insani gerçeğe dayalı seçeneklere imkan tanındığını görebilmek pek mümkündür. Medeniyetimizde aileye yönelik denetim çabasıyla evliliğin kayıt altına alınması (Güneş, 2017: 153) söz konusu değildir. Bu daha çok modern dönemin bir hassasiyetidir. Ve esasen medeniyetimiz dışındaki tecrübelerin bize dayattığı bir şeydir. Bu bağlamda da aileye ve evliliğe dair şablonik kabule dayalı zorlamaların, kimi sınırlı ve uygulanmaz tecrübeler bağlamında, yasallaştığını görmek mümkündür.

Esasen modernist akımlar medeniyetimizi eleştirmek için aileye ve evliliğe dair kimi indirgemeci eleştirilerde bulundular (Ali, 2010: 5). Oysaki bu uygulamaların çoğu düşünüldüğü gibi değildir. Kimi spesifik esnek uygulamalar, insan gerçeği ve değişik koşulları sürdürülebilir kılmaya yönelikken, yaygın ve idealize ettiği biçimlere bugün bile ulaşamadığımız erdemler sığdırabilmiştir.

Bununla birlikte medeniyetimizde birçok evlilik ve aile kurma biçimlerine, her inanç ve sosyolojik grubun kendi kabul ve ihtiyaçları çerçevesinde geliştirdiği tecrübelerle saygı duyulmuştur. Örneğin bugün evlilik-dışı ilişki yasal olarak serbest edilmiştir, buna karşılık ise evliliğin yasal güvencede olması tek forma bağlanmıştır. Bu esasen sosyal kesitler açısından pozitif ayrıma neden olurken, uygulamada birçok karmaşık forma neden olmaktadır. Oysaki eğer evlilik-dışı ilişki ve beraberlikler yasal kabul edilecekse ki öyle, tüm evlilik türleri de her sosyolojik kesitin ihtiyaçlarına bağlı olarak yasallaştırılması cari uygulamayı daha tutarlı hale getirirdi yönünde eleştiriler mevcuttur. Nitekim bu tür sorunlara dair müeyyide sosyal kesimlerin kabullerine bağlı çoklu uygulamalar medeniyetimizin uygulamalarında imkan dâhilindeydi. Esasen devletin evlilik biçim ve formunu, mahiyet ve yapısını belirlemek gibi bir rolü yoktur, o ancak teklifleri ve tecrübeleri düzenlemekle ve denetlemekle yükümlü olmak durumundadır.

Üretim-Tüketim Döngüsü ve Aile

Ekonomik ilişkilerle insanın tanımlandığı ve anlaşılmaya çalışıldığı birçok yaklaşım ve modelden söz etmek mümkündür. Nitekim aileyi ve ailede gelişen hiyerarşik durumları neredeyse tamamen ekonominin tarihsel gelişimiyle izah eden birçok modern kurama, yaklaşıma ve görüşe rastlamak mümkündür. Özellikle son dönemde öne çıkan kadının toplumsal rolünü ve sosyal cinsiyet teorilerini insanın geçimini sağlarken oluşan görev dağılımıyla tanımlayan, Marksist (Engels, 2004), (Mahmood, 2011), feminist vb. birçok modele rastlayabiliriz. Elbette ki bu yaklaşımların her birinin çeşitli çelişkilere rağmen kendince çok kıymetli ve dikkate değer tespitleri söz konusudur. Ancak bu çalışmada daha çok medeniyetimizin aile mefhumuyla üretim tüketim döngüsünde bireyi nasıl gözettiğiyle ilgili birkaç tespite temas ederek günümüze açtığı kimi imkanlara kısaca temas etmekle yetinilmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki insanın günlük yaşasını temini ile aile mefhumu arasında doğrudan bir ilişki vardır (Orthner vd. 2005). Gerek bidayette gerekse günümüzde insanın geçimini sağlaması (bu ister ekonomik bir olgu bağlamında olsun isterse dışında olsun nitekim bunun ayrımı yapılmaktadır) genelde yalnız başına birey olarak üstlendiği bir süreç değildir. Her ne kadarda klasik dönemde örneğin kadına biçilen çocuk doğurma rolü nedeniyle eve ve çocuğa bağımlı olarak sosyalleştiği (Erdoğan, 2008: 76) ve modern dönemde bu durumun giderek

değişti ifade edilse de, bu tam olarak böyle değildir. Zira modern dönemde bireyler ekonomik faaliyetler nedeniyle ailelerinden ayrılmak durumunda kalsalar bile; hem ekonomik faaliyetler nedeniyle hem de ekonomik imkanlar nedeniyle yine de en azından ekonomik altyapıya olan ihtiyaçları bakımından (eğitim, ekonomik ve sosyal sermaye vb.) aileden tamamen bağımsız bir faaliyet alanından bahsetmek mümkün değildir.

Bununla birlikte tarih boyunca aile ve ekonomik faaliyet arasında hep sıkı bir bağ olmuştur. Bu manada ekonomi kavramının etimolojik olarak “ev yönetimi” terkinbine karşılık gelmesi de bir tesadüf değildir. Nitekim sanayileşmeye varıncaya kadar, bilinen tarih bakımından, insan türünün geçiminin çoğunu evde örgütlediği çok açıktır. Ev adeta bir atölye hükmündedir. Evdeki tüm bireylerin de bir şekilde ekonomiye katkısı çok büyüktür. Açıkçası kadın istihdamı konusunun bu günlerde çok gündeme geldiğini düşünülduğünde klasik dönem için oldukça manasız bir tartışma sahasından bahsediyoruz demektir. Oysaki kadın sanki bugün ekonomiyle tanıştı gibi yanlış bir algı oldukça belirgindir (Öztürk, 2016).

Klasik dönemde evin tüm bireyleri ekonomik faaliyetlerin içindeydi, üstelik bu ekonomik faaliyetler, küresel pazar, çıkar grupları ve siyasal organizasyonların bu denli zorunlu bir parçası değil, büyük ölçüde özerk bir faaliyet alanı biçiminde gerçekleşiyordu. Üstelik belki kadının daha üstün bir rolüne de temas etmek gerekir ki, o da ham ürünü işleme sanatını üstlenmesidir. İronik bir gülümsemeyle bu konuda erkek maraba kadın beyaz yakalı hükmünde idi denebilir. Ekonomik ihtiyaçların planlanması ve talep edilmesi gibi rollerde de büyük imkanlara sahipti. Açıkçası ekonomi, hiyerarşik modern-kapitalist indirgemeci tanım alanlarının ihtiyaçlarına göre değil, insani paylaşım üzerinden rollerle düzenleniyordu denebilir.

Medeniyetimiz söz konusu olduğunda elde etme ve sahip olma motivasyonundan çok, meşru ve ahlaki sahip olma ve paylaşma sistematiği motive edici ve belirleyici bir faktördü. Burada ailenin rollerinden birisi de sadece yasal kazanç ve dağılıma bağlı bir ekonomik faaliyetten çok; helal, temiz, paylaşım dayalı ve yeteri kadar kazanç esaslı bir motivasyonu örgütlenmiş olmasıydı. İddia edildiği gibi belirgin ekonomik sınıf farkından (Fathi, 2018) bahsetmek mümkün değildi. Zira medeniyetimizde insanın kıymetini belirleyen şey onun sahip olduğu ya da mahrum olduğu makam ve mülkiyet değil, sahip olduklarına nasıl temas ettiği, sahip olmadıklarını nasıl karşıladığıyla ilgili, inanç, tutum, davranış ve pratikleriydi. Bu yüzden aynı role ve statüye sahip iki insan eşit kabul edilmez, yaptıkları, ettiklerine göre, şeye ve insana temasları esas alınarak kıymetlendirilirdi. Hatta tek başına sahip olma motivasyonu olumlu bir şey olarak görülmezdi. Bu tutumu ahlakiliğe bağlayan en önemli merkez ise bizatihi ailenin kendisiydi. Nihayetinde aile bireyin iâşesini sağlamada belli değerlerin kazandırılmasında önemli bir rol üstlenirdi.

Aile bireyin topluma uyarlanmasında en büyük role sahip kurum olarak kabul edilir (Erdoğan, 2012: 1). Buna rağmen modern dönemde ekonomik özgürlük adına insanı, aileden vb. insani alanlardan bağımsızlaştırarak, kendi kararlarını verecek ekonomik özgürlüğe sahip olma mitolojileriyle birey, gerçekte siyasal mekanizmalara, gettolara, gizli örgütlere, çıkar gruplarına vb. yapılara hiçbir değer, şahsiyet ve gerçek manada kendi olma imkânına sahip olmaksızın teslim edilmektedir. Kurumların ve kuruluşların neye inanacağımıza, nasıl giyineceğimize, ailemiz nasıl olacağına, siyasal tercihlerimizin ne olacağına ve daha birçok meseleye dair hayatımıza müdahil olması bu dönemde önemli ölçüde ekonomik çarklar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu vesileyle ailenin etkisi birey üzerinde ne denli azaltılırsa, çıkar grupları, baskı grupları ve siyasal organizasyonların etkisi o denli artmaktadır. Bu büyük handikapı da ayrıca tartışmakta fayda var.

Özellikle İkinci dünya Savaşından sonra Batının kendi dışındaki dünyayla bütünleşme arzusu (Altun, 2000: 144) Batı-dışı toplumlarda tüm kurumlarda olduğu gibi aile, kadın vb. yapılarda da büyük değişmelere yol açmıştır. Zira modern döneme geçerken tüm sosyal değişimlerde olduğu gibi kadının değişimdeki rolünden faydalanmak istendi ve ailenin belli ölçüde moderniteye direnen yapısı kırılmak istendi ve buna bağlı olarak da bireyi aileden koparmanın (Roberti, 2014) imkânlarından birisi de söz de ekonomik bağımsızlık projesi olarak vücut buldu. Oysaki birey aileden uzaklaşınca özgür olmadı tam aksine başka aktörlere daha riskli biçimde bağımlı oldu. Üstelik aileler de bu durumu satın aldılar ve bireyi bu büyük üretim ve tüketim döngüsünün ve başka merkezlerle bağımlı olma sistematığının içine sokmak için olanca güçleriyle çalışmaktadırlar. Öyle ki aileler sözde çocuğun kendi ayakları üzerinde durabilmesi için 30 yaşına kadar büyük yatırımlar yapmaktadır.

Aile ferdinin sözde kendisinden bağımsızlaşabilmesi için onun ömrünün yarısını ömrünün tamamından daha fazla imkânlarla finanse etmek ve başka bedeller ödemek zorunda kalmaktadır. Yani bu söylem tam anlamıyla büyü ve manipüle eden bir mit hükmündedir. Ebettteki ailenin çocuğu için yatırım yapması en insani ve olması gereken şeydir. Ama burada ego ve manipülatif metafiziklerin gazına gelmemize gerek yok demek istiyorum.

Nitekim medeniyetimizin eko-metafiziği bellidir, ekonomik olarak da birbirimize sahip çıkacağız, üstelik bu bir lütuf değil bir zorunluluktur. Sadece aile bireylerimizden de değil başka birçok insandan da aynı şekilde gücümüzce sorumlu olduğumuz bir insani model önerilmiştir. Ekonomik ilişkiler, üstünlük ve hiyerarşik bir sistematik içinde düzenlenmemiş, ihtiyaç ve ahlaki sorumluluk üzerinden kurgulanmıştır. Böylece de insanları başka başka organizasyonların, ekonomik faktörler üzerinden, bir mezesi haline getirilmesine izin verilmemiş olunur.

Günümüz dünyasının en büyük handikaplarından birisi de insanların ihtiyaçlarından hayli fazlasını tüketmesidir. Gündelik hayatımızı tüketim (Çetin, 2017: 163) tapınakları esir almıştır.

Medeniyetimizde ailenin rollerinden birisi de insanın gereksiz tüketim faaliyetinde bulunmasını dengelemektir. Aileler bu çılgınlığı kısmen rasyonalize etseler de bugün aileler bizatihi bu tüketim döngüsünün bir parçası haline gelmiş durumdadır (Healy, 2009: 18). Nitekim tüketimi bir sağaltım ve varoluş biçimi olarak desteklediğimiz bir kültürel (Horkheimer& Adorno, 2002) yeni oluşla karşı karşıyayız. Bu da bir yabancılaşma olarak ifade edilebilir.

Külli (Tümcü) Yabancılaşma ve Aile

Günümüzde evlilik ve aile yapısında büyük değişimler göze çarpmaktadır. Evlilik ve aile olgusunda olumlu değişimlerin yanı sıra yabancılaşmayı örgütleyen form ve motivasyonlar da imkân bulmuştur. Çeşitli çalışmalarımda Qu-post dönem diye ifade ettiğim bu dönemde; boşanmalar artmaktadır, tek ebeveynli aile olgusu zuhur etmiş, çocuksuz aile ya da evlilikte az çocuk tercihi öne çıkmıştır. Nikâhsız birlikte yaşama seçeneklerinin yanı sıra eş seçimlerinde klasik yöntemler terk edilmiş, yerine internet ortamında ve televizyon programlarında ironik seçimler ikame edilmiştir. Gey ve lezbiyen evlilikler, yasal, popüler ve özendirilir olmuştur. Bununla birlikte eş seçiminde bireysel tercihler çeşitli saiklere bağlı olarak önem kazanmıştır. Yasal alanda evli kadına önemli imkânlar verilmiştir. Boşanma hızla artmasına rağmen boşanmayı özellikle de kadın lehine zorlaştıran kanunlar çoğalmıştır. Ayrıca evlenme yaşı gittikçe yükselmiştir (Zincirkıran, 2017: 167-184).

Yabancılaşma sorunu çok boyutlu çok biçimli ve çok fazla sorunsallaştırılmış, teorize edilmiş ve birçok yaklaşıma konu olmuş bir olgudur. Bunların hepsine değinmek elbette mümkün değildir. Kavramın kelime düzeyi dahi çok yönlü tartışmaya açıktır. Fakat İmajoloji adlı disiplin teklifimizde bu konuya uzun bir bahis açılmıştı. Kuramlar, yaklaşımlar ve sorunlar tartışıldıktan sonra, özetle qu-post periyodun yabancılaşma biçiminin insanı çok boyutlu yabancılaştığı, her varlık sahasına bir indirgemecilik baskısının düştüğü ifade edilmişti (Öztürk, 2013). Özellikle insanın dijital dönemde sayısallaştırılmış duyu alanı, bedeni ve erdemlerini paranteze alındığı, duygu patlamalarının saniyelik var olup kaybolması üzerinden ilgili çalışmaların yardımıyla da söylenecek çok şeyin olduğunu ifade etmekte fayda var. Ayrıca karesel var oluş, köpük-bilinçsel karar vericilik, görsellikte kaybolan sahicilik tartışmaları bu tartışmaya ayrı boyutlar katmaktadır.

Elbette bu süreç sadece bireyi değil tüm insan birimleriyle birlikte aileyi de etkiledi. Sanalite, bilgisayarlaşma, yeni medyalar, pato-şizoit kriz araçları; özetle psotmodernite ve küreselleşme periyodu, aile mefhumu üzerinde yeni dönüşümlere neden olmaktadır. Henüz aile sorunu üzerinden modernite ve sanayileşmenin yarattığı krizlere karşı esaslı cevaplar ve pratikler geliştirememişken bu yeni durumlara karşı da hiç bir hazırlığımız yok. Yeni dönemde aileye ilişkin kimi modern katı ve dayatılan kabuller dışında hiçbir alternatif de

görülmemektedir. İşin doğrusu bu modern sığ kabuller geleneğimizden geriye kalan birkaç iyi şeyi de yok etmeyi amaçlarken, bu yeni durumların farkında bile değildir.

Oysaki bugün yaşanan büyük değişim (Dağ, 2018: 206),(Nas, 2017. 125), insan türünü ve dolayısıyla ailenin işlevini de büyük ölçüde küresel tüketim mekanizmasının, kaotik şiddet sarmalının, değişken bağımlılıklar kartelinin, ahlak dışı rekabetin ve insan-dışılık mekanizasyonlaşmasının bir oyuncağı haline getirmektedir. Bunun ilacı gerçekte evrensel olan ancak tarihi süreç içinde lokalite bölüğüne mahkûm edilmiş medeniyetimizin ilke ve tasavvurunda mücehhezdir. Ancak günümüz entelektüel aktörler ve karar-yapıcılar, medeniyetimizden onun değerlerini zenginleştirmeyi değil, yine qu-post dönemin öğretisine bağlı olarak sembollerini heykelleştirmeyi ve paganizme kurban etmeyi düşündükleri için medeniyetimiz alternatifler üretme konusunda büyük bir fiyaskoyla karşı karşıyadır.

Esasen bu konuda söylenecek çok şey var ancak konu bütünlüğüne hanel gelmemesi bakımından birkaç ana soruna temas ile sınırlamakta fayda var. Öncelikle aile hala büyük ölçüde bir insani temas merkezidir. Bu da sanalite ve onun aracılığıyla yaygınlaşan insan dışı metafiziklere ve uygulamalara büyük bir perdedir. Ancak şunu da belirtmem gerekir ki aile gerçeği diğer değişimlerde olduğu gibi bu değişime de hazır bir veriye sahip değil. Örneğin yabancılaşmaya yardımcı olan faktörlerin başında bizatihi ailenin kendisi yer alabilmektedir. Çocuğu sorun olmaktan çıksın diye televizyona ve bilgisayara yuvarlayan yine ailenin kendisidir. Belki burada yabancılaşmayı iki biçimde ifade etmek mümkündür. Bugün aile yasal, ruhsal ve zamanın ruhu ana akım yabancılaşmaları desteklerken, ailesizlik, ya da derin aile krizleri, yasadışı, yıkıcı yabancılaşmalara sebep oluyor. Ama unutulmamalıdır ki bunlar arasında kalın duvarlarla örülü bir perde yoktur. Zira yeni teknolojiler, bilgisayar ve internet odaklı dijital medya, çocuk oyunlarını, çocuk eğitimini ve onların sağlığını, daha geniş anlamda çocukların sosyalleşmesini de etkilenmektedir (Özkan&Hira, 2017: 246).

Çok detaylandırmadan hemen şunları söylemek mümkündür. Öncelikle ailenin bu sorunla baş edebilmesi için, medeniyetimizde mündemiç olan aile imkân ve ilişkilerini yeniden tesis edilmesi gerekir. Yani aile içi ilişkilerin etkin ve sahici hale gelmesi, akraba (Lieberman vd. 2008), komşu ve mahalle olgusunun çok boyutlu canlandırılması, cami, cemaat, manevi geleneklerin canlandırılarak bireye imkânlar açılması, cemaatle namaz, perşembe günü ailece Kuran-ı Kerim okuma, ramazan, teravih, kandiller, paylaşılan iftarlar vb. gibi geleneğimizde insansızlaşma yabancılaşmasına karşı çok çeşitli uygulamalar mevcuttu. Bunlarla eşgüdümü olarak diji-elektro-tele diyetler geliştirilmelidir. Maalesef bu zenginlikler muhafazakâr ailelerde bile kayboldu. Artık bunlar aileler üzerinden değil çeşitli kurum ve kuruluşlar eliyle, insanların birbirine teması olmaksızın, yapılmaktadır ki bunun başka yan etkileri ve çıkmazları olduğunu belirtmekte fayda var.

İkinci olarak ise insani duyarlıkları öncelemek, yoksul, yolda kalmış, öksüz, engelli ve bunun gibi olgularla sadece profesyonel kurumlar aracılığıyla ilgilenmek değil, aile ve birey üzerinden de ilgi alanları geliştirmek durumundayız. Böylece insani sorumluluklar yerine getiriliği gibi sahici insan olma yolunda da adım atılmış olur.

Üçüncüsüyse aileler ile fert arasındaki ilişkinin yeniden tanzim edilmesi gerekmektedir. Öncelikle aile ferde sadece geleceği garantileyen, ihtiras ve başarıya odaklı, sıkıştırılmış ve teknik bir araca dönüşmüş insan yerine, erdemleri öğretmeyi öncelemelidir. Şu an muhafazakâr aileler de bile en makbul çocuk çok ders çalışan ve okul başarısı yükse olan, özne olmaktan uzak ama patolojik egolu başka büyük potansiyel krizler taşıyan çocuk modelidir. Ya da tamamen elde etme arzusu yüklenen ya da en azından bu yönüne destek verilen çocuk modeli faziletli olarak görülmektedir. Buna karşılık ise nesilleri tükense de aksülamel ve uygulanamaz birtakım taleplerle çocuğu boğan bir başka marjinal azınlıktan bahsetmekte de fayda var. Ya da daha kötüsü erdemleri bir koz olarak ve bir ihtiras vesilesi olarak öcüleştiren bir yanımız olduğunu da belirtmem gerek. Oysaki erdem ve ilme duyarlı, kimi üstün işlere meraklı ve eleştirel akla sahip, ego patlaması yaşayan değil, maneviyatı olan ve belli değer ve ahlaki kaygılara sahip bireye yönelik büyük bir irtifa kaybımız olduğunu açıkça belirtmek isterim. Bilgilenmeye yatırım dahi tamamen pragmatistçe olmaktadır ki bu bir yıkımdır. Bu bilincin mutlaka bir dengeye kavuşturulması gerekmektedir.

Aile Fetişizmi, Aileizmin Çıkmazı ve Öneriler

Aile beşeri faaliyetlerin en tabiisi ve özellikleri devredilemez, biricik (Şener, 2017: 228) bir olgu olmasına rağmen tüm dertlerin şifası, tüm sorunların çözümü bir merkez de değildir. Kendine özgü birçok sorunu da bünyesinde taşır. Daha doğrusu insanlığın tüm sorunları bir ölçüde ailede de konsantre olur. O yüzden aileyi tek başına sorunları çözmenin kaynağı olarak göremeyiz. Ancak şurası kesin ki ailenin sorunları ya artıran ya da azaltan bir rolü vardır.

Öncelikle günümüzde aile artık neredeyse siyasal organizasyonlara, tüketim gettolarına ve yabancılaştırıcı mekanizmalara kaynak sağlayan bir çiftlik hükmündedir. Yani moderniteye geçiş dönemindeki direnci kırılmış ve yenedünyanın taleplerine isteyerek ya da istemeden uyumlanmış bir rol üstlenmiştir. Ailenin özellenmesi, mahremiyet yerine, bencil bir mülkileştirim duygulanımına doğru evrilmiştir. Yani aslında ailedeki her şey maddi ve manevi bir değer özeli değil, daha çok narsist ve sadist bir korumacılıkla ve sahip olma duygusallığını tatmin ve yalnızlığını giderme garantisine dönüşmüştür. Bu yüzden de roller değişince değerlerdeki radikal aşınmanın pek de önemli olmadığı görülebilmektedir.

Tarihsel olarak ailenin, çocuk algısının ve kadının rolündeki değişimi şu temel formüle indirgemek tamamen doğru olmasa da kimi imkânlar tanır kanaatimdir:

A- Fetişist ve İşlevsel dönem (Pre-modern; klasik): Aile ve çocuk tabudur, derece farkıyla fetişist motivasyonlar içerir. Ama aynı zamanda nüfuz, emek ve güvenlik birimidir, mahremiyet sığınağıdır.

B- Metafizik, Spekülatif, Rasyonel, İdeolojik dönem (Modern): Aile, çocuk evlilik yeni döneme geçişte çoğu kez engel, sorgulanması gereken bir biçim. Yeni ekonomik modelde yük, nüfus artışı sorun vb. ama bununla birlikte katı ideolojik ve eğitim kurumlarınca garantiye alınan planlı bir yapı taşı hükmündedir. Ayrıca kadına yönelik yeni ve ısrarlı metafizikler geliştirilmiştir.

C- Teolojik, Mağara, Pragmatist ve Tüketim dönemi (Qu-post): Aile ve çocuk, iki kişi merkezinde bütün detayları çeşitli göstergeler, gereklilikler, protokollerle, merkeze alınan yeni bir form kazanmıştır. Aile, kadın ve çocuk metafiziksiz bir teolojik işlev üretmeye başlamıştır. Yaşanacak yerler, yaşam biçimi, yapılacak işler vb. tüm hayatiyet kesp eden durumlar bu yapıya özgü olarak yeniden forme edilmektedir. Üstelik bu yapı bu titizliğine rağmen tüketim toplumuna uygun ya da benzeri sistematlere fedai bir konsepte uygun bir biçimde formüle edilmektedir. Çocuğun geleceğine dair bugünden çalınmış büyük bir ekonomik ve sosyal sermaye sarfiyatı söz konusudur. Buna karşılık ahlakilik ve değer inşası ikincileyin ya da lüks bir çaba olarak uygulama bulmaktadır. Çocuk, hedonizm, gündelik tüketim ve bencillik gibi konularda daha müsamahalı ve kaotik büyütülürken, sisteme uyarlanma, tüketime cevap verme ve kariyer planlaması gibi alanlarda tam ve kusursuz planlamalar ve detaylandırılmış katı müdahalelerle karşılaşabilmektedir. Aile ilişkileri yeni bir mağara, kendine özgü bir sığınak formu da kazanmıştır. Buradaki mağara mahremiyete bağlı bir mağara değildir, tam aksine yeni yaşam biçimine ayak uydurmanın bir yolu olarak ailenin araçsallaştırılmasına bağlı bir mağara modelidir.

Düşünüldüğü gibi ailenin rolü yok olmamış (bu ilk dönem modern dalga için istenen bir şeydi ve kısmen de başarılı olmuştu) kimi alanlarda artmıştır. Yani aile gerçekte yenedünyanın doyumsuz isteklerine cevap veren bir staj merkezi, ön hazırlık safhası, alt yapı mekanizmasına dönme riskiyle karşı karşıyadır.

Medeniyetlere ait erdemler; kimi uygulama, kalıplar ve teknolojiler üzerinden toplumsallaşır. Eğer bu erdemler amaç ve niyetleriyle kavranmazsa, yeni uygulamalar, teknolojiler ve kalıplar sadece alışkanlıklarımızı değil metafiziğimizi de yok eder. Bugün ailenin en büyük sorunu medeniyetimizin amaç ve niyetlerini kaybolan teknolojiler üzerinden koruma altına alma çabasıdır ki bu tek başına yetmeyecektir. Burada magazin olmanın, prestij ve plaka budalası dışında kalan ama bu yoksunluklar nedeniyle de komplekse düşmemiş, maalesef kendim de dahil henüz rastlamadığım, bilginlere çok ihtiyacımız var. Medeniyetimizin zarif

tecrübelerini yeniden teklife dönüştürecek, diğer uygulamaları da terbiye edecek ve istikamet kazandıracak özel kalp, ahlak ve akıl sahibi kanaat önderlerine ihtiyacımız var. Yoksa modern dönemin kalpsiz, ruhsuz ve ahlaksız profesyonelleri hepimizi ve tabii ki alimizi de felakete sürüklemektedir, haberiniz olsun.

Elbette aileye işlevinden fazla roller yüklemeyen, ama onun insanileştirici, erdeme ve değere dayalı imkânlarını güçlendiren, insanın daha sağlıklı ve iyi yaşamasını sağlayan rollerini güçlendirmemiz gerekmektedir. Aile biçimlerinin hepsinin (geniş, çekirdek vb.) kendine özgü faydaları ve riskleri var. Bunları özel olarak çalışarak o risk alanlarına çözümler, iyi yanlarına destekler bulmakta fayda var.

Sonuç

Aile, tarihsel rolünü oynamaya devam etmektedir. Ancak büyük değişmelere de uğradığı kesindir. Ailenin yapısı, işlevi ve formları, medeniyetten medeniyete, toplumdan topluma, sosyal imkanların değişmesine varıncaya kadar birçok farklı imkana bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca tarihsel değişmeler de ailede değişmelere neden olmaktadır. Yani aile yatay ve dikey boyutlarıyla birçok imkan ve değişime uğramakta, aynı zamanda değişimlere kaynaklık etmektedir. Fakat Doğu-İslam dünyası bütün bu değişimlerden etkilenmekle birlikte, kimi koyulaşan karakteristiğiyle, değer-merkezci, insani ve ahlaki birtakım teklifler içermektedir.

Bu manada aile insanın doğayla, hemcinsiyle ve insanın ürettikleriyle insanın geliştireceği ilişkiyi en sağlıklı biçime kavuşturan denge-değer merkezi bir mefhumdur. Ayrıca medeniyetimizde özel hükmi şahsiyete sahip aile birey hakkında birçok karar ve imkânın geliştirildiği özel bir birimdir. Ailenin bu özelliklerini ne devlete, ne örgütlere ne de diğer cemaatlere devretmemeliyiz.

Bununla birlikte aile insanın iâşesini sağlamanın önemli bir kaynağıdır. Sadece iâşeyi kazmamak değil ama onun temiz, helal, hak edilmiş, diğer insanlara ve doğaya zarar vermeyecek şekilde yapılmasını da aile sayesinde daha sağlıklı bir biçimde yapabiliriz. Bu noktada aileyi dışlayan ve bireyi diğer organizasyonlarla karşı savunmasız bırakan ekonomik modellerle yeniden hesaplaşmalıyız. Ebetteki aile de bu rolünü bencilce inşa etmemeli, değer ve ahlak merkezli bir sorumlulukla yol almalı, bireyi incitmemeli, itmemelidir.

Ailenin medeniyetimize özgü işlevi ve imkânları yeniden canlandırılabilir ise bugünkü yabancılaşmaların birçoğunun önüne kolayca geçebildiğimiz gibi, bireyi daha erdemli, paylaşımcı ve insani olmaya doğru da çekebiliriz.

Elbette aile tüm sorunlarımızı çözmez, tüm sorunlarımızı aile üzerinden de çözemeyiz. Ama ailenin rolünü kıymetlendirecek sahici bilginlerle birçok sorunumuzun üstesinden gelebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ali, Shaheen S. *An Introduction to Islamic Family Law*, London: UK Centre for Legal Education, 2010.
- Altun, F. *Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu*, İstanbul: Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, 2000.
- Canatan, K – Yıldırım, E. *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Yayınları, 2011.
- Çetin, Ensar. *Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2017.
- Dağ, Ahmet. *Transhümanizm (İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü)*, Ankara: Elis Yayınları, 2018.
- E. Ali Kınalızade. *Devlet ve Aile Ahlakı*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010.
- Engels, F. *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Published by Resistance Books, 23 , Australia: Abercrombie St, Chippendale NSW 2008, 2004.
- Erdoğan, Türkan. *Ailede Cinsiyet Sosyolojisinin Etkileyen Faktörlerin Araştırılması: Denizli Örneği*, Denizli: Denizli Üniversitesi (PAUBAP), 2012.
- Erdoğan, Türkan. *Nancy Chodorow'un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik*, Aile ve Toplum Yıl: 10 Cilt: 4 Sayı: 14, 2008.
- Fathi, M. "Becoming a Woman Doctor in Iran: The Formation of Classed and Gendered Selves", ISSN: 0954-0253 (Print) 1360-0516, (2018). Erişim: 18 Haziran 2019. <http://www.tandfonline.com/loi/cgee20>
- Güneş, H. H. *Kudüs Mağribe Mahallesi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Healy, L. "Capitalism and the Transforming Family Unit: A Marxist Analysis, Socheolas", Limerick Student Journal of Sociology. Vol. 2(1), (2009).
- Horkheimer, M. and Adorno, Theodor W. *The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception*, Erişim: 18 Haziran 2019. <https://analepsis.files.wordpress.com/2015/01/cultureindustry.pdf>
- Lieberman, D. "The family of fundamental social categories includes kinship: Evidence from the memory confusion paradigm", *European Journal of Social Psychology* Eur. J. Soc. Psychol. 38, (2008). 998–1012.
- Mahmood, A. "Relevance of Marxist Philosophy to the Family Structure and Working Women Phenomena in Pakistan", *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1 No. 10. (2011).
- Nas, Fethi. *Ortadoğu'da Göç Dinamikleri*, Ankara: Gece Yayınları, 2017.
- Noyan, S. "Madam Bovary ve Araba Sevdası Romanlarında Romantik Edebiyatın Eleştirisi", DOI: 10.7816/idil-05-27-01 *İdil*, 2016, Cilt 5, Sayı 27, Volume 5, Issue 27, (2016).

Orthner, Dennis K. The Resilience and Strengths of Low-Income Families, (2006). Erişim: 18 Haziran 2019. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.0022-2445.2004.00006.x>

Özkan, A. ve Hira İ. “Dijital Medya ve Sosyalleşme: 6 -12 Yaş Çocukların sosyalleşmesine Dair Ebeveyn Görüşleri (İstanbul Örneği)”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, 2017, (Eylül 2017). s. 245-270.

Öztürk, Ali. *Kriz Sosyolojisi*, İstanbul: Doğu Kitapevi, 2011.

Öztürk, Ali. “İmge ve Hak: Batı ve Batı-dışılık Bağlamında Marjinalize Edilen İnsan Hakları Paradigmasının İmgesel Çerçevesi”, *Sosyologca Dergisi*, Sayı: 3. (2012).

Öztürk, Ali. *İmajoloji: Bir Disiplin Denemesi*, Ankara:, Elis Yayınları, 3. Basım, 2019.

Öztürk, Ali. *Medeniyet ve Sosyoloji*, Ankara: Elis Yayınları, 2. Basım, 2015.

Öztürk, Ali. “Modern ve Postmodern İndirgemeci Kadın Metafiziğinin Eleştirisi ve Yeni Yaklaşımlar”, *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Elazığ, (2016).

Öztürk, Ali. “İmajoloji Disiplini Bağlamında Meta-Epistemolojik (Arizi-Küllü-Usul) Kritik Modeli ve Batı-imeci Metodolojinin Çıkmazı”, *2. Uluslararası Kritik Ve Analitik Düşünme Sempozyumu*, İstanbul. (27 Nisan 2018).

Roberti, G. “The Influence of Family Socialization On Consumer Choices of Young People, A Case Study of Female University Students”, *Italian Journal of Sociology of Education*, 6(3), (2014). 41-69.

Say, Ö. “İktidar İlişkilerine İndirgenmiş Babalık İmajı ve Postyapısalcı Otorite Analizinin Çelişkileri”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), (2015). 139-151.

Şener, Sami. *Sosyoloji (Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım)*, İstanbul: Strateji Yayınları, 2017.

Zencirkıran, Mehmet. *Sosyoloji*, Bursa: Dora Yayınları, 2017.

Erişim:17 Haziran 2019. <http://www.milliyet.com.tr/aziz-sancar-in-nobel-i-evde-ise-gundem-2250124/>

**LYSİMAKHOS VE BELEVİ:
ARKEOLOJİNİN BİTMEYEN MÜCADELESİ VE ETKİLEŞİME DAİR BAZI DÜŞÜNCELER**

Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA*

Öz: Bilindiği gibi ünlü Ephesos antik kenti, Messogis (Aydın) Dağları'nın kuzey yamaçlarında inşa edilen görkemli bir anıt mezara (mousoleium-mausoleion) ev sahipliği yapar. Yerleşimden yaklaşık 14 km. kuzeydoğuda, Belevi Köyü yakınlarında bulunan bu ünlü yapı arkeoloji dünyasına kazandırıldığı 20. yüzyılın başlarından itibaren bilim insanlarının, özellikle Klasik Arkeoloji dünyasının ilgisini çekmektedir. Bu çalışmamızda söz konusu antik yapıya değinilmekte ve Anadolu ölü gömme geleneklerinin en güzel referanslarından birisini oluşturan anıtın, Geç Klasik'ten Hellenistik Döneme geçiş sürecinde Makedon hanedanlarının mücadelesine konu olan bu coğrafyadaki önemi ve anlamı değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Mimari, buluntu envanteri, arkeolojik kronoloji, literatür bağlamında uzun yıllardır yapılan nitelikli araştırmaların konusunu oluşturan mausoleionun, Hellenistik Dönem olası sahibi ya da kimin için yaptırılmış olabileceği ünlü Diadokh Lysimakhos'un kariyerinde ele alınmaya çalışılmakta ve doğu etkisine dair Persli-Paphlagonialı Kraliçe Amastris figürünün rolü değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: belevi mausoleionu, lysimakhos, amastris, paphlagonia, arkeoloji.

**LYSİMACHUS AND BELEVİ:
THE ENDLESS STRUGGLE OF ARCHAEOLOGY AND SOME THOUGHTS ON INTERACTIONS**

Abstract: As it is known, the ancient city of Ephesus is home to a magnificent mausoleum (mousoleium-maoussoleion), built on the northern slopes of the Messogis (Aydın) Mountains. This famous building which located about 14 km northeast of the settlement, near the village of Belevi, has attracted the attention of scientists, especially the Classical Archeology world since the beginning of the 20th century when it was introduced to the archeology world. In this study the monument, which is one of the most beautiful references of the Anatolian burial customs, is tried to be evaluated and mentioned in terms of its importance and meaning in this geography which is the subject of the struggle of Macedonian dynasties during the transition period from Late Classical to Hellenistic Period. Of the ancient structure that constitutes the subject of long-term qualified researches by means of it's architecture, inventory, archeological chronology and in the context of literature, it's possible owner in the Hellenistic Period or for whom it was built is tried to be considered in the career of the famous Diadokh Lysimakhos and the role of Perisan-Paphlagonian Queen Amastris figure on the eastern influence is to be evaluated.

Keywords: mausoleion of belevi, lysimachhus, amastris, paphlagonia, archaeology.

Giriş:

Bilindiği gibi Anadolu'da gözlemleyebildiğimiz anıtsal ölü gömme gelenekleriyle ilgili mimari yapıların en dikkat çekici referanslarından birisini oluşturan Belevi Mausoleion'u, ünlü Ephesos-

* Dr. Öğretim Üyesi. Klasik Arkeolog, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü (aliborabora@yahoo.com – aliborabora@bartin.edu.tr).

Efes (Selçuk) antik yerleşiminin hinterlandını taçlandıran yapılardan biri olarak karşımıza çıkar (Şekil: 1-2) (Praschniker-Theuer 1979: 11-12; Duyuran 1949: 243-246; Fedak 1990: 70; Akurgal 2000: 347). Mausoleion, günümüzde İzmir İli, Selçuk İlçesi sınırları içerisinde, yakın zamana kadar bir köy konumunda bulunan Belevi Mahallesi yakınlarındadır. Yapı İkinci Dünya Savaşı öncesinde, 1931 yılında başlayan ve bu tarihten itibaren 1933 ve 1935 yılları boyunca Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün yaptığı arkeolojik çalışmalarla tanınmaya başlamıştır (Heinz 2017: 1-2; Ruggendorfer 2016: 1-3). Söz konusu büyük savaşın, özellikle Avrupa Kıtası'nda olduğu gibi Türkiye'de de duraklattığı arkeolojik çalışmalar, Belevi bakımından bir anlamda yeni döneme işaret eden 1960 ve 1970 yıllarında yeniden başlamış, başta C. Praschniker, J. Keil, M. Theuer, H. Vettters, R. Fleischer, W. Alzinger gibi araştırmacılar tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır (Ruggendorfer 2016: 1-5).

Mimari ve Plastik Eserlere Kısa Bir Bakış:

Belevi Mausoleionu oldukça anıtsal mimarisi, aynı zamanda nitelikli işçiliğe sahip muhteşem kabartmaları, serbest duran heykelleri ve görkemli konstrüksiyonu ile antik dönemin en güzel yapılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil: 1-2) (Buluç 1978: 1085-1086; Law 1939: 95; Kurtz-Boardman 1971: 282, 286; Smith 185). Kuzey-güney aksına yerleştirilen yapıda konstrüksiyon anlamında üç aşamalı bir inşa süreci söz konusu olduğu tespit edilmiştir (Henry 2009: 150; Kaymak Heinz 2010: 209-213; Praschniker-Theuer 1979: 11-55). Mausoleion, en altta, oldukça büyük boyutlu bir kireçtaşı ana kaya kütesinin dört kenardan ve üst kısımdan yontularak düzleştirilmesiyle meydana getirilen bir podyuma sahiptir (Şekil: 3-4) (Praschniker-Theuer 1979: 11-35; Akurgal 2000: 347; Heinz 2017: 17, 24-25). Söz konusu birimin oluşturulmasının ardından, yapının zemini *euthynteridan* itibaren üç basamaklı bir *krepidoma* geçişiyle biçimlendirildiği, ardından kireçtaşı ana kaya kütesinin ön yüzünün, her dört cepheden oldukça iyi işçilikli mermer kesme bloklarla kaplanarak tamamlandığı ve en üstte *Dor* stilinde inşa edilen bir saçaklıkla beraber 11,37 metre yükseklikte ikinci kata geçiş yapıldığı bilinmektedir (Şekil: 1-4) (Akurgal 2000: 347; Heinz 2017: 26; Law 1939, 95). Bu haliyle yapının zeminde 29,65 X 29,65 metre boyutlarında, kare planlı ve yaklaşık olarak 23 metre yüksekliğinde olduğu saptanmıştır (Praschniker-Theuer 1979: 69 vdd.; Fedak 1990: 79; Webb 1996: 76). Mausoleionun bu en alt kuzey ana cephesinde sahte olarak inşa edilmiş bir kapı, *pseudo-isodomik* duvar örgüsüne işlenmiştir (Praschniker-Theuer 1979: 55-56; Fedak 1990: 80; Buluç 1978: 1087). İkinci kata geçiş yaklaşık olarak 1,5 metre yüksekliğinde *Dor* düzenli bir silmeyle gerçekleştirilmiştir. *Regula* ve *taenia* bezemeli ince bir profil üstünde, boş *metop* ve *triglifler* ile hareketlendirilen *triglifonun*, *fascialı* keskin bir saçakla tamamlandığı düşünülmektedir (Fedak 1990: 80).

Alt katın güney cephesinde, kireçtaşı ana kaya kütesinin zeminden tavana doğru üçgen profil oluşturacak şekilde kesilmesiyle yükselen, 7,4 X 4,5 metre boyutlarında ve 8,5 metre yüksekliğinde, beşik tonoz ile kapatılmış mezar odası, içerisinde *kline* şeklinde düzenlenen bir lahit kapağı üzerine *diademli* ve uzanarak betimlenmiş bir erkek heykel figürü barındırmaktadır (Şekil: 5) (Praschniker-Theuer 1979: 95-104; Schmaltz 1968-71: 63-66; Fedak 1990: 79; Keil 1935: 132-142; Heinz-Ruggendorfer 2002: 152-154, 160-161; Lawrence 1996: 151). Mezar odasında tespit edilen heykeltraşlık eserlerinin dikkate değer bir başka referansını, doğal boyutlarda ve serbest durur formda Pers kıyafetleri giymiş ayakta duran bir erkek figürü oluşturur (yük. 1,56 cm) (Şekil: 6) (Praschniker-Theuer 1979: 94-95; Waywell 1978: 67).

İkinci katta, her dört cephede de, *plinthosların* taşıdığı *Attik-İon* profilli kaideler üzerinde, başlıkları *korinth* tarzında işlenmiş 8 sütunlu peristasis, orta mekanda bulunan *hypaethral*-çatısız bir *cellayı* çevrelemektedir (Şekil: 1-2). *Stylobattan* itibaren 11,32 m. yüksekliğindeki bu kat, zeminde yine 3 basamaklı *krepidoma* üzerinde bulunmakta ve *pteroma* tavanı 24 adet kabartmalı kasetle bezenmiş durumdadır (Praschniker-Theuer 1979: 73; Sengelin et al. 1997: 690, 217; Pollit 1986: 247; Smith 2002: 185-187). Bu katın kuzey cephesinde de, *pseudo-isodomik* duvar üzerinde zemindeki gibi sahte bir kapı bulunur (Şekil: 1-2). *Pteroma* tavanında *kentauromakhie* ve cenaze oyunlarının betimlendiği kare formlu kabartmalı kasetlerin, kenarlardan *kymation* bezemeleriyle çerçevelenmiş olduğu tespit edilmiş ve kuzey ve güney cephelerde 7 adet, doğu ve batı cephelerde 5'er adet olmak üzere toplamda 24 kasetin bulunduğu önerilmiştir (Şekil: 7-8) (Praschniker-Theuer 1979: 73-74; Fedak 1990: 80, 205 dpn. 65; Webb 1996: 77-78; Lehman 1957: 124). *Kentauromakhie*, cenaze ya da spor oyunları sahneleriyle bezeli *pteron* tavan kasetlerinin Yunan etkileriyle karşımıza çıktığı belirtilmektedir (Smith 2002: 187; Ridgway 1999: 123-124).

İkinci kattaki *entablatürde* (saçaklık), *korinth* sütun başlıkları tarafından taşınan üç *fascialı* bir arşitrav, *İon kymation* geçişiyle *lotus-palmet* motifli bir *silme* ve üstte *dentils* (diş) sıralarıyla bezenmiş *geisipodese* (diş dizisi) bağlanmaktadır. Bunu sırasıyla bir *geison* ve aslan başı biçiminde ele alınmış *çörtlenlerden* oluşan *sima* izler (yük. 1,70 m.) (Praschniker-Theuer 1979: 37, 73-74; Akurgal 1970: 171). Çatının *kornişler* üzerinde yükselen köşelerinde, birbirlerine dönük olarak betimlenmiş ikişer adet serbest heykel formunda at figürü bulunduğu ve bunların arasındaki kenarlar boyunca, ortalarındaki masif birer taş *urneye* dönük olarak karşılıklı düzenlenmiş, üç çift *aslan-grifon demonununun* yerleştirildiği öne sürülmektedir (Şekil: 9) (Akurgal 2000: 347-348). Mausoleion örtü sisteminin bitirilişi, günümüze ulaşmaması nedeniyle tartışılmakla birlikte, ihtimalle basamaklı piramidal bir örtüyle tamamlanmış ve en üstte olasılıkla Halikarnassos örneğindeki benzer biçimde mezar sahibiyle ilişkili olan *quadrigalı* bir

grup plastikle taçlandırılmıştır (Şekil: 1-2) (Pollit 1986: 276; Praschniker-Theuer 1979: 55-59; Webb 1996: 76-78; Ridgway 1999: 77).

Yönetici, ata ya da kahramanlık kültleriyle yakından bağlantılı olduğu dile getirilen söz konusu yapının, aynı zamanda Halikarnassos Mausoleionu ile Makedon mezar geleneği arasında bir sentez oluşturduğu öne sürülürken, anıtsal boyutları bakımından ise (kare yapının bir kenar uzunluğu 29,65 metre, yüksekliği ise 23 metre'dir) Anadolu'da bu tipte mezar mimarisi geleneğinin Halikarnassos'dan sonra en büyük ikici örneğini teşkil etmesi, bu açıdan anıtsal niteliğini gözler önüne serer (Şekil: 1-2) (Webb 1996: 76; Henry 2009: 150-151; Carstens 2002: 405; Ruggendorfer 2016: 180-181; Işık 1995: 172-176). Bu durum yani yapının anıtsallığı, bir taraftan onun önemli bir kişi tarafından, önemli bir amaç doğrultusunda, kendisi ya da başka birisi için yaptırıldığı hakkındaki görüşlerin önerilmesine neden olmuş, sahibine dair kesin *epigrafik* kanıtlara ulaşılamaması arkeoloji dünyasını günümüzde olduğu gibi geçmişte de meşgul etmiştir (Fleischer 1979: 156-160¹; Grawehr 2014: 38-45).

Podyum kullanımı, *Attik-İon* sütun kaideleri, sütunlu koridor, plastikteki işçilik ve konu seçimi, anıtsal mimari, cephenin vurgulanması vb. açılardan Halikarnassos Mausoleionu'na benzetilen yapı, *korinth* tarzı sütunlarıyla hem Anadolu ve Makedonya mezar mimarisine farklılaştığı dile getirilmektedir (Lawrence 1996: 151; Ridgway 1999: 77; Henry 2009: 150-151; Ruggendorfer 2016: 171). Bir taraftan Halikarnassos Mausoleion'un derin etkileri hissedilirken diğer taraftan özellikle mezar odasındaki *beşik tonoz* dolayısıyla Makedon kimliğinin vurgulanmak istendiği ileri sürülen Belevi Anıtı, antik mimari teknolojisi bağlamında sadece Anadolu değil, çevre coğrafyalara etkide bulunmuştur (Lund 2002: 177; Işık 2010: 79-81; Henry 2009: 151; Heinz 2017: 295-298; Kaymak 2017: 306²; Fedak 1990: 81-82; Law 1939: 95).

Adaylar ve Belevi:

Bilindiği gibi yapının mimari ve mimari plastik eserlerine göre MÖ. 4. yüzyılın sonları ile MÖ. 3. yüzyıl olarak tartışılan kronolojisi göz önüne alındığında, mausoleionun sahibiyle ilgili pek çok isim önerilmiş, ancak genel bir görüş birliğine varılamamıştır (Praschniker-Theuer 1979: 177-188; Buluç 1978: 1086; Ridgway 1999: 123; Heinz 2017: 3; Praschniker 1948: 290-293; Ruggendorfer 2016: 169). Mausoleion'un hemen üst kısmında bulunan ve MÖ. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen tümülüs ile olan yakınlığı, muhteşem işçiliği ve konumu itibarıyla yapıldığı dönemde doğal olarak önemli bir isimle ilişkilendirilmiştir (Heinz 2017: 221; Fleischer 1979:

¹ Konu hakkın bkz., Fleischer, R., "Ergänzungen zum Abschnitt: Der figürliche Schmuck", şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 121-160.

² Konu hakkın bkz., Kaymak, Gamze, "Özet", şurada: Heinz 2017: 303-306.

156-160³, 170; Kasper 1978: 387-397). Heinz'in belirttiği üzere Belevi Mausoleion'u, Praschniker ve Keil tarafından MÖ. 246 yılında, Ephesos kentinde öldüğünü bildiğimiz Antiokhos II Theos ile ilişkilendirilmiş (Heinz 2017: 2-4; Keil 1933: 39; Praschniker 1948: 290-293), daha sonra Rhodos Adası'ndan Memnon ve Mentor kardeşlerden birine atfedilerek, bu iki ismin yaklaşık olarak MÖ. 333 ve MÖ. 336 olarak bilinen ölüm yıllarından daha erken bir tarihte yapılmış olabileceği düşünülmüştür (Heinz 2017: 2; Praschniker-Theuer 1979: 118-120; Buluç: 1978: 1086; Grawehr 2014: 1). Mausoleion için önerilen bir başka aday, Belevi mezar binasında ortaya çıkarılan özellikle serbest duran bir hizmetkar heykeli ve kline üzerine uzanmış bir erkek figürü olarak işlenen lahit kapağının, iki farklı kabartmadaki ikonografik benzerlikler aracılığıyla, Artakserkses III ve Dareios III'ün hükümdarlığı altında Lydia'da generallik yapmış olduğu bilinen ve MÖ. 350 dolaylarında hayatını kaybeden Satrap Authophradates'in mezarı olarak düşünülmüştür (Polat 2005: 67-69; Grawehr 2014: 1). Bunların dışında mezarı yaptıran ya da mezarda yatan olarak olası ancak genel kabulden uzak adaylar Ptolemaios I Soter (MÖ. 305-282), Kassandros (MÖ. 305-297), Seleukos I Nikator (311-281), Demetrios Poliorketes (MÖ. 306-283) şeklinde dile getirilmektedir (Ruggendorfer 2016: 171-173, 176-182).

Belevi Mausoleionu'nun olası sahibine dair en kuvvetli bağlantılardan birisini Antigonos Monophthalmos oluşturur (Ruggendorfer 2016: 176-177). Bilindiği gibi Büyük İskender'den sonraki süreçte MÖ. 333-321 yılları arasında Büyük Phrygia'da satraplık görevinde bulunarak bu coğrafyayı çok iyi tanıma fırsatı yakalayan Antigonos, (Billows 1997: 4 vdd., 36-40; Burstein 1974: 75-78; Debord 1999: 158-159), MÖ. 315 yılından itibaren Anadolu'da neredeyse tek isim olarak karşımıza çıkar (Waterfield 2011: 107-109; Ruggendorfer 2016: 176-182). MÖ 318'den sonra tamamen kontrol altına almaya başladığı Ephesos, (Anson 2014: 85; Billows 1997: 82-83), İpsos Savaşı'nda hayatını kaybetmesine rağmen, bu defa oğlu Demetrios Poliorketes tarafından uzun bir süre donanmasının önemli bir üssü olarak kullanıldığı bilinir (Errington 2010: 68; Ruggendorfer 2016: 177). Hatta MÖ. 302 yılında kısa bir süre Lysimakhos'un eline geçen kenti yeniden elde eden Demetrios (Arslan 2010: 213-214), 12 yıl bu coğrafyada etkisini hissettirmeyi başarmıştır. Bu bakımdan MÖ. 306 yılında *basileus* unvanı ve *diadem* ile özdeşleşen krali propagandanın, Belevi Mausoleion'unda Antigonos Monophthalmos'un bir tasarrufu olarak başladığı, fakat MÖ. 301 yılındaki ölümüyle oğlu Demetrios Poliorketes tarafından tamamlandığı ileri sürülmektedir (Ruggendorfer 2016: 180-182; Praschniker-Theuer 1979: 156-160). Ruggendorfer'a göre yapıda tespit edilen özellikle seramik envanterinin en son analizleri, MÖ. 4. yüzyıl sonları ile MÖ. 3. yüzyılın ilk çeyreğine ait olması ve mimari plastik eserlere önerilen yeni kronolojiler Belevi Mausoleionu'nu Antigonos Monophthalmos ve oğlu Demetrios Poliorketes ile

³ Fleischer, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 121-160.

özdeşleştirmekte ve MÖ. 310-280/70 tarihleri önerilmektedir (Ruggendorfer 2016: 347-348; Göçmen 2016: 351-352⁴).

Lysimakhos, Ephesos ve Belevi:

Hala tartışılmakla beraber, yapının ilk inşa süreci, Antigonos Monophthalmos karşısındaki kariyeri MÖ. 301 yılındaki İpsos Savaşı'ndan sonra parlayan ve MÖ. 281'deki Kurupedion Savaşı'na kadar aralıksız devam eden Lysimakhos'a bağlanır (Fleischer 1979: 118, 156-160⁵; Hoepfner 1993: 120-123; Rumscheid 1994: 74-75; Strocka 2005: 346; Henry 2009: 151). Tamamlanmamış bir anıt olması itibarıyla yapımından eğer Lysimakhos sorumlu değilse, kime atfedilebileceği, arkeolojinin günümüzde de bitmeyen bir mücadelesi şeklinde hala araştırılmaya devam etmektedir (Alzinger 1979: 193-200⁶; Henry 2009: 150-151; Ruggendorfer 2016: 347-348; Heinz 2017: 295-298). Ancak 1998'den itibaren yeniden başlayan çalışmalar, Belevi Mausoleionu'nun sahibi konusunda bazı aydınlatıcı önermeler ortaya koymakta ve yapının sahibine yönelik yeni verileri bilim dünyasıyla paylaşmaktadır (Heinz 2017: 295-306; Ruggendorfer 2016: 169-182, 347-357).

Belevi Mausoleionu'nun Lysimakhos ile özdeşliği ve özellikle mimari plastikte söz konusu olan doğu etkilerinin olası kaynağı konusunda, öncesi olmakla birlikte onun İpsos'tan (İpsos Savaşı MÖ. 301) hemen önce başlayan kariyerine kısa bir göz atmak faydalı olacaktır;

Lysimakhos'u, Kuzeybatı Anadolu'da başta Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) kenti olmak üzere, bir yanda Bithynia ve diğer yanda Paphlagonia'da etkisini artırma çabalarına göz attığımızda, MÖ. 301 yılında yapılacak olan İpsos Savaşı öncesinde, onun bölgenin kraliçesi Amastris ile yaklaşık olarak MÖ. 302 yılında evlendiği sürecin belirgin bir biçimde dikkatleri çektiği gözlemlenmektedir (Şekil:10) (Ogden 1999: 58; Debord 1999: 301; Lund 2002: 10, 30, 75; Waterfield 2011: 153, 199; Bağdatlı Çam 2016: 34-36; Dmitriev 2007: 141-149). Kral, aynı zamanda yakın gelecekte yapacağı büyük savaş İpsos için hazırlık içerisinde (Burstein 1974: 81-85; O'Neil 2002: 173-174; Lund 2002: 15). Benzer şekilde Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ve Batı Anadolu'da pek çok kenti ele geçiren Lysimakhos'un, kısa süreliğine de olsa Ephesos'u elde etmesi de aynı sürece denk gelmektedir (Lund 2002: 14). MÖ. 301 yılında Antigonos'u yok ederek Hellenistik Dünya'da uzun zamandan beri istediği konuma ulaşmasının ardından, yeni eşiyle birlikte bu defa Sardeis'te karşımıza çıkar (Müller 2013: 209; O'Neil 2002: 173). Pers kökenli Amastris ile uzun süreli olmayan birliktelikleri, bu defa Seleukos'a karşı güçlenmek adına Ptolemaios I Soter'in kızı Arsinoe (II) ile yaptığı evlilik nedeniyle MÖ. 300 civarında

⁴ Bkz., Göçmen, Duygu, "Özet", şurada: Ruggendorfer 2016: 351-352.

⁵ Fleischer, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 121-160.

⁶ Alzinger, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 167-200.

bozulmuştur (Bağdatlı Çam 2016: 35; Öztürk 2013: 508). Lyismakhos bundan sonraki yaklaşık 19 yıllık mücadelesi içerisinde bir taraftan Seleukos, diğer taraftan Demetrios Poliorketes'e karşı güçlenmeye çalışırken, Avrupa'da Getler'in (*Getai*) yol açtığı tehlikeyi atlatmayı başarmış ve MÖ. 287 yılında Makedonya'nın hakimi olmuştur (O'Neil 2002: 175; Austin 2006: 117-118; Errington 2010: 69-74). Bu arada Kralın tam anlamıyla Ephesos hakimiyetinin MÖ. 294 civarında başladığı ve kenti orijinaline yakın bir konumda yeniden kurarken çevre yerleşimlerden halkı buraya iskâna zorladığı bilinmektedir (Austin 2006: 117; Errington 2010: 73). Lysimakhos'un Ephesos'taki düzenlemeleri güçlü surlar ve kulelerin yapımıyla (Waterfield 2011: 78-79) devam ederken, kentin adını en son eşi onuruna Arsinoeia şeklinde değiştirmesi, kralın Ephesos'a olan yakın ilgisini gözler önüne serer (Errington 2010: 89; Waterfield 2011: 78). Lund, Ephesos-Lysimakhos özdeşliğini kentin yeni adı altında bastığı sikkelerin, MÖ. 289'dan kralın öldüğü MÖ. 281 yılına kadar devam ettiğini vurgulayarak ortaya koymaktadır (Lund 2002: 92). Ayrıca Lysimakhos'un Amastris'ten boşanmakla birlikte ilişkilerinin ya da etkisinin belirli bir seviyede devam ettiğine dair, Lysimakhos'un MÖ. 292'de Getia'daki seferine Paphlagonia Kraliçesinin oğlu Klearkhos'un da katılmış olmasının gösterdiği belirtilmelidir (Lund 2002: 88).

Lysimakhos'un bundan sonraki kariyeri, yaklaşık olarak 22 yıl önce kendi ismiyle kurmaya başladığı Thrakia Khersonesos'ndaki (Gelibolu Yarımadası) kentinin, MÖ. 287'de yaşadığı ağır depremde yok olmasıyla düşüşe geçer (Lund 2002: 185). Kraliçe Amastris'in kendi oğulları tarafından öldürülmesinin ardından bizzat Lysimakhos elinden yok edilmeleri (MÖ. 284) ve en önemlisi kendi oğlu Agathokles'i, Arsinoe'nin kıskırtmalarıyla ortadan kaldırması (MÖ. 283), iktidarının sonuna işaret ettiği ve meydana gelen karmaşa ortamını Seleukosların propagandalarında çok iyi kullandıkları dile getirilmektedir (Lund 2002: 75; Dmitriev 2007: 143; Müller 2013: 209; Öztürk 2013; Bağdatlı Çam 2016: 34).

Ephesos-Belevi'ye dönersek, Lysimakhos'un bu mezar anıtını MÖ. 286 yılında yaptırmaya başladığı ve anlaşıldığı kadarıyla mausoleionun, ihtimalle onun bu tarihten biraz evvel yeniden kurmaya başladığı Ephesos kentiyile ilgili faaliyetleri dolayısıyla ortaya çıktığı açıktır (Strocka 2005: 346; Strocka 2007: 341; Hoepfner 1969: 180-182). Diğer taraftan çok daha kuzeyde, Khersonessos (Gelibolu Yarımadası) berzahında, Lysimakheia olarak kendi adını verdiği kentin daha MÖ. 309 yılı itibariyle başlayan ve belki de gerçekleşen inşası, her ne kadar Ephesos'un kendisi için çok önemli olduğunu bilsek de, Belevi mezarının Lysimakhos tarafından kendisi için yaptırılmış olabileceği ihtimalini zayıflattığı düşünülebilir (Dmitriev 2007: 146; Lund 2002: 21; Ruggendorfer 2016: 173-176). Ancak Grawehr'in bahsettiği gibi, eğer Lysimakhos Belevi Mausoleionnu'nu kendisi için değil de bir başkası için yaptırmayı hedeflemişse, bu durumda bizzat onun tarafından öldürülen oğlu Agathokles, mausoleion için en uygun adaylardan birisi olarak karşımıza çıkıyor olabilir (Grawehr 2014: 38-45).

Kral ile Belevi Mausoleionu arasındaki ilişkinin Lysimakhos aleyhine gelişmesine neden olan diğer iki önemli referans, Appianos'un kral öldükten sonra Lysimakheia'ya gömüldüğü ve bunun Pausanias tarafından görüldüğü bilgisine dayanmaktadır (Paus., I.10.4.; Lund 2002: 206). Bu durumda kralın hayatını kaybettiği Kurupeidon Savaşı'nın (MÖ. 281) konumu Belevi bakımından oldukça önem arz eder.

Konuya bu açıdan yaklaşırsak, İpsos'tan sonra Seleukos için bir hedef ve fakat Lysimakhos için kazandığı topraklar anlamına gelen Hermos Vadisi sularının, Hermeios (İzmir) Körfezi'nde Pontos Aigaios'a (Ege Denizi) dökülürken hemen güneyinde Ephesos ve kuzeyinde Sardeis kentlerine oldukça yakın bir güzergâh izliyor olması önem arz eder (Sevin 2001: 181). Hermos (Gediz) Nehri'nin kuzeyinde olduğunu bildiğimiz savaş meydanı (Arslan 2010: 219), bu mücadelede hayatını kaybeden Lysimakhos için mezar yapısını; cenaze törenleri ve ritüeller bağlamında elverişli kılmakla beraber, antik literatür bu yerleşimden çok uzakta olmayan Lysimakheia'da gömüldüğüne işaret eder (Fleischer 1979: 118, 158-160⁷; Alzinger 1979: 193⁸; App., Syr. XI.64; Paus., I.10.4). Nitekim MÖ. 281 yılında hayatını savaş meydanında kaybeden kral, Pharsalialı Thoraks ve/veya küçük oğlu Aleksandros tarafından uzun süre sonra bulunmuş ve kendi adına kurduğu şehrin halkı tarafından burada, artık "Lysimakheum" olarak adlandırdıkları bir tapınağa gömülmüştür (App., Syr. XI.64). Aynı şekilde Pausanias da durumu MS. 2. yüzyıl sürecinde doğrulamakta ve Lysimakhos'un Kardia ile Paktia arasındaki mezarının kendi döneminde de görülebilir olduğunu aktarmaktadır (Paus., I.10.4; Heinz 2017: 4-6; Ruggendorfer 2016: 173-176; Grawehr 2014: 1).

Bu durum Belevi Mausoleion'unun Lysimakhos'a atfedilmesini güçleştirmekte, ancak ileri sürüldüğü gibi yapımına onun tarafından başlanan bir inşa faaliyeti olamayacağı anlamına gelmemektedir (Grawehr 2014: 38-45; Rumscheid 1994: 71-74; Strocka 2005: 346; Strocka 2007: 341). Nitekim Grawehr, Lysimakhos'un idari anlamda, oğlu Agathokles'i öldürmesinin ardından oldukça zorlandığı ve durumun geriye kalan en büyük rakibi Seleukoslar tarafından onun aleyhine kullanıldığına değinmekte ve mausoleionun, Lysimakhos'un politik süreci kendi lehine çevirme çabalarından birisi olarak, oğlunun yok edilmesinin toplumda meydana getirdiği etkinin dengelenmesi amacını taşıdığını öne sürmektedir (Grawehr 2014: 42-44). Aynı şekilde, yapıda küçük izleri tespit edilen ve Helios'un oğlunu elinde olmadan ölüme sürüklemesini anlatan *Phaethon* ve *Heliadesler* mitolojisinin, Lysimakhos ile Agathokles arasındaki ilişkiye ilginç bir alegori oluşturacak şekilde bilinçli olarak seçilmesi, tarihi süreçler ile efsanenin, bir başka anlamda düş ve gerçeğin Belevi Mausoleion'unda somutlaştığının en önemli referansını

⁷ Fleischer, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 121-160.

⁸ Alzinger, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 167-200.

oluşturmaktadır (Grawehr 2014: 44; Karş.⁹, Fleischer 1979: 47, 156-158¹⁰, Alzinger 1979: 193¹¹; Webb 1996: 79; Ruggendorfer 2016: 171).

Sonuç:

20. yüzyılın başlarında Belevi Mausoleionu'nun arkeoloji dünyasına kazandırılması, özellikle Anadolu ölü gömme geleneklerinin etkilendiği ve etkilediği kültürel ortamların tanımlanmasında önemli bir aşama meydana getirmiş gibi görünmektedir. Diğer taraftan daha önce bahsedildiği şekilde, Anadolu ile Makedonya arasında bir sentez olduğu dile getirilen Belevi Mausoleionu (Webb 1996: 76; Henry 2009: 150-151; Carstens 2002: 405; Ruggendorfer 2016: 180-181; Işık 1995: 172-176), neredeyse tüm hayatı boyunca, özellikle MÖ. 301 yılındaki İpsos Savaşı'ndan itibaren aynı coğrafyalar; Anadolu, Makedonya ve özellikle Ephesos ile özdeşleşen bir isim olarak Lysimakhos'u çağrıştırmaktadır. Onun, ihtimalle kendisinden ziyade bir başkası için inşa ettirmeye başlamış olabileceği yapıyla bir başka ilişkisini, mausoleionda gerçekleştirilen arkeolojik kazıların mimari plastikle ilgili ortaya koydukları meydana getirir. Doğu, özellikle Pers sanatına ait izler, çatıyı taçlandıran *aslan-grifonlar*, *Kline-lahit* biçiminde işlenmiş giyimli yatan erkek figürü ve onun serbest heykel formundaki pantolonlu hizmetçisinde ortaya konmakla birlikte (Akurgal 1970: 171; Buluç 1978: 1089-190; Smith 2002: 187; Ruggendorfer 2016: 170), tarihi süreç bu etkinin kuzeyden, Akhaemenidler'in son kralı Darius III'ün yakın akrabası Oksyathres/Oxathres'in kızı ve Paphlagonia'nın bizzat bir Pers Kraliçesi olarak tanıdığımız Amastris aracılığıyla taşınmış olabileceği akıllara getirmektedir (Şekil: 10). Aynı sonucu pekiştirecek bir başka ismin en son evliliği olan Ptolemaios I Soter'in kızı Arsinoe (II) ile geliştiği düşünülebilir.

⁹ Aynı mitos daha öncelerde, bir nymphe ya da tanrıça olarak ünlü Rhodos Adası'nın perfonefikasyonu şeklinde karşımıza çıkan imgeyle ilişkilendirilmiş ve dolayısıyla Rhodoslu Memnon ve/veya Mentor kardeşler ile bağlantı kurulmuştur. Bu efsanenin Antigonos Monophthalmos için de iyi bir argüman oluşturduğu hakkında bkz., Ruggendorfer 2016: 176-182.

¹⁰ Fleischer, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 121-160.

¹¹ Alzinger, şurada: Praschniker-Theuer, 1979: 167-200.

KAYNAKÇA

Alzinger, W. "Die Altertümer von Belevi. Versuch einer topographischen, Archaologischen und Historischen Einordnung". Şurada: *Praschniker-Theuer*, 1979: 167-199.

Akurgal, E. *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey: From Prehistoric Times Until the End of the Roman Empire*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu 1970.

Akurgal, E. *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları, 2000.

Anson, Edward M. *Alexander's Heirs: The Age of the Successors*. West Sussex UK: John Wiley & Sons, Inc., 2014.

App., Syr. *Appianus, Appian's Roman History The Syrian Wars*. Trans.: Horace White, Ed.: E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington, The Loeb Classical Library. New York: Macmillan Company, 1962.

Arslan, Murat. *İstanbul'un Antikçağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010.

Austin M. M. *The Hellenistic World From Alexander to the Roman Conquest A Selection of Ancient Sources in Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Bağdatlı Çam, Fatma. "Paphlagonia'da Bir Pers Prensesi ve Onun Kenti: Amastris". *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2016): 31-46.

Billows, Richard A. *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Buluç, S. "The Tomb Monumant at Belevi Near Ephesos". *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*. II, Ankara – İzmir 23-30 Kasım 1973, Ed.: Ekrem Akurgal, Türk Tarih Kurumu (1978): 1085-1092.

Burstein, Stanley Mayer. *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*. London: University of California Press, 1974.

Carstens, Anne Marie. "Tomb Cult on the Halikarnassos Peninsula". *American Journal of Archaeology* (AJA) 106/3 (2002): 391-409.

Debord, Pierre. *L'Asie Mineure au Ive Siecle (412-323 a.c.) Pouvoirs et Jeux Politiques*. Paris: Diffusion De Boccard, 1999.

Dmitriev, Sviatoslav. "The Last Marriage and the Death of Lysimachus". *Greek Roman and Byzantine Studies* (GrRomByzSt) 47 (2007): 135-149.

Duyuran, Rüstem. "Belevi'deki Mausoleum: Batı Anadolu'da Bulunan Muhteşem Bir Anıt – Mezarı". *Arkitekt* 11-12 (1949): 243-246.

Errington, R. Malcolm. *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ. 323-30*. Çev.: Gülşah Günata, İstanbul : Homer Kitabevi, 2010.

Fedak, Jano. *Monumental Tombs of the Hellenistic Age A Study of Selected Tombs from Pre-Classical to the Early Imperial Era*. Totonto: University of Totonto Press, 1990.

Fleischer, R. "Ergänzungen zum Abschnitt: Der figürliche Schmuck", şurada: *Praschniker-Theuer* 1979: 121-160.

Grawehr, Matthias. "Agathokles als Grabherr Des Mausoleums von Belevi". *Antike Kunst* 57, 2014, s. 38-47.

Heinz, R; Ruggendorfer, P.. "Forschungen am Mausoleum von Belevi". Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wie (ÖJh) 71 (2002): 149-176.

Heinz, Reinhard. *Das Mausoleum von Belevi Bauforschung, Forschungen In Ephesos. 6/1*. Österreichischen Archäologischen Institut. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2017.

Henry, Olivier. *Tombes de Carie Architecture Funéraire et Culture Carienne VIe-IIe S. Av. J.-C*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2009.

Hoepfner, W. "Zum Mausoleum von Belevi". *Archäologischer Anzeiger (AA)* (1993): 111-123.

Hoepfner, W. "Zum Entwurf des Athena-Tempels in Ilion". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung (AM)* 84 (1969): 165–181.

Işık, Fahri. "Tempelgräber von Patara und ihre anatolischen Wurzeln". *Lykia: Anadolu – Akdeniz Kültürleri II* (1995): 160-186.

Işık, Fahri. "Anadolu-Lykia Uygarlığı: Lykia'nın 'Hellenleşmesi' Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım". *Anadolu-Anatolia* 36 (2010): 65-125.

Kaymak Heinz, Gamze. "Kültürel Mirasın Yapı Malzemeleri Tarihine Katkı Boyutu: Belevi Mausoleumu Örneği". *5. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi 3-4-5 Kasım 2010 İstanbul, Kongre Bildirileri, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul. İstanbul (2010): 205-218.*

Kasper, Sandor. "Der Tumulus von Belevi". *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, I*, Ankara – İzmir 23-30 Kasım 1973, Ed.: Ekrem Akurgal, Türk Tarih Kurumu. (1978): 387-398.

Keil, J. "17. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos". *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wie (ÖJh)* 29 (1933): 28-40.

Keil, J.. "18. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos". *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wie (ÖJh)* 29 (1935): 103-145.

Kurtz, Donna C.; John Boardman. *Greek Burial Customs*. New York: Cornell University Press, 1971.

Law, H. W. "The Mausoleum". *The Journal of Hellenic Studies (JHS)* 59/1 (1939): 92-102.

Lawrence, A. W. *Greek Architecture*. New Haven: Yale University Press, 1996.

Lehman, Karl. "Kallistratos Meets a Centaur". *American Journal of Archaeology* (AJA) 61/2 (1957): 123-127.

Lund, Helen S. *Lysimachus: A Study in Early Hellenistic Kingship*. London: Routledge, 2002.

Müller, Sabina. "Female Element of the Political Self-Fashioning of the Diadochi: Ptolemy, Seleucus, Lysimachus, and Their Iranian Wives". *After Alexander The Time of the Diadochoi (323-281 BC)*, Ed.: Victor Alonso Troncoso, Edward M. Anson. Oxford: Oxbow Books (2013): 199-214.

Öztürk, Bülent. "Herakleia Pontika (Zonguldak - Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları". *I. Uluslararası Karadeniz Kultur Kongresi*, 06-09 Ekim 2011, Sinop/Türkiye (2013): 505-527.

Ogden, Daniel. *Polygamy, Prostitutes and Death The Hellenistic Dynasties*. London: The Classical Press of Wales, 1999.

O'Neil, James L. "Iranian Wives and Their Roles in Macedonian Royal Courts". *Prudentia* 34/2 (2002): 159-177.

Paus., Pausanias. *Periegesis tes Hellados - Description of Greece*, Trans.: W. H. S. Jones, Ed.: E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, I, The Loeb Classical Library. London: William Heinemann, 1918.

Polat, Gürcan. "War Der Persische Satrap Autophradates von Sardeis der Ursprüngliche Grabherr des Mausoleum von Belevi?". *Epigraphica Anatolica* 38 (2005): 57-72.

Pollit, J. J. *Art in the Hellenistic Age*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Praschniker, Camillo. "Die Datierung des Mausoleums von Belevi", *Anzeiger: Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien, Philologisch-Historische Klasse* (AnzWien) 85 (1948): 271-293.

Praschniker, Camillo; Theuer, Max. *Das Mausoleum von Belevi*. Wien: Forschungen in Ephesos (FiE) 6, 1979.

Ridgway, Brunilde Sismondo. *Prayers in Stone: Greek Architectural Sculpture c. 600-100 B.C.E.* Berkeley: University of California Press, 1999.

Ruggendorfer, Peter. *Das Mausoleum von Belevi Archäologische Untersuchungen zu Chronologie, Ausstattung und Stiftung*. Forschungen In Ephesos, 6/2, Österreichischen Archäologischen Institut. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.

Rumscheid, Frank. *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*. Mainz: Philip von Zabern, 1994.

Schmaltz, Bernhard. "Zum Sarkophag des Mausoleums bei Belevi.", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* 49 (1968-71): 63-67.

Sengelin, Thomas; Drougou, Stella; Leventopoulou, Maris; Marangou, Lia; Van Der Meijden, Ella; Palaiokrassa, Lydia; Petrocheilos, Ioannis E.; Touratsoglou. "Belevi". *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC), 8/1-2, Zürich: Artemis Verlag (1997): 671-721.

Smith, R. R. R. *Hellenistik Heykel*. Çev.: Aysin Yoltar Yıldırım, İstanbul: Homer Kitabevi, 2002.

Strocka, Volker Michael. "Griechische Löwenkopf-Wasserspeier in Ephesos". *Synergia, Festschrift für Friedrich Krinzinger*. 1, Ed.: Barbara Brandt. Wien: Phoibos Verlag (2005): 337-348.

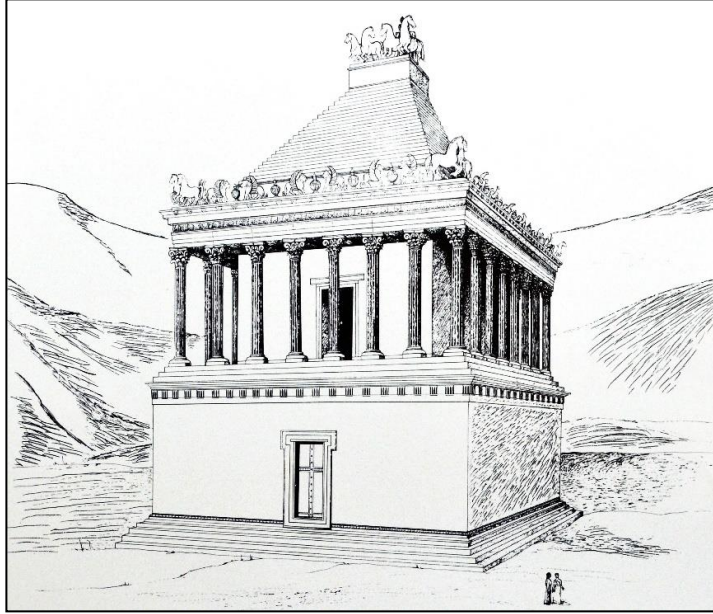
Strocka, Volker Michael. "Das Spätklassische Bankettrelief von Zeytinköy". *Patronvs: Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*. Ed.: E. Öztepe et al., İstanbul: Homer Kitabevi (2007): 339-344.

Waywell, G. B. *The Free-Standing Sculpture of the Mausoleum at Halicarnassus*. London: British Museum Publications, 1978.

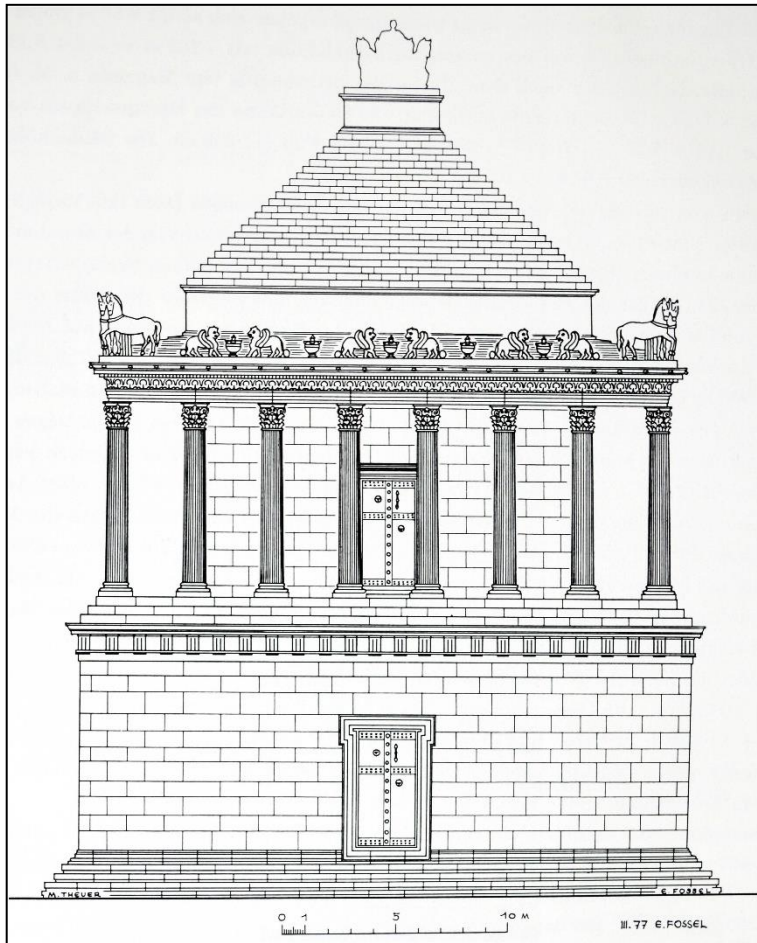
Webb, Pamela A. *Hellenistic Architectural Sculpture: Figural Motifs in Western Anatolia And The Aegean Islands*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1996.

Waterfield, Robin. *Dividing The Spoils: The War for Alexander the Great's Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

ŞEKİLLER:

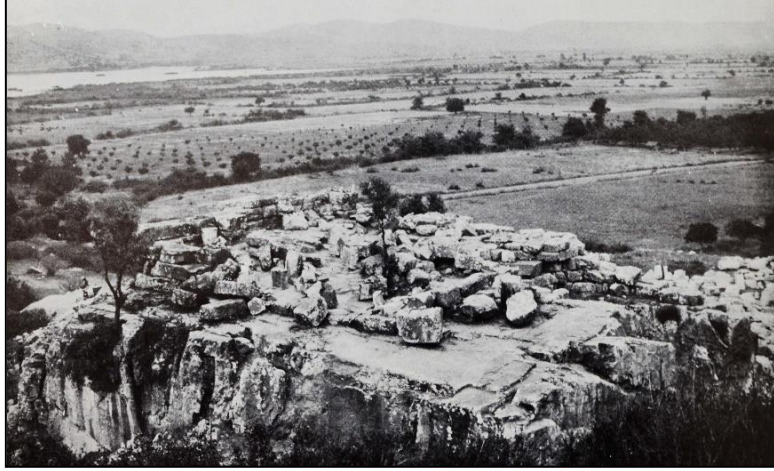

Şekil 9: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 72.

Şekil 2: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 51.

Şekil 3: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 33.

Şekil 4: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 8.

Şekil 5: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 45. Şekil 6: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 83.

Şekil 7: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 60.

Şekil 8: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 57.

Şekil 9: Praschniker - Theuer 1979: Abb. 72.

Şekil 10: Bağdatlı – Çam 2016: Resim 4.

BARTIN EFSANELERİNDE MİTOLOJİK MOTİFLER

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜMÜŞ*

Öz: 19. yüzyılda halk bilimi çalışmalarının bilimsel bir niteliğe kavuşması mitolojinin olumsuz anlamlarından kurtulmasını sağlar. Mitoloji, insanların ilkel dönemlerinde kendilerini ve dünyayı anlamlandırmaya çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu nedenle anlatılan bilgi “gerçek ve kutsal bir hikâye” olarak kabul edilir. Zamanla toplumsal değişimler nedeniyle mitler yerini efsane gibi türlere bırakır. Efsanenin pek çok kökeni olmasına rağmen mitik motifleri günümüze kadar ulaştıran ve inanç özelliğini taşıyan bir folklor ürünüdür. Efsane, kendine özgü üslubu bulunan gerçek ya da hayali yer, olay ve kişiler hakkında sözlü kültür ortamında anlatılan nesir biçimindeki halk edebiyatı türüdür. Efsane ile mit arasında konu, mekân, tanım, zaman, inanç, gerçeklik gibi pek çok unsur arasında ortaklık vardır. Bu makalede Bartın’da, birincil kültür ortamında 2018 yılında derlenen altı efsanedeki su, mağara, boğa ve yılan mitik motifleri üzerine çözümleme yapılmıştır. Su, yaratılış ve eskatolojik mitlerdeki simgeselliğini efsanelerde de koruduğu görülmüştür. Türk mitolojisinde ilk insanı doğuran Ana Tanrıça mağara, efsanelerde gizemli ve korku işleviyle koruyucu iye olarak bulunur. Boğa, gücün ve yeniden yaratılışın simgesi olarak efsanelerde mitik konumuyla yer alır. Yılan, yer altı dünyasıyla ilişkilendirildiğinde kötülüğün, yeryüzü ile ilişkilendirildiğinde iyiliğin sembolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, efsane, Bartın, iye.

MYTHOLOGICAL MOTIVATIONS IN THE LEGEND OF BARTIN

Abstract: In the nineteenth century, scientific studies of folkloric sciences have helped the mythology to get rid of its negative meanings. Mythology emerges as a product of people trying to make sense of themselves and the world in their primitive periods. Therefore, the information described is considered true and sacred. Due to social changes in time, myths are replaced by genres such as legend. Although the legend has many origins, it is a folklore product that carries the mythic motifs to the present day and carries the faith feature. Legend is a type of folk literature in the form of prose which is told in verbal culture environment about real or imaginary places, events and people with its own unique style. There are partnerships between legend and myth among many elements such as subject, space, definition, time, faith, reality. In this article, the analysis of water, cave, bull and snake mythic motifs in the legend determined in the primary culture in Bartın in 2018 was made. Water has preserved its symbolism in creation and eschatological myths in legends. The main Goddess cave, which gave birth to the first person in Turkish mythology, is found in legend as a guardian spirit with mysterious and fearful function. Taurus stands in legend as myth a symbol of power and re-creation. When the snake is associated with the underworld, it is a symbol of goodness when evil is associated with the face.

Keywords: Myth, legend, Bartın, spirit.

Giriş

Mitoloji ve efsane çalışmalarının bir disiplin hâline gelmesi 19. yüzyılda halk biliminin ortaya çıkmasıyla mümkün olur. Mitler geçmişten günümüze bazı değişikliklere uğrayarak anlatılmaya devam eder. Yunanca mythos ve logos kelimelerinin birleşiminden oluşan mitolojiye

* Bartın Ün. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

eski zamanlarda uydurma söz olarak bakılmakta, “batıl inançlı ve ilkel zihinlerin ürünü” (Lévi-Strauss, 2013, 33) ve “fabl, uydurma, kurmaca olarak” (Eliade, 2001, 11) olumsuzlanmaktaydı. Avrupa’da aydınlanmacı hareketler, Rönesans, reform ve hümanizm gibi akımlar sonrasında bu olumsuzluktan kurtularak bilimsel niteliğine kavuşur. Mit, psikoloji, felsefe, antropoloji halk bilim gibi pek çok bilim dalının çalışma alanına girer. Bu nedenle herkesin kabul ettiği bir tanım yapmak çok zordur. Eliade’ye göre kutsal bir anlatı olan mit “en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kosmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun bir geçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir” (Eliade, 2001, 16). Başka bir deyişle “belli bir durumun yarattığı insan düşgücünün” (Hooke, 1991, 9) ürünü olan mit, insanın “dünyadaki varoluşunu kutsala dayandırarak açıklayan bilgi” (Kaya, 2007, 19), hikâye, tören ile nasıl ve nedenlerine verdiği cevaplardır. Mit ait olduğu toplumda bilimsel bilgiyi, dinsel gereksinimi, pratik uygulamaları karşılar ve gerçek kabul edilir. Malinowski’ye göre mit ilkel toplulukta anlatılan basit bir öykü değil o yaşamın bir gerçekliğidir ve günümüzde “bir romanda bulduğumuz türden bir kurgu karakteri taşımaz, tersine -öyle inanılır- eski zamanlarda geçmiş ve o zamandan beri de dünyayı ve insanın yazgısını sürekli etkileyen canlı bir gerçekliktir” (Malinowski, 1990, 87). Kozmogonik mit “gerçektir, dünyanın yaratılışını anlatır. Ölümün menşei ile ilgili olan mit de doğrudur” (Seyidoğlu, 2005, 16). Mit, sözlü kültür dışındaki “kimseler için en çekici ve aynı zamanda anlaşılması en güç olgudur; zira kozmolojik meselelerle ilgileniyor olsa bile” (Goody, 2017, 66) ikincil kültürdeki kültürel eylemler ve ritüel farklar nedeniyle zor anlamlandırılır. Mit, ait olduğu toplumda gerçek ve kutsal bir olayı anlatır.

Mit, toplumsal değişimler neticesinde yerini masal, efsane, romans gibi türlere bıraktı. Efsanelerin mitolojik, tarihi, dinî, fantastik gibi pek çok kaynağı vardır. “Mitolojik köklü efsaneler, çok eski zamanlarda teşekkül etmişlerdir. Halk, varlığını ve oluş sebebini açıklayamadığı cisim ve olayları izah etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu izahlar, zamanla halkın muhayyilesinden katılmış yeni hayalî unsurlarla birlikte bütünleşerek efsaneye dönüşmüştür” (Ergun, 1997, 45). Efsane ile mit arasında benzerlikler bulunsa da bir birinden farklı türlerdir. Efsane “geçmişten günümüze kültür aktarımını sağlayan, kuşaklar arası bağlantı kuran, kültürel yapının anlaşılmasına katkıda bulunan edebî” (Çalışkan, 2018: 11) bir türdür. Mitin “karakteristik özelliği Tanrıların (hayvan ya da insan şeklinde) varlığıdır” (Lüthi, 1995, 67). Efsanede ise olağanüstülükler olsa bile daha çok insanların varlığı ön plandadır. “Olağandışı bir gerçeklikle yüz yüze gelmekten doğmuş olan efsane, tarihsel panoramalar açar. Mit ise, ayın, tören ya da bir toplumsal veya ahlaki kural savunulma talep ettiğinde, yaşı, gerçekliği ve kutsallığı için teminat istediğinde işe karışır” (Malinowski, 1990, 94). Efsane ile mit arasında benzerlikler de fazladır. Örneğin, efsanede zaman motifinin temelinde “mitsel zaman anlayışı yatmaktadır. Din bilginleri, mitolojideki bu zaman kavrayışını eleştirirler. Onlara göre, insan varlığının bu dünyadaki zamandan kopuşu ve bu dünyayla bağı olmayan bir zamana kilitlenmesi, bireylerin toplumsal hayata, tarihe ve zamana yabancılaşmasına yol açmaktadır” (Kaya, 2007, 55). Başka bir ortak motif ise mekândır. Efsanede karşımıza çıkan mekân her ne kadar dünyaya ait olsa da kutsallık görülür. Mitte yer alan mekân da kutsal veya “kutsalın ortaya çıktığı kutsal mekân ile sıradan ve anlamsız mekân olarak ikili bir görünüm arz eder. Kutsal mekân,

başlangıçla, yaratılışla ilişkili olduğu için çevreye de anlam kazandırmakta bir işlev üstlenir. Böylelikle mit sayesinde, ilkel toplum insanının zihninde, evreni, dünyayı bir düzen içinde algılamak imkânı doğar (Kaya, 2007, 56). Tanımlar arasında da benzerlikler yer alır. Efsane, kendine özgü üslubu bulunan gerçek ya da hayali yer, olay ve kişiler hakkında birincil kültür ortamında anlatılan nesir şeklindeki halk edebiyatı türüdür. Efsaneyi genel anlamda tanımlayacak olursak “duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren” (Lüthi, 1995, 66), sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa aktarılan nesir biçiminde bir anlatım türüdür. Bu bağlamda her iki anlatı türü kutsallık, gerçeklik, “temel konusunda olağanüstülük ve mucizevî bir hâdise” (Bayat, 2010, 119) bakımından da ortaklıklara sahiptir.

Anadolu sahasında esâtir ve üstûre olarak da bilinen efsanenin “insanoğlunun, tarih sahnesinde gördüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında gelişen, zamanla inanç, adet, an’ane ve merasimlerin teşekkülünde” (Elçin, 1998, 314) rolü vardır. Efsanenin genel özellikleri şöyledir:

a. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.

b. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.

c. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.

ç. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur” (Sakaoğlu, 1972, 6-7), kısa ve nesir şeklindeki halk bilimi türüdür.

Çalışmada kullanılan metinler, 2018 yılında Bartın’da alan çalışması sırasında birincil kültür ortamında sözlü olarak aktarılmış ve kayda geçirilmiştir.¹ Bartın’dan derlenen yaklaşık yüz efsanede birçok mitik motifin yer aldığı söylenebilir, fakat çalışmayı sınırlandırmak adına altı efsanedeki “su, mağara, boğa ve yılan” sembolleri üzerinde durulmuş ve bunlar çözümlenmiştir.

Mitolojiden Efsaneye Bartın

Batı Karadeniz’de yer alan Bartın, 1991 yılında il statüsüne kavuşmuştur. Yeni bir il olmasına karşın tarihi antik dönemlere kadar uzanır. “Antik dönemlerden itibaren Gaskalar (M.Ö. 14. yy.), Hititler, Bitinyalılar, Paflagonyalılar, Frigler, Fenikeliler, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Peçenekler, Kumanlar (bkz. Çam, 2014) gibi pek çok millet bu topraklarda hâkimiyet sürmüştür. Homeros’un İlyada’sında Bartın’dan Truva’yı korumaya gelen yiğitlerden övgüyle söz eder. Hitit metinleri, Ksenophon’un Anabasis’i, Herodot’un Heredotos Tarihi ve Strabon’un Geographika’sı (bkz. Ünal, 2014) gibi pek çok yazılı kaynaklarda Bartın ile ilgili bilgilere yer verilmiştir” (Gümüş, 2018, 5). Selçuklulardan sonra Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bartın, irili ufaklı nehirlerle dolu bir şehirdir. Doğusunda Arıt çayı, batısında yani Gazhane mevkiinde Bartın çayı Gökırmak’la birleşerek büyük bir nehir olur “denize yaklaştıkça derinleşir, durgunlaşır ve Boğaz’dan” (Ünal, 2014, 649) Karadeniz’e dökülür. Türkiye’de üzerinde taşımacılık yapılan nadir nehirlerden biridir ve bu nedenle Bartın’ı “Türkiye’nin yegâne nehir

¹ Alan çalışması öğrencilerimizle birlikte gerçekleştirdi. Bu metinler daha sonra müstakil bir çalışmada yayımlanacaktır. Ses ve görüntü kayıtları kişisel arşivimizde yer almaktadır.

limanı durumuna getirmiştir” (Samancıoğlu, 1941, 11). Bartın ile “ilgili antik kaynaklardan birkaç isim günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemli kanıt Plinius’un Naturalis Historia eserinden gelir” (Çam, 2014, 5). Bu kaynağa göre kentin eski adı Partheno polis’tir. Başka bir rivayete göre Bartın adı kentin içerisinden geçen ve mitik kökenleri olan bu nehirlerden yani “Parthenios”tan gelmektedir. Strabon’a “göre çiçekli bölgelerden geçtiği için bu ismi almıştır” (Çam, 2014, 4). Efsaneye göre Yunan mitolojisinde güzelliğiyle ünlü Afrodit, buraya gelerek Parthenios adlı bu nehirde yıkanmaktadır (Aşcıoğlu, 2001, 7). Parthenios’un kim olduğu ile kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Turhan Yörükan’a (2000, 176) göre Parthenios “Yunanlı yazar ve şair”dir. E. Aşcıoğlu’na göre Yunanlı şairin adı Paflagonyalılar zamanında bu nehre verilmiş ve sonradan Bartın’ın adı olmuştur (Aşcıoğlu, 2001, 8). Fatma Bağdatlı Çam’a göre ise “Parthenia Grekçe “bakire” anlamına gelmekte ve mitolojide tanrıça Artemis ve Hera’nın sıfatlarından biri olarak kabul edilmektedir” (Çam, 2014, 4). Özhan Öztürk ise Parthenos isminin Yunan mitolojisinde “Athena’nın lakaplarından birisi” (Öztürk, 2009, 777) olduğunu ve bakire anlamında kullanıldığını belirtir. İkinci olarak Parthenos’un Stophylos ve Khrysothemis’in kızı olduğunu, babasının onu kardeşi Molpadia ile birlikte şarapları korumakla görevlendirdiğini ancak bunu yapamayınca uçurumdan aşağı atarken Apollon’un onları kurtardığını da söyler. Parthenepo ismini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir, çünkü Parthenepo, “Stymphalos’un kızı. Herakles’ten hâmile kalıp ona Eueres isimli oğlunu doğurmuş olan kadın” (Yörükan, 2000, 390) olarak bilinen Parthenios’un kendisidir. Homeros, Truva savaşlarını anlatırken Paflagonyalıların “Parthenios ırmağı çevresinde kurmuşlardır ünlü saraylarını, kentleri Kromna, Aigialos, yüksek Erythinoi” (Homeros, 1975, 120; 1984, 116) olduğunu anlatır. Homeros, Paflagonyalıların önderi “Ares’in dengi Pylaimenes’in” (Homeros, 1984, 164) öldürüldüğünü anlatırken onlardan mert savaşçılar diye bahseder. Hesiodos, Theogonia adlı eserinde nehirlerin ortaya çıkışını anlatırken “Tethys Okeanos’a ırmaklar doğurdu, suları burgaç burgaç ırmaklar” (Hesiod, 1988, 13; Hesiodos, 1977, 116) ifadesinden sonra nehirleri sayarken uzun Parthenios ırmağını da söyler. Paflagonyalıların Bartın’da yaşamaları ve İlyada destanında M.Ö. 7 – 8 yy. yer alması “Bartın kelimesinin ve coğrafyasının (en) az 3500 yıllık bir geçmişinin” (Ünal, 2014, 656) olduğunu gösterir.

Bartın, su kenti olduğu için efsanelerde çoğunlukla su ile ilgili motiflere rastlanılmaktadır. Arıt beldesinin kökeni açıklayan efsaneye göre mitik kökenleri olan suyun arınma, temizlenme işlevini devam ettiriyor. *Arıt’ın adı önceleri arınma anlamına gelen bir sözcükmüş. Fatih Sultan Mehmet, Arıt’a geldiğinde ordusundakilerin arınması için burada konaklamış. Hatta buraya hanımefendilerle birlikte biraz da asker bırakmış. Zamanla buranın adı arınmadan Arıt’a dönüşmüştür.*² Arıt’ın ortasından akan çay bu efsaneye konu olmuştur. Akağaç köyündeki Acısu efsanesinde³ suyun iyileştirici, doğurganlık gibi özellikleri nedeniyle ona kutsallık atfedilmiştir. Su, mitolojilerde varoluşun temel kaynağıdır. Dünya mitlerinin pek çoğunda yaratılış öncesi dünyanın suyla kaplı olduğu belirtilir. Sümer, Babilonya, İnka ve Maya mitolojisinde kozmosun başlangıcında su vardır (Ayan, 2002, 622). Altay yaratılış mitinde dünyada hiçbir şey yokken “yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer” (Ögel, 2003, 451). Yakut efsanelerine göre

² Der.: Rabiya Saruhan

³ Der. Kübra Aslan

dünyanın tabanı Baykal gölüdür ve kutsal kabul edilir. Su, kozmogonik mitlerde “başlangıç madde olduğu gibi eskatolojik mitte de dünyanın sonunu getiren unsur olarak görülür. Kozmik bilgide tufan olarak nitelenen dünyanın su ile kaplanması ezoterik bilgilere göre yaşlanmış dünyanın sonu, yeni oluşumun ilk unsurudur” (Bayat, 2007b, 243). Şamanizm’de yer, dağ gibi su unsurlarının da bir iyesi (ruh) olduğu düşüncesi vardır. Su iyesi çoğu avcı-toplayıcı toplumlarda koruyucu ruh olarak görülür. Su kültü Türk dünyası masallarında “hayat kaynağı, başka dünyalara açılan kapı, ruhların yaşadığı yer; güzelleştiren, gençleştiren, iyileştiren, güçlendiren, diriltiren, çirkinleştiren, kör eden tedavi eden, kahramana şekil değiştiren bir tabiat parçasıdır” (Türkan, 2012, 138). Anasır-ı erbaa olarak bilinen dört unsurdan biri sudur. Yaratılışın temelindeki su anlatılarda ab-ı hayat olarak ölümsüzlük simgesi de taşır. Su paradigması yaşam ile ölümü birleştiren bir görüntüdedir.

Delikli Şile efsanesinde⁴ yer alan mağarayı andıran kemerin altından geçenler şifa bulur. Karşısında yer alan mağara ise gizemli bir mekân olarak yer alır. İnkumu bölgesinin adının menşeyini anlatan efsaneye göre *önceleri kara yolu olmadığı için deniz yoluyla ulaşılmış. Kayalıkların orada bir in (mağara) bulunduğu, içinde de kumların olduğu ve buranın korsan, asker, balıkçı gibi pek çok kişiyi koruduğuna inanılır. Mağara etrafında oluşan anlatılarla zamanla korku temelli olarak içeri girilemediği de anlatılır.*⁵ Mağara, gizemli bir yapıya sahip ve karanlık olması gibi nedenlerle insanlar tarafından “gizemli bir âlem görüntüsü vermekte, korkunç güçlerin yaşadığı mekân özelliği içermektedir” (Bayat, 2007b, 32). Mağara motifi Ay Atam mitinde ilk insanı doğuran anne arketipi olarak görülür. Eski çağlarda çok yağmur yağmış, çamurlar “Kara-Dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş, / Mağaranın içinde, kayalar yarılmış, / Yarıkların bazısı insanı andırmış,” (Ögel, 2003, 482-483) zamanla havalar ısınır, dokuz ay rüzgarlar eser ve mağaradan ilk insan çıkar. Yunan mitolojisinde Zeus “Dicteo Andro adlı bir mağarada” (Öztürk, 2009, 298) doğmuş ve büyümüştür. Bu nedenle kendisine atfedilen isimlerden bir Diktaeus’tur. Girit adasında bulunan mağaranın tarihi İ.Ö. 200 yılına kadar uzanmaktadır ve günümüzde turizme açıktır. Tarsus’ta bulunan Yedi Uyurlar efsanesinde yer alan Ashâb-ı Kehf mağarası hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için kutsal bir mekândır. Maya, İskandinav gibi çoğu mitolojide mağara yaşam ya da ölümün simgesi olarak yer alır. Mağara bazen de yeryüzü ile yer altını bir birine bağlayan bir geçit gibi tasavvur edilir. İslamiyet’te mağara, Hz. Peygamber, hicret sırasında üç gece gizlendiği Sevr mağarası da koruyucu simgeselliğiyle ön plana çıkar. “Mitolojik Ana kompleksinde özel bir statüsü olan mağara, zamanla Gök Tanrı inanç alanına dâhil edilmiş ve ata kültüyle donatılmıştır” (Bayat, 2007b, 31). Eski çağlarda insanların sığınma-barınma ihtiyaçlarını karşılayan mağara zamanla tapınma ihtiyaçlarının da yapıldığı kutsal bir mekâna dönüşmüştür.

Beşköprü köyünde anlatılan *Ecelboğar efsanesinde düğün günü öküzlerin çektiği gelin arabası gelinle birlikte köyün çıkışında bulunan bataklığa saplanıp kaybolur. Ardından köyün 3 km ilerisinde denize bağlanan Gülcağız bölgesinden öküzler sağ olarak dışarı çıkar.*⁶ Bakara suresinde (67-73) sığırın bir parçasıyla ölüye vurarak diriltildiği haber verilir. Mitolojide öküz ya da boğa

⁴ Der.: Mine Çalparmak

⁵ Der.: Mehmet Malak

⁶ Der.: Hümevra Ünlüsoy

yeniden doğuşu yani başlangıcı ve gücü temsil eder. Mezopotamya mitolojisinde gücün ve bereketin simgesi kabul edilmiştir. Kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Yunan mitolojisinde Zeus'un, Roma'da Jüpiter'in, Çin'de güneşin ve ilkbaharın, Kelt'te tanrıların, Roma'da Neptün'ün, İskandinav mitolojisinde ise Odin'le özdeşleşmiştir (Öztürk, 2009, 207-208). Hint mitolojinde boğa kutsal kabul edilir. Türk mitolojisinde boğa hem yer hem de gök unsurlarıyla değerlendirilmiş ve farklı sembollerde yer almıştır. Pazırık kurganlarında bulunan boğa tasvirleri de yer unsuruyla ilgili olarak Türk menşeli mitlerinde de yer aldığını gösterir. Eski Türklerde özellikle boğa ya da öküz alplık ongunu sayılırdı (Çoruhlu, 2002, 145). Bağımsızlık simgesi olan tuğlarda öküz kuyruğu kullanılması da gücü simgeler. Moğol "salnamesi Yuan-şi'ye göre Uygurların ecdadı Buka (boğa) Tekin'dir" (Bayat, 2007a, 183). Abakanlar arasında yer ve gök adında iki boğanın kavga ettikleri, gök boğanın kazandığı ve onun da "Urenha'ların kamı" (İnan, 1986, 86) olduğu anlatılır. Yakut şaman dualarında da boğa "yerin kudretli ve mucizeler yaratan boğası" (İnan, 1986, 116) olarak geçer. Oğuz Kağan'ın ayaklarının boğaya benzetilmesi ve boynuzları olan bir başlık takması, Dede Korkut'ta Boğaç Han'ın boğa ile savaşması, Maaday-Kara ve Gılgamış (Akman, 2012, 7-8) destanları gibi örnekler de gösteriyor ki Türklerde boğa önemli bir sembolizme sahiptir.

Fırınlı köyünde yer alan Fırınlı Kalesi'yle ilgili efsanede *kalenin içinde ayakları olan başının insana benzediği ve insan uzuvlarına sahip bir yılanın varlığı anlatılır. Bu yılan yılda bir defa dışarı çıkar ve kuyruk uzunluğu görülmez.*⁷ Efsanenin kökeni Cenevizlilere kadar uzanmaktadır. Efsanedeki yılan özellikleri bakımından Anadolu'da efsane, masal gibi türlerde bulunan Şahmeran'a çok benzer özelliklere sahiptir. Şahmeran, Anadolu mitolojisinde yılanların efendisi olarak bilinen insan başlı bir varlıktır. Şahmeran, "Hitit, Mısır, İran, Arap, Yunan ve Türk dünyasında karşımıza çıkan bir anlatıdır" (Çakır, 2011, 1). Türk mitolojisinde yılan insanları Erlik Han'dan korumak için Bay Ülgen'in sarayının kapısında bekleyen bekçidir. Erlik tarafından kandırılır ve ihanet eder. Bu nedenle Tanrı yılanı "bundan sonra Şeytan'ın kendisi ol! / İnsan düşmanın olsun, öldürsün canın alsın, / Kötülük timsali ol, adın da öyle kalsın!" (Ögel, 2003, 456-457) diyerek onu cezalandırır. Türk kültüründe olumsuz sembollere sahip olan yılan "eski Mısır ve Hint mitolojilerinde kutsal ve ilahi niteliklere sahip bir hayvandır. Aynı husus Yunan, Roma, Hıristiyan" (Çoruhlu, 2002, 158) mitlerinde de geçerlidir. Ancak yer altı dünyasıyla ilişkilendirildiğinde olumsuzlanır. Altay Şamanizm'de Erlik Han "kara yılan kamçılı" (İnan, 1986, 40) olarak tasvir edilir. Hayvanların efsanelere dahil edilmesini insanların yaşantılarını canlandırması, "aynı zamanda oynadıkları roller (hayvanların reisi) ve eylemleriyle (müzakere ederek)" (Goody, 2017, 69) alakalı bir durumdur. Bu durumda insanın davranışları eleştirilebilir.

Sonuç

Mitler, insanın kendisini, makro kozmos olan evreni, mikro kozmos olan dünyayı ve onun parçalarını, doğa olaylarını vb. şeyleri anlamlandırmak için sorduğu neden ve nasıllara verdiği cevaplardır. İnsanlık bu cevapları uzun deney ve deneyimler sonucu elde edebilmiştir. Mitler, anlatıldığı dönemde gerçek ve kutsal kabul edilen ilkel bilginin yansımasıdır. Bu bilgi sözlü kültür ortamında aktarılarak insanlığın gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Toplumlar farklı

⁷ Der.: M. Ali Şengül

kültür seviyelerine ulaştıklarında mitler parçalanarak efsane, masal, hikâye gibi türlere yerini bırakmıştır. Bu türlerde eski mitik düşünce ve inançlar varlıklarını korumuştur. Bu durumu Bartın efsanelerinde de görülmektedir. Bartın adının kökeni mitik inançlarla örülü Parthenios nehrinden gelmektedir. Bu isim antik dönemlerden günümüze kadar değişerek gelmiştir. Bartın'ın nehirle çevrili olması üzerinde yaşanan coğrafyanın kültürleri etkilemesine örnek olarak verilebilir. Su, temel yaşam kaynağı olarak yaratılış mitlerinde arınmayı, kutsallığı, yaşamı vd., eskatolojik mitlerde ise tufan gibi olaylarla ölümü sembolize eder. Bartın'da anlatılan efsanelerde ise şifa kaynağı, yaşam veren, güzelleştiren unsurlara sahiptir. Coğrafyada yaşayan farklı kültürlerin ve inançların kalıntısı olarak efsanelerde başta Yunan mitolojisi olmak üzere farklı mitolojilerin izleri görülür.

Eski çağlardan itibaren insanları çeşitli tehlikelere karşı koruyan mağara mitolojilerde Ana Tanrıça olarak yer alır. Efsanede ise yer adının menşeyini açıklayan mağara, gizemli ve korkutucu özellikleriyle günümüzde de mito-etimolojik işlevini sürdürür. Mitlerde yeniden doğuşu ve gücü sembolize eden boğa, efsanede benzer bir işlevi vardır. Boğa, çamura saplanarak ölümü, deniz kenarından çıkararak doğumu ve ölümsüzlüğü simgeler. Fırınılı Kalesi'ndeki yılan motifi Şahmeran'ı anımsatmakla birlikte onun küçük bir kalıntısı gibi durmaktadır. Bartın efsanelerinde yer alan mitik motifler, günümüzde insanların inanç ve yaşam biçimlerini etkilediğini ve şekillendirmeye devam ettiğini gösterir.

KAYNAKÇA

- Akman, Eyüp. "Türk Mitolojisinde ve Halk Şiirlerinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnancı". *Türkiyat Mecmuası*, 22(1), (2012):1-16.
- Aşcıoğlu, Erkan. *Bartın*. Bartın: Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2001.
- Ayan, Ekrem. "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı". *Türkler Ansiklopedisi*. 3: 622-629. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007a.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007b.
- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- Çalışkan, Şerife Seher Erol. *Türkmen Efsaneleri*, Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Çakır, Emine. *Hikâye-i Şahmeran Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2011.
- Çam, Fatma Bağdatlı. "Antik Dönemde Bartın/Parthenia". *Çeşm-i Cihan (Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi) E-Dergisi*, 1(1), (2014): 3-17.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 1998.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Ergun, Metin. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* (C. 1). Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997.
- Goody, Jack. *Mit, Ritüel ve Söz*. çev. Damla Sezgi. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Gümüş, İbrahim. *Bartın Türbe ve Ritüelleri*. Bartın: Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Hesiod. *Theogony and Works and Days*. New York: Oxford University Press, 1988.

- Hesiodos. *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. çev. Selahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977.
- Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.
- Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat. İstanbul: Can Yayınları, 1984.
- Hooke, Samuel Henry. *Ortadoğu Mitolojisi*. çev. A. Şenel. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Kaya, Muharrem. *Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerdeki İzleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Lévi-Strauss, Claude. *Mit ve Anlam*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Lüthi, Max. "Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı". *Milli Folklor Dergisi*, çev. Sevgül Karasubaşı. (25), (1995): 66-68.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyü, Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990.
- Ögel, Bahattin. *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Öztürk, Özhan. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.
- Sakaoğlu, Saim. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara Üniversitesi Basımevi: Kültür Bakanlığı, 1972.
- Samancıoğlu, Kemal. *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*. Ankara: Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 1941.
- Seyidoğlu, Bilge. *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Türkan, Kadriye. "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü". *Millî Folklor Dergisi*, (93), (2012): 135-148.
- Ünal, Yenal. "Bartın Adının Anlamı Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Okulu Dergisi*, 7(XIX), (2014) 647-647.
- Yörükan, Turhan. *Yunan Mitolojisinde Aşk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

KAYNAK KİŞİLER

- Fikret Demirtaş. 1973, Lise Mezunlu, muhtar.
- Hasan Kara. 1942, İlkokul, emekli.
- Mehmet Kara. 1958, İlkokul, çalışıyor.
- Muharrem Ağırmiş. 1962, İlkokul, çiftçi.
- Rukiye Akkuş. 1977, Lise, çalışıyor.
- Solmaz Bahçeci. 1970, Lise, çalışıyor.
- Şuayip Kuş. 1945, İlkokul, emekli.
- Tacettin Öztürk. 1955, İlkokul, emekli.

YENİDEN ÇEVİRİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇEVİRİ İNCELEMESİ: EDGAR ALLAN POE'NUN "THE CASK OF AMONTILLADO" ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi İnönü KORKMAZ*

Öz: Bu çalışma yeniden çeviri bağlamında bir kısa öyküden oluşan kaynak metin ile farklı dönemlerde gerçekleştirilmiş çevirilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmada Amerikan edebiyatının önemli isimlerinden Edgar Allan Poe'nun ilk kez 1846 yılında yayımlanan "*The Cask of Amontillado*" başlıklı kısa öyküsünün Türkçeye gerçekleştirilen altı farklı çevirisi incelenmiştir. İncelenen çevirilerden ikisi sırasıyla 1982 ve 1985 yıllarında gerçekleştirilmiş olup diğer dört çevirinin ikisi 2016 ve diğer ikisi de 2018 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Metinlerin karşılaştırılması sürecinde ise Gideon Toury'nin erek odaklı çeviri kuramı çerçevesinde ortaya çıkardığı "*yeterlilik*" ve "*kabul edilebilirlik*" kavramları ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu amaçla seçilen cümlelerin ise özellikle yeniden çeviri bağlamında Koskinen'in ileri sürdüğü yeniden çevirilerin "*orijinale daha yakın*", "*daha doğru*" ve "*daha tam*" olarak nitelendirilebileceği görüşü çerçevesinde değerlendirilmesi de uygun görülmüştür.

Çalışmanın bulgularının kaynak metinden seçilen cümlelerin çevirmen kararları doğrultusunda incelenmesinin çevirmenlerin ne ölçüde *yeterli* ya da *kabul edilebilir* çeviriler ürettiklerini ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Böylece hangi çevirilerin kaynak dil ya da erek dil kutbuna daha yakın durdukları da anlaşılabilir. Çalışmadan çıkan bulguların çevirinin doğası gereği çeviri sürecinde karşılaşılan zorluklara karşı çevirmenlerin tepkilerini yansıtması beklenmektedir. Böylece zamanla çevirmenlerin verdikleri kararlarda bir farklılaşmanın olup olmadığı da ortaya çıkarılabilir. Bu bağlamda yeniden çeviriler üzerinde yürütülecek gelecekteki çalışmalar için verimli olabilecek bulgular elde edilebilir. Yeniden çevirilerin bazı durumlarda kaynak kutba diğerlerinde ise erek kutba yakın durdukları gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yeniden Çeviri, Erek Odaklı Çeviri Kuram, Yeterlilik, Kabul Edilebilirlik.

A COMPARATIVE TRANSLATION ANALYSIS IN THE CONTEXT OF RE-TRANSLATION: A CASE STUDY OF EDGAR ALLAN POE'S "THE CASK OF AMONTILLADO" SHORT STORY

Abstract: This study aims to make a comparative analysis of a source text consisting of a short story and its translations at different times in the context of re-translation. For this purpose, six different Turkish translations of the short story "The Cask of Amontillado", which was written and published in 1846 by Edgar Allan Poe, one of the most eminent figures of American literature have been examined. Of the six examined translations, two were published in 1982 and 1985, while The other four translations were published in 2016 (two of them) and 2018 (the remaining two). In the comparison process of the translations, two concepts, namely "adequacy" and "acceptibility" were considered as the main criteria, which were arose from the target oriented translation theory of Gideon Toury. Sentences or clauses which were chosen for this purpose were fit to be assessed according to framework of the view by Koskinen, who claims that re-translations are "*closer*" to the original", "*truer*" and "*more complete*".

It is considered that the analysis of the findings obtained from comparative analysis of the source text with its translations on the basis of translators' decisions will reveal whether the translations are "*adequate*" or "*acceptable*". By doing so, we will be able to find out which translated texts seem to stand closer to the source or to target texts. It is expected that the findings obtained at the end of the study would reflect the responses of the translators against the issues confronted during the translation process by the very nature of translation itself. Thus we can find out if there are any changes in the translators'

* Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı.

decisions over a period of time. According to the findings it has been found that some of re-translations stand close to the source text while the others stand close to the target text.

Key Words: Re-translation, Target Oriented Translation Theory, Adequacy, Acceptability.

Giriş

Yazın çevirisi bağlamında özellikle klasik eserlerin çevirilerinin yeniden basımı ya da yeniden çeviri yoluyla tekrar okur kitlesi ile buluşması günümüzde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Yayınevleri kimi zaman daha önce üretilmiş olan çeviri metinlerin özellikle okur kitlesinin beğenileri ve çeviri eserlerin başarısının bir sonucu olarak yeniden baskılarına yer vermekte ya da farklı çevirmenler tarafından yeniden çevirilerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadırlar. Yeniden çevirilerin ortaya çıkmasıyla ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Antoine Berman öncelikle kaynak metnin daima genç kalmasına karşın ilk çevirilerin zamanla yaşlandığını ve bu sebeple de hiçbir çeviri metnin asıl çevri metin olarak hak iddia edemeyeceği görüşünü savunmaktadır (Akt. Ece, 2010). Buna göre yeniden çevirinin olasılığı ve gerekliliği aslında çeviri ediminin kendi yapısında mevcut olduğundan bahsedilir. Ece’nin de vurguladığı üzere kaynak metin üretildiği ortamda biricik kalırken çevirisi aynı erek dil ve kültür içinde dahi çoğalarak artabilir (a.g.e.).

Bunun dışında klasikleşmiş eserlerin farklı çevirmenler tarafından farklı zamanlarda yeniden gerçekleştirilmesi ayrıca sosyolojik bir olgu olarak görülebilir. Öyle ki dilin doğası gereği zamanla değişime uğraması, mevcut siyasi görüşlerdeki farklılaşmalar, orijinal eserlere yeniden okumalar sayesinde eklenen yeni anlamlar ya da edebiyat çevrelerinin, özellikle de eleştirmenlerin, kaynak metinlere yönelik yeni görüşleri gibi farklı nedenler edebi eserlerin ilk ve yeniden çevirilerine dair görüşlerimizi etkileyebilir. Bu durum mevcut çevirilerin görece “eskidiği” ve artık yenilenmesinin gerektiği gibi bir varsayımı doğurabilir.

Bununla birlikte, edebiyat eserlerinin yeniden çevirilerinin her zaman böylesi bir gereklilikten kaynaklanmadığı da açık bir gerçektir. Edebiyat çevirisi ile çevirmeni üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında Ece’nin de belirttiği gibi (2010) bazı durumlarda aynı kaynak metnin kısa süre aralıklarla yeniden çevrildiği de gözlemlenmektedir. Bu durum öncelikle işveren olarak yayınevlerinin daha sonra da çalışanları olarak çevirmenlerin mevcut çevirilere farklı bir yorum getirmek arzusunda olduklarının bir göstergesi sayılabilir. Böylece kaynak metnin yeniden yorumlanması yeni bir erek dil dünyasının da kapılarını açmış olur (a.g.e.). Nitekim bu çalışma incelenen çeviri metinlerin ilk ikisi üç yıl arayla 80’li yıllarda üretilmiş olup diğer dört çeviri metin ise 2016 ve 2018 yıllarında erek okur kitlesine sunulmuştur.

Yeniden çeviriler bazı durumlarda ise metnin yeni bir okur kitlesine yönelmesinin (özellikle çocuklar için basitleştirilmiş ya da kısaltılmış baskılar) sonucunda ortaya çıkabilirler ancak burada Koskinen ve Paloposki’nin (2010) de ifade ettiği gibi çeviri ile uyarlama arasındaki

sınır dikenli bir tel ile işaretlenmektedir. Zira uyarlamalar genel anlamda erek kitle profilindeki ya da metnin iletim araçlarındaki değişikliklere (film ya da oyun uyarlaması biçiminde) göre şekillenebilir. Ancak yeniden çeviriler ise genellikle benzer tip okur kitlesi ve yine benzer tip iletişim aracının kullanılmasıyla gerçekleştirilir.

Yeniden çevirileri değerlendirme sürecinde, son olarak yine Berman’a göre yeniden çevirilerin ortaya çıkması için ileri sürülen bir başka neden de ilk çevirilerin görece zayıf ya da eksik olduğu, diğer yandan ise sonradan üretilen çevirilerin kaynak metnin ruhunu daha iyi yansıttığı görüş ile ilintilidir (Akt. Koskinen & Paloposki, 2010: 295). Yeniden çevirilerin orijinal metne *daha yakın oldukları, daha doğru ve daha eksiksiz olduklarıyla* bağdaşan bu görüş bir bakıma Toury’nin erek odaklı çeviri kuramıyla ortaya çıkan çevirilerin *yeterlilik* ve *kabul edilebilirlik* kavramları sunucu ortaya çıkan *yeterli çeviri* ya da *kabul edilebilir çeviri* değerlendirmesi ile sınanabilir. .

Özellikle çevirilerin değerlendirilmesi ve eleştirisi söz konusu olduğunda Toury’nin (2008) “*yeterlilik*” kavramıyla aslında çevirinin kaynak metne ne ölçüde sadık kaldığını ayrıca “*yeterli çeviri*” ile de kaynak metne sadık çeviriyi kastetmekte olduğunu görmekteyiz. Diğer yandan “*kabul edilebilirlik*” kavramı ise çevirinin erek kutba yakınlığına işaret etmektedir. Bu durumda çevirmenin çeviri sürecinde erek dilin ilke ve kurallarına göre hareket ettiği biçiminde bir yorum getirilebilir. Aslında her iki kavramın da temelinde bir eşdeğerlik kaygısının bulunduğu gözlemlenebilir. Burada asıl sorun çevirmenin verdiği kararlar sonucunda ortaya çıkan çeviri metnin hangi kutba daha çok yakınlık göstereceğidir.

Bu çalışma kapsamında incelenen çeviri metinlerinden birinin çevirmeni olan ve ayrıca klasik başka birçok eseri de Türkçe’ye kazandıran Memet Fuat bir söyleşide kaynak kutba yakınlığından bahsetmektedir (Gürsoy & Mollamustafaoğlu, 1987). Fuat’ın “*üslup karşılama*” olarak nitelendirdiği yaklaşım kaynak metin yazarının biçimini olabildiğince koruyarak ona erek metinde karşılık bulmak, bir başka deyişle biçimsel açıdan bir eşdeğerlik elde etme çabasıdır. Bunu gerçekleştirmek için de, yine Fuat’ın belirttiği üzere, çevirmenin kendi kendisine şu soruya bir karşılık bulması gerekir: “*Yazar Türkçe yazsaydı bu sözü nasıl söylerdi?*” (a.g.e., s,19). Bu durum görece klasik eserlerin ilk çevirilerinde kaynak kutba yakınlığın ön planda olduğuna işaret edebilir. Yeniden çeviri savının temelinde yatan görüş de buna paralel olarak ilk çevirilerin yerelleştirme sonradan üretilen yeniden çevirilerin ise yabancılaştırma stratejilerine görece daha çok yer verdiğine işaret etmektedir.

Ancak yine de tek bir örnek konu üzerine bir genelleme kurmayı mümkün kılmaz. Dahası on dokuzuncu yüzyıl Fince çeviri metinleri üzerine yaptıkları detaylı çalışma sonucunda Palaposki ve Koskinen’in (2004) elde ettikleri bulgular yeniden çeviri savının çoğunlukla belirli tarihsel gözlemlerden ortaya çıktığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum salt belirli bir

durumda edebiyat dizgesinde gelinen mevcut aşama ile açıklanabilecek bir olgu olabilir. Diğer bir deyişle çevirinin sosyolojik boyutu ele alındığında çevirinin gerçekleştiği dönemde baskın durumdaki yaklaşımların bir sonucu olarak çevirmen/ler erek kutba yakın durmayı tercih etmiş olabilir. Dilin sürekli değişim içinde olması ve düşünsel çevrelerde ortaya çıkabilecek olası yeni yaklaşımlar çevirinin, doğal olarak da çevirmenin, yöneleceği istikameti değiştirebilir. İncelediğimiz erek metinlerin karşılaştırılmasının yeniden çevirilerin hangi kutba yakın durduklarına dair bize ipuçları sunabilir. Bu amaçla da çalışma kapsamında kaynak metnin ulaşılabilen tüm çevirileri değerlendirmeye alınmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi Toury'nin erek odaklı yaklaşımı doğrultusunda ortaya çıkan yeterlilik ve kabul edilebilirlik ölçütleri temel alınarak Edgar Allan Poe'nun "The Cask of Amontillado" başlıklı kısa öyküsünün aşağıda künye bilgileri verilen Türkçeye yapılan çevirileri yeniden çeviri bağlamında incelenmektedir.

Kaynak Metin (KM) ve Erek Metinlere (EM) dair bilgiler kısaca şöyledir;

KM: The Cask of Amontillado, Edgar Allan Poe tarafından yazılan öykü ilk kez 1846 yılında yayımlanmıştır. Burada incelenen kaynak metin J. Gerald Kennedy'nin editörlüğünde yayınlanmıştır (Poe, 2006).

EM 1: Amontillado Fıçısı, çevirmen Memet Fuat (Poe, 1982).

EM 2: Amontillado Şarabı, çevirmen İffet Evin (Poe, 1985).

EM3: Amontillado Fıçısı, çevirmen Mehmet Harmancı (Poe, 2016).

EM4: Amontillado Fıçısı, çevirmen Nebiha Şentürk (Poe, 2016).

EM5: Amontillado Fıçısı, çevirmen Hasan Fehmi Nemli (Poe, 2018).

EM6: Amontillado Fıçısı, çevirmen Cemre Naz Öztürk (Poe, 2018).

Çalışmanın yöntem kısmına geçmeden önce kaynak metin ve yazarı hakkında biraz bilgi vermek hem kaynak metnin daha iyi algılanmasına hem de erek metinlerden seçilen örnek cümlelerin yorumlanmasına ışık tutabilir.

2. EDGAR ALLAN POE (1809-1849)

Amerikan edebiyatında on dokuzuncu yüzyılın en önde gelen isimlerinden biri olan Poe 1809 yılında Boston kentinde doğmuştur. Küçük yaştan itibaren karşılaştığı yıkımlar muhtemelen Özgüven'in (2014) de nitelendirdiği biçimde "zifiri karanlık" hayatının ve bunu eserlerine yansıtmasının nedeni olabilir. Çağdaşları Dostoyevski, Barbey D'Aurevilly ve Oscar Wilde gibi isimler de sırasıyla insan ruhunun, cinselliğin ve zekânın karanlığını tema eden eserler vermişse de Poe zifiri karanlığın ta kendisini eserlerinde doku, hikâye malzemesi ve his olarak kullanmayı yeğlemiştir (a.g.e). "Usher'ların Çöküşü"nde geceni karanlık manzarası ile karşımıza çıkarken ölmeden mezara konulan maktullerin yer aldığı eserlere dahası "Amontillado

Fıçısı"ndaki karanlık mahzenlere dek bizi sürüklediği öyküleriyle gerçek anlamda karanlığın sembolü olmuştur.

Hayatını biçimlendiren yıkımların başında küçük yaşta babasının evi terk etmesi ve annesinin ölümü gelmektedir. Annesini kaybettikten sonra John Allan isimli bir tüccarın koruması altına giren (Allan ismi bu aileden gelmektedir) Poe İngiltere'ye taşınmış özel okullarda eğitim almışsa da üvey babasıyla arası açılınca yine yalnızlığa itilmiştir. Sonra geri Amerika'ya dönüp bir süreliğine orduya katılan Poe ilk kitabı "Tamerlane and Other Poems"i (Timurlenk ve Diğer Şiirler) yayınlamıştır. En önemli eserleri arasında Usher'ların Çöküşü, Kara Kedi, Kuyu ve Sarkaç, William Wilson, Gammaz Yürek gibi kısa öyküleri, Morg Sokağı Cinayetleri ve Çalınan Mektup gibi dedektiflik hikâyeleri ile Kuzgun, Annabel Lee ve Helen'a gibi şiirleri bulunmaktadır.

Her ne kadar eserleri en çok okunan yazarlardan biri olsa da uzun bir süre basitçe tuhaf korku hikâyeleri yazan birisi olarak görülmüştür. Çağdaşları tarafından yeterince anlaşılabilen Poe'nun Amerikan edebiyatındaki önemi son zamanlarda yürütülen çalışmalar ile ortaya çıkmıştır. Charles E. May'in (2009) kapsamlı çalışmasında da vurguladığı üzere bir deha olduğu birçok edebiyat eleştirmeni tarafından onaylanmıştır. Öyle ki Amerikan Edebiyatına kazandırdığı etkileyici eserlerin yanı sıra özellikle Hawthorne'un hikâyeleri üzerine yazdığı eleştiri yazısında dile getirdiği kısa öyküye yönelik teorisi kayda değerdir. Kısa öykü yazarının tasarlayıp üreteceği eserinde yalnızca bir etkiye odaklanması gerektiğini vurgular. Stovall'ın (2014) da aktardığı üzere Poe'nun "birlik etkisi" ilkesine göre kısa öykü yazarı öylesine etkili olayları bir araya getirip öylesine etkili bir tasarı kurgulamalıdır ki istenen etki okurda da uyandırılmalıdır.

Etki kavramı ile ilgili olarak ayrıca Poe'ya göre tüm edebiyat eserlerinin en önemli özellik olan etki birliğini sağlaması gerekmektedir (Shen, 2008). Bu bağlamda şiirler ile düz yazıyı birbirinden ayırarak şiirdeki etkinin odak noktası *güzellik* iken düz yazıda ise *gerçekliktir*. Buradaki gerçeklik kavramı eserin tüm özellikleri ile anlatıyı mantıklı, tutarlı ve tatmin edici bir biçimde sonlandırmayı hedeflemektedir. Bu gerçeklik çeşitli düşünce ve anlatım yöntemlerinin temelini oluşturmakla kalmaz 'Gammaz Yürek' kısa öyküsünde olduğu gibi dönemin ahlaki ve düşünsel yargılarına karşı bir yanıt niteliindedir.

Neredeyse hayatının her döneminde belli başlı sıkıntılar yaşamasına karşın 1849 yılında eski arkadaşına yazdığı mektupta görece iyimser bir tavır takınıp "en azından tüm ömrünü bir edip" olarak geçirmiş olacağından bahseder (Ackroyd, 2018). Ancak bu iyimserliğine karşın işleri ters gider ve yazılarının basılmasını beklediği dergilerin kapatılmasıyla hem maddi durumu hem de sağlığı kötüye gitmeye başlar. Aynı yılın sonuna doğru önce sarhoş ya da

kendinden geçmiş bir şekilde bir meyhanede bulunur ve sonrasında ise tıpkı hikâyelerindeki karakterlerinin gizemli bir sonu gibi 1849 Ekim ayında hayatını kaybeder.

3. AMONTİLLADO FİCİSİ Edgar Allan Poe’nun 1846 yılı Kasım ayında yayınlanan bu öyküsü genellikle etki birliği ve takıntının iç içe geçtiği Gammaz Yürek ile birlikte anılır. Öyküdeki olayların İtalya ya da Fransa’da bir karnaval zamanında geçtiği düşünülmektedir. Öyküde Montresor kendisine hakaret ettiğini ileri sürdüğü Fortunato’dan intikam almaya kararlıdır. Planı gereği güya rastlantı eseri Fortunato ile karşılaşır ve ona ilgisini çekeceğinden emin olduğu bir fıçı Amontillado şarabı eline geçtiğinden bahseder. Meraklanan Fortunato şarabı görüp tatmak üzere Montresor’un peşine takılır. Montresor onu evinin altındaki mahzenlere götürüp yerin altındaki açık mezarlıkta bir duvarın içindeki boşluğa zincirler. Ardından da kurbanını ördüğü duvarın içinde ölüme terk ederek intikamını alır.

Gammaz Yürek’te olduğu gibi burada da anlatıcı birinci tekil şahıstır ve yaklaşık elli yıl önce işlediği cinayetin detaylarını bize aktarır. Gammaz Yürek’te anlatıcının takıntısı maktulün gözü iken burada takıntı nesnesi kurbanın anlatıcıya karşı yaptığı hakaret olarak aktarılır ne var ki okura hakaretin içeriği ile ilgili somut bir veri sunulmamaktadır. Başkarakter Montresor daha ilk paragrafta kendisine hakaret etmekle suçladığı Fortunato’dan intikam almaya ne denli kararlı olduğunu dile getirmektedir. Böylece öykünün başarılı bir intikam hikâyesi olduğu okura açıkça bildirilmektedir. Başarı ölçütünü olarak da Fortunato’yu kendisi cezalandırılmadan cezalandıracağını ve bir haksızlığı düzeltilen kişi ceza gördüğünde düzeltilmiş sayılmayacağı biçiminde açıklar. Yani intikamını kendisine zarar gelmeden alabilirse başarılı sayılacaktır. Ayrıca intikamcının karşısındakine kendisinin intikam aldığını hissettirmemesi durumunda da haksızlığın düzeltilmemiş olduğu vurgulanır.

Hikâyedeki birlik etkisi aslında bir bakıma ironi ilkesi olarak ortaya çıkar. Montresor’un hizmetçilerine evde kalmalarını emretmesine karşın evde kalmayacaklarını bilmesi karşılaşılan ilk ironi ögesidir. Ayrıca Montresor, Fortunato’nun geri dönmeyeceğini bile bile öksürüğünü bahane ederek geri dönmeleri için ısrar etmesi bir başka ironi unsurudur. Daha önemlisi “şanslı” anlamına gelen Fortunato ismindeki ima ise öykünün geneline yayılmış bir ironi ürünüdür (May, 2009).

Ancak Montresor’un cinayetten elli yıl sonra olup biteni anlatmasına karşın hala okura cinayetin asıl nedeni açıklanmaz ve Montresor’un başlangıçtaki intikam ölçütü düşünüldüğünde aslında bunların tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda kararsız kalırız. Çünkü Montresor değil de sanki Fortunato bu intikam ölçütlerini yerine getirmiş gibi görünmektedir. Her ne kadar Fortunato duvara diri diri zincirlenip ölüme terk edilmiş olsa da Montresor’un kalbinde bunca yıldır bir hınç duygusunu hala hissettiriyor olmalıdır. Dahası Montresor’un

bunca yıl sonra bile suçluluk duyduğunu varsayarsak intikamını ceza görmeden almış sayılmamaktadır.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada kaynak metin ile farklı zamanlarda gerçekleştirilmiş çeviri metinleri karşılaştırılacak olup karşılaştırma süreci, özellikle kaynak metinde edebiyat eleştirmenleri tarafından öykünün genel okurdan farklı olarak yorumlanan motiflerini açığa çıkaran ve görece çeviri sürecinde sorun teşkil edebilecek cümleler seçilerek bunların çeviri metinlerinde karşılıkları üzerinden gerçekleştirilecektir. Çeviri örnekleri Toury’nin erek odaklı çeviri yaklaşımı sonucu ortaya çıkan *yeterlilik* ve *kabul edilebilirlik* ölçütleri doğrultusunda değerlendirilecektir. Elde edilecek bulgular da yeniden çeviri olgusu bağlamında metinlerin kaynak kutba ya da erek kutba yakınlıkları bakımından yorumlanacaktır.

4.1. Çeviri Metinlerin İncelenmesi

Çevirilerin incelenmesine öykünün başlığı ile başlayacak olursak;

Örnek 1:

KM	The Cask of Amontillado (Başlık)
EM1	Amontillado Fıçısı (The Cask of Amontillado)
EM2	Amontillado Şarabı
EM3	Amontillado Fıçısı
EM4	Amontillado Fıçısı
EM5	Amontillado* Fıçısı
EM6	Amontillado Fıçısı

Öncelikle kaynak metnin başlığında geçen “*Cask*” sözcüğü öykünün başka hiçbir yerinde geçmemektedir. Bunu yerine İngilizce’de “*fıçı*” anlamına da gelen “*pipe*” sözcüğü kullanılmıştır. Bu durum muhtemelen “*cask*” sözcüğüne Poe’nun özellikle başka bir anlam yüklemek istediği anlamında yorumlanabilir. Çeviri metinlere bakıldığında ise başlık çevirilerinin, EM2 hariç, tümünde İngilizce “*Cask*” kelimesi Türkçe “*Fıçı*” ile karşılanmış olup öykünün içinde geçen sözcük “*pipe*” için de “*fıçı*” kullanılmıştır. EM2’nin başlığı için ise metnin içinde bahsedildiği gibi Amontillado’nun bir şarap türü olmasından yola çıkılarak başlık “*Amontillado Şarabı*” olarak yorumlanmıştır. EM1’de başlığın İngilizcesi de parantez içinde verilmiştir. EM5 çevirisinde ise bir dipnot kullanılarak “*Amontillado*” sözcüğünün bir şarap türü olduğu ve Poe’nun ima ettiği kadar az bulunur bir şarap olmadığı dile getirilmektedir ancak burada muhtemelen Poe’nun bu şarabın ismini özellikle kullanmasının nedeni anlaşılmamış gibi görünmektedir. Hikâyedeki cinayetin nedeni üzerine odaklandığı çalışmasında Victoria Üniversitesinden Elena V. Baraban

(2004; 55) “*Amontillado*” kelimesinin aslında kökeni itibariyle (*Ad-montis* – İspanyolca üstü üste yığma anlamında) Fortunato’nun sonunu getirecek olan tuğlaların üst üste yığılmasıyla bir bağlantısının olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca “*cask*” sözcüğü geçmişte “*casket*” anlamında kullanılmış olup on dokuzuncu yüzyılda bu haliyle Amerika’da “*tabut*” anlamında da kullanılmıştır. Dolayısıyla “*Cask of Amontillado*” bir bakıma “üst üste yığılmış kemikler tepesi” anlamına gelebilir. Poe’nun metnin içinde bu sözcüğü sıkça tekrarlaması hikâyenin sonunda Fortunato’nun kendisinin “*Amontillado*”ya yani Montresor’un aile mezarlığında üst üste yığılmış kemiklere dönüşeceğini anlamasını sağlamak için olabilir. Benzer bir yorum Michael Jay Lewis’tan gelmektedir; “hikâye içindeki tüm isimler arasında okurlara en çok sorun yaratan bu şarabın ismidir” (2011; 179). Bu açıklamanın ardından çeviri metinlerin hiçbirinde böylesi bir kelime oyununa rastlamak mümkün değildir. Bu bağlamda çevirilerin tümü için kaynak metinden uzak, kabul edilebilir çeviriler yorumu getirilebilir.

Örnek 2:

- KM *At length* I would be avenged; this was a point definitely settled – but the very definitiveness with which it was resolved, precluded the idea of risk. (s. 208)
- EM1 *Ta sonunda* intikam alacaktım; bu kararım kesindi – kesinliği biraz da herhangi bir tehlikeyi göze almak istememenden geliyordu. (s. 106)
- EM2 Artık öcümü alacaktım. Buna kesin kararımı vermiştim. Böylesine kesinlikle girilen bir işte tehlike yaratacak herhangi bir tedbirsizliğe meydan verilemezdi. (s. 236)
- EM3 En sonunda intikamım alınacaktı; bu kesinleşmiş bir noktaydı ancak, kararımın bu kesinliğinde tehlikeye atılmak fikri yoktu. (s. 15)
- EM4 En sonunda intikamımı alacaktım, bu kesindi. Fakat bu işi kendimi tehlikeye atmadan yapmalıydım. (s.213)
- EM5 Eninde sonunda öcümü alacaktım, buna kesin kararlıydım, ama tam da bu kesin kararlılığım herhangi bir tehlikeyi göze almamı engelliyordu. (s. 265)
- EM6 En sonunda intikamımı alacaktım, bu kesindi. Kesinliği biraz da herhangi bir tehlikeyi göze almak istememenden geliyordu. (s.47)

Metnin ilk paragrafından alınan ikinci örnekte anlatıcı Montresor kendisine yapıldığını iddia ettiği hakaretler karşısında intikam alma konusundaki kararlılığını dile getirmektedir. KM’de italik olarak vurgulanan “*at length*” ifadesinin karşılığı olarak “*Ta sonunda*” ifadesi EM1’de benzer biçimde vurgulanmış iken diğer çevirilerde bu durum söz konusu değildir. EM1 çevirisi ayrıca noktalama işaretlerinin kullanımı ve birden fazla yargı içeren cümleye baktığımızda KM

ile görece daha fazla benzerlik göstermektedir. EM2’de ise her bir yargı farklı birer cümle olarak oluşturulmuştur. Diğer erek metinlerde de yargılar görece tek bir cümle altında noktalı virgül ya da virgül ile birbirinde ayrılarak oluşturulmuştur. Bu durumda EM1 metni kaynak metne en yakın çeviri olarak nitelendirilebilir. Diğer yandan anlam bakımından incelendiğinde anlatıcının intikam alma konusundaki kararlılığının tehlikeli bir duruma girmeye cesaret edememesinden kaynaklandığını EM6 hariç diğer çevirilerin tümünde anlamaktayız. Ancak EM6’da, muhtemelen bir yazım hatası sonucu olarak, tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. İntikam alacağına dair kesinliğin tehlikeyi göze almak isteği ile doğru orantılı gibi görünmektedir. Sonuç olarak EM1’de yerleştirme stratejisini kullanılarak diğer çevirilere kıyasla erek kutba daha yakın olduğundan söz etmek mümkündür.

Örnek 3:

- KM It must be understood that neither by word nor deed had I given Fortunato cause to doubt my good will. (s. 208)
- EM1 Şu iyice anlaşılmalıdır ki, ne sözlerimle, ne de hareketlerimle, Fortunato’nun iyi niyetimden kuşkulanasına neden olacak bir durum yaratmadım. (s. 107)
- EM2 Şuna emin olabilirsiniz ki Fortunato’yu kuşkuya düşürmek için sözlerime çok dikkat ediyordum. (s.236)
- EM3 Şu da iyice anlaşılmalı ki, ne sözümle ne de bir eylemimle Fortunato’ya benim iyi niyetimden kuşkulanası için bir neden vermiş değildim. (s. 15)
- EM4 Gerek sözlerimle, gerek davranışlarımla olsun, Fortunato’ya amacımı hiç belli etmedim. (s. 213)
- EM5 Fortunato’nun iyi niyetimden kuşkulanasına neden olacak bir söz veya hareketim olmadığından emin olabilirsiniz. (s. 265)
- EM6 Şu iyice anlaşılmalıdır ki, ne söylediklerimle ne de yaptıklarımla Fotunato’nun iyi niyetimden şüphe etmesine neden olacak bir durum yaratmadım. (s. 47)

Bu örnek cümlede Montresor’un kurbanı Fortunato’ya karşı intikam alma planlarını nasıl hissettirmemeye çalıştığına tanıklık etmekteyiz. Kaynak metnin ikinci paragrafının başındaki bu isim cümlecği EM4 ve EM5 çevirilerinin dışında tüm erek metinlerde “ki” bağlacı ile karşılık bulmuştur. Bu durum kaynak kutba yakınlığa işaret etmektedir. Özellikle EM1, EM3 ve EM6 da karşımıza çıkan “ne ... ne de...” tekrarlamalı bağlaç kullanımı da KM’deki “neither ... nor...” ifadesini karşılamakta olup söz konusu çevirilerin dil yapısı bakımından kaynak metne yakın

durdukları biçiminde yorumlanabilir. EM4 ve EM5 çevirilerinde ise çevirmenlerin biraz daha serbest davranarak erek dil kutbuna yakınlaştıkları gözlemlenebilir.

Örnek 4:

- KM But I have received a pipe of what passes for Amontillado, and I have my doubts. (s. 209)
- EM1 Bir fıçı şarap geçti elime, Amontillado diye sürdüler, benim kuşkum var doğrusu. (s. 107)
- EM2 Bakın, azizim, bana bir şişe şarap gönderdiler, sözde Amontillado* imiş, ama, ben pek emin değilim. (s. 237)
- EM3 Bugün bir Amontillado olduğu söylenen bir fıçı geldi ama doğrusu ben pek kuşkuluyum. (s. 16)
- EM4 Baksana geçen gün elime koca bir fıçı şarap geçti. Amontillado olduğunu söylüyorlar. Ama emin değilim. (s.204)
- EM5 Amontillado olduğu iddia edilen koca bir fıçı geçti elime, ama benim kuşkularım var. (s. 266)
- EM6 Bir fıçı şarap geçti elime, Amontillado diye verdiler ama ben pek emin değilim doğrusu. (s. 48)

Montresor, şaraba olan düşkünlüğünü bildiği Fortunato’yu tuzağına çekmek amacıyla uydurduğu hikâyede bahsedilen şarap ismi Amontillado öykünün içinde ilk kez burada geçmektedir. Sadece EM2’de çevirmen tarafından sunulan dipnotta sözcüğün Güney İspanya’ya özgü sherry kıvamında bir şarabın ismi olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca “fıçı” anlamında kullanılan “*pipe*” sözcüğü de ilk kez burada karşımıza çıkar. Cümlenin başındaki “*but*” (‘ama’ anlamındaki) bağlacı erek metinlerin hiçbirinde yer almamakta olup “*and*” bağlacı yerine EM1 hariç diğer tüm çevirilerde “*ama*” bağlacı ile karşılanmıştır. Diğer yandan “*have my doubts*” ifadesi için kaynak metne yakın bir anlamda EM1 ve EM5’te “*kuşkum / kuşkularım var*” ifadeleri kullanılması yabancılaştırma örneği sergilerken diğer çevirilerde “*emin değilim, kuşkuluyum*” gibi erek dile yakın ifadelerin seçilmesiyle yerlileştirme örnekleri ile karşılaşmaktayız.

Örnek 5:

- KM Luchesi cannot tell Amontillado from Sherry. (s. 209)
- EM1 Luchesi, Amontillado’yu Sherry’den bile ayıramaz. (s. 108)
- EM2 Luchesi, Amontillado ile Sherry’yi* biri birinden dünyada ayırt edemez. (s. 238)
- EM3 Luchesi Amontillado ile Sherry’yi birbirinden ayırt edemez. (s. 17)

- EM4 Luchesi’ye gelince, Amontillado ile Sherry’i ayırt edemez. (s. 215)
EM5 Luchesi, Amontillado’yu Sherry’den ayırt edemez. (s. 266)
EM6 Luchesi, Amontillado’yu Sherry’den bile ayıramaz. (s. 48)

Montresor’un kurbanı Fortunato’yu peşinden sürüklemek üzere kullandığı Luchesi isimli kişi muhtemelen Fortunato’nun aşağıladığı ve şarap konusunda kendisi ile boy ölçüşemeyecek biri olarak gördüğü bir kimsedir. Montresor özellikle ondan bahsederek Fortunato’yu peşine takılmasına teşvik etmeye çalışmaktadır. Fortunato’nun Luchesi’yi küçümsemek maksadıyla onun iki şarap türü arasındaki farkı bilemeyeceğini ima etmektedir. Söylediklerinde geçen “Sherry” bir tür İspanyol şarabı olup diğerine göre daha düşük kalitededir. Erek metinlerin tümü “Sherry” sözcüğünü doğrudan aktarım yoluyla çeviri metinlerde kullanmış olup sadece EM2’de dipnot ile açıklama sunulmuştur. Bu bağlamda diğer tüm erek metinlerin kaynak dile daha yakın durdukları söylenebilir. Böylece EM2 dışındaki çeviri metinlerin tümü yeterli çeviri olarak nitelendirilebilir.

Örnek 6:

- KM My friend, no; I will not impose upon your good nature. I perceive you have an engagement. (s. 209)
EM1 Dostum, hayır, senin iyiliğinden yararlanmak istemem. İşin olduğu belli. (s. 108)
EM2 Yo... azizim, olamaz. Gösterdiğiniz yakınlığa karşılık böyle bir şeyi nasıl teklif edebilirim? Hem, görüyorum ki bir yere davetlisiniz. (s.238)
EM3 Olmaz dostum; senin iyilikseverliğinden yararlanamam. Bir işin olduğunu görüyorum. (s. 17)
EM4 Dostum, olmaz. Senin iyi niyetinden istifade edemem. Anladığım kadarıyla meşgulsün... (s. 205)
EM5 Olmaz, dostum. Yardımseverliğinizi kötüye kullanamam. Görüyorum ki işiniz var. (s. 266).
EM6 Dostum, hayır, iyi niyetinden istifade etmek istemem. Belli ki meşgulsün. (s. 49)

Burada Montresor’un yine Fortunato’ya yakınlık gösterip onu düşünüyormuş ve onun iyiliğinden istifade etmek istemiyormuş gibi bir tavır takındığını görmekteyiz. Çevirilerden sadece EM2’de Montresor’un Fortunato’ya “azizim” diyerek ve ikinci çoğul kişi kipinde seslenerek biraz daha mesafeli ve saygılı bir edayla hitap ettiği görülmektedir. Bu durum çevirmenin metni erek kutba yakınlaştırdığının bir kanıtı olabilir. Nitekim İngilizcede ikinci tekil

ve ikinci çoğul kişi zamirlerinin aynı olması (*you*) seçimi doğrudan çevirmene bırakmıştır. Diğer çevirilerde daha samimi bir hitap şekli tercih edilmiştir. Benzer bir durum EM5 içinde belki söylenebilir ancak burada kullanılan “*dostum*” hitap sözü samimiyet derecesinde bir kararsızlık unsuru olarak kabul edilebilir. Diğer yandan EM2 ve EM5’teki “*görüyorum ki*” ifadeleri ile EM3’teki “*görüyorum*” ifadesi bir bakıma kaynak dile yakın ifadeler olup çeviri metni erek kutbundan uzaklaştırmaktadır. Bunların yerine EM1’deki “*belli*”, EM’teki “*anladığım kadarıyla*” ve EM6’daki “*belli ki*” ifadeleri erek dile daha yakın konumdadır.

Örnek 7:

- KM Putting on a mask of black silk, and drawing a *roquelaire* closely about my person, I suffered him to hurry me to my palazzo. (s. 209)
- EM1 Kara ipekten bir maske takıp bir pelerine iyice sarındım, beni köşküme doğru koşturmasına göz yumdum. (s. 108)
- EM2 Ben de gözlerime siyah ipekten bir maske taktım. Louis XIV zamanında giyilen bir çeşit pelerine büründüm ve kendimi, acelesinden beni şatoma doğru koştururcasına götüren Fortunato’nun iradesine bıraktım. (s. 238-239)
- EM3 Ben siyah ipekliden bir maske takıp bir pelerine iyice sarınarak onun beni konağıma götürmesine rıza gösterdim. (s. 17)
- EM4 Ben de yüzüme bir ipek maske geçirip bir ağır pelerinimi iyice sarındıktan sonra beni hızla evime götürmesine izin verdim. (s. 216)
- EM5 Ben de yüzüme siyah ipekten bir maske takıp, bir *roquelaire*’e* iyice sarınarak Fortunato’nun beni konağıma sürüklemesine rıza gösterdim. (s. 267)
- EM6 Kara ipekten maskemi geçirip pelerinime sarındım ve beni köşküme götürmesine izin verdim. (s. 49)

Burada Montresor’un soğuk algınlığı geçiren Fortunato’yu yolundan çevirmek istemesine karşın onun ısrarına boyun eğmiş gibi görüldüğü ve sanki kendisi eve gitmek istemiyormuş da sırf Fortunato’nun gönlü olsun diye davrandığına gittiğine ilişkin? .....ipucu nedir açıkça yazılsın şeklinde bir ipucu ile karşılaşıyoruz. Önce Fortunato’yu meşgul etmek ve kendisine rahatsızlık vermek istemediğini belirtir. Şarabı zaten bir başkasına kontrol ettirebileceğini de bildirerek gönülsüz davrandır. Ancak sonra aceleyle üstüne bir şeyler giyip Fortunato’nun kendisini sürüklemesine izin veriyormuş gibi yapması aslında gizli planının bir parçasıdır. Muhtemelen de yüzünü kapatıp pelerinle vücudunu gizlemeye çalışması tanınmak istememesi ile açıklanabilir. Giydiği pelerin eski tarzda olup ismi KM’de italik olarak belirtilmiştir.

Çevirilerden EM5’te doğrudan aktarım yoluyla *roquelaire* sözcüğü yine italik yazı tipinde verilmiş ve bir dipnot ile açıklaması sunulmuştur. EM2’de ise bu sözcüğün uzun uzadıya açıklanması Yazıcı’nın edimsel çeviri stratejileri arasında tanımladığı (2007; 39) “*genişletme*” stratejisine bir örnek olarak gösterilebilir. Diğer çeviri metinlerinde ise sadece “pelerin” sözcüğü tercih edilerek sadeleştirme stratejisi kullanılmıştır. Ayrıca kaynak metinde Montresor’un evi hakkında kullandığı “palazzo” sözcüğü İtalyanca kökenli olup genellikle büyük, gösterişli malikâne ya da saraya benzer büyük şato anlamına gelmektedir. Böylece Montresor’un toplumdaki statüsü hakkında bir ipucuna sahip olmaktadır. Çeviri metinlerden EM2’de kullanılan “şato” sözcüğü anlam bakımından kaynak metine yakınlık gösterirken diğer metinlerdeki “köşk”, “konak” ve “ev” sözcükleri anlam daralmasına neden olmakta ve daha çok erek dil odaklı bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Örnek 8:

- KM “And the motto?”
“*Nemo me impune lacessit.*” (s. 211)
- EM1 “Ya onur tümceniz?”
“*Nemo me impune lacessit.*” (s. 110)
- EM2 “Ya kitabeniz ne idi?”
“*Nemo me impune lacessit.*”* (s. 241)
- EM3 “Ya düsturunuz?”
“*Nemo me impune lacessit.*” (s. 19)
- EM4 “Peki, sloganınız nedir?”
“Bana cezasız hiç kimse zarar veremez!” (s. 218)
- EM5 “Ya düsturunuz?”
“*Nemo me impune lacessit.*” (s. 268)
- EM6 “Ya onur cümleleriniz?”
“*Nemo me impune lacessit.*” (s. 51)

Bu karşılıklı konuşmadan önce Montresor, Fortunato’ya ailesinin yeraltı mezarlığında eşlik ederken kendisini küçük görerek hakaret ettiği düşüncesiyle ailesine ait armanın mavi bir zemin üzerinde bir yılanı ezmekte olan altın sarısı insan ayağı olduğundan bahsetmiştir. Bu arada yılan da kendisini ezmekte olan ayağı topuğundan ısırılmaktadır. Bu betimleme Charles E. May’in deyişiyle öyküdeki en önemli ironilerden birisidir (2009; 108). Öyle ki armanın üzerindeki resim olayın sonunda değil de anlatının sonunda açığa kavuşacak türdendir. Çünkü üstü kapalı olarak şayet birisi Montresor’un ayağını ısırırsa Montresor onu ezip geçeceğini ima etmektedir. Şimdi ise Fortunato, Montresor’un ailesinin armasında yazan özlü sözü merak

etmektedir. Erek metinlerde özlü söz için “*onur tümcesi*”, “*kitabe*”, “*slogan*”, “*düstur*” ve “*onur cümlesi*” gibi karşılıklar bulunmaktadır. Montresor’un verdiği yanıt Latince bir deyiş olup kaynak metinde Latince yazılmış ve italik yazı tipinde verilmiştir. Öykünün çözümlemesine dayalı bir çalışmada Patrick (1989; 552) bu ifadenin aslında Montresor’un salt kendisine yapılan bir hakareten çok ailesine karşı Fortunato’nun işlediği bir kabahatten dolayı intikam peşinde olduğunu üstü kapalı bir biçimde ima ettiği yorumunda bulunmaktadır. İfade EM4 haricinde diğer tüm çevirilerde doğrudan aktarım yoluyla karşılanmıştır. EM2 ve EM5’te birer dipnot verilerek Türkçe açıklama sunulmuştur. EM2’deki dipnot “*Bana saldıran cezasız kalmaz*” ya da “*Bana saldıran cezasını bulur*” gibi bir açıklama getirerek görece erek dile yakın durmaktadır. EM5’te de benzer biçimde dipnot açıklaması “*Bana yapılan hiçbir hakaret karşılıksız kalmaz*” yorumuyla kabul edilir bir çeviri örneği sunulmaktadır. Diğer yandan EM4’te ise dipnot kullanmaksızın doğrudan açıklama stratejisiyle erek kutba yakın bir duruş sergilenmektedir. EM1, EM3 ve EM6’da ise doğrudan aktarım yapılarak kaynak kutba yakın bir duruş sergilenmektedir.

Örnek 9:

- KM I broke and reached him a flaçon of De Grâve. (s. 211)
EM1 Ona bir De Grâve şişesi kırıp uzattım. (s. 111)
EM2 Bir De Grâve* şişesi seçtim. Boynunu kırıp ona uzattım. (s.241)
EM3 Bir De Grave şişesi kırıp uzattım. (s. 20)
EM4 Büyük bir De Grave şişesinin boğazını kırıp ona uzattım. (s. 219)
EM5 Büyük bir De Grâve* şişesinin boynunu kırıp uzattım. (s. 269)
EM6 Ona bir De Grâve şişesi kırıp uzattım. (s. 51)

Bu örnekte Montresor daha önce bir şişe içki verdiği Fortunato’ya ikinci bir şişe içki sunmakta ve böylece kurbanını kolayca tuzağına düşürmeyi planlamaktadır. Kaynak metinde büyük harfle ve Fransızca orijinal haliyle verilen sözcük (De Grave) hem Fransa’nın Bordeaux şehrine özgü bir şarabın adıdır hem de ‘çakıl’ ve ‘mezar’ anlamlarını taşımaktadır. Poe özellikle bu sözcüğü kullanarak Fortunato’nun kaçınılmaz sonuna işaret etmektedir. Erek metinlerin tamamında bu sözcük doğrudan aktarım yoluyla çeviride kullanılmıştır. EM2’de çevirmen bir dipnot kullanarak sözcüğün şarap ismi olduğunu belirtmiştir. EM5’te ise çevirmen sözcüğün tüm anlamlarını (şarap ismi, çakıl ve mezar) dipnotunda belirterek bir bakıma öyküdeki ironiye dikkat çekmektedir. Yine de çevirilerin tümünü kaynak metindeki sözcüğü yabancılaştırma stratejisini kullanarak erek metne aktardıklarını düşünecek olursak kaynak kutba yakın olduklarını ve bu nedenle de yeterli çeviri olarak nitelendirilmeleri mümkündür.

Örnek 10:

- KM "Then you are not of the brotherhood." ... "You are not of the masons." (s. 211)
- EM1 "Öyleyse sen biraderlerden değilsin." ... "Mason değilsin." (s. 111)
- EM2 "Öyle ise Birader'lerden değilsiniz." ... "Yani Mason* değilsiniz demek istiyorum." (s. 242)
- EM3 "Öyleyse dernekten değilsin." ... "Mason değilsin." (s. 20)
- EM4 "Cemiyetten değilsin o zaman." ... "Mason değilsin" (s. 219)
- EM5 "Öyleyse locadan değilsin." ... "Yani, mason değilsiniz." (s. 269)
- EM6 "Öyleyse sen bizim camiadan değilsin." ... "Mason değilsin yani." (s. 52)

Bu örnekte kendisi bir mason olan Fortunato'nun içki şişesiyle yaptığı garip harekete şaşırın Montresor'un mason olmadığından şüphelendiği görülmektedir. Masonluk temelinde kardeşlik ilkelerinin benimsendiği gizli bir locadır. Sembollerinden biri de maladır. Mason sözcüğü ayrıca duvar işçisi anlamına da gelmektedir. Montresor konuşmanın devamında kendisinin de bir mason olduğu iddia eder ve Fortunato sembolünü göstermesini istediğinde pelerininin altından çıkardığı malayı gösterir. Buradaki ironi unsuru Montresor aslında malayı Fortunato'yu diri diri zincirleyeceği oyuğun önüne duvar örme amacıyla taşımaya karşın Fortunato'ya masonluğunu ispatlamak için kullanmasıdır. Kaynak metindeki "*brotherhood*" mason kardeşliğini temsil etmekte olup EM1 ve EM2'de kardeşlik vurgusu yapılmakta ve kaynak kutba yakın bir çeviri örneği sergilenmektedir. Diğer çevirilerdeki "dernek, cemiyet ve loca" sözcükleri erek kutba yakınlık göstermekte ve son olarak EM6'daki "camia" ifadesi ise Arapça kökenli olup tamamen bir yerelleştirme örneğini teşkil etmektedir. Ayrıca çevirilerden sadece EM2'de "Mason" sözcüğü için geniş bir açıklamanın sunulduğu dipnota yer verilmiştir.

Örnek 11:

- KM "*For the love of God, Montresor!*" (s. 214)
- EM1 "Tanrı aşkına, Montresor!" (s. 114)
- EM2 "Allah'ının aşkına, Montresor..." (s. 245)
- EM3 "Tanrı aşkına, Montresor!" (s. 23)
- EM4 "Tanrı aşkına! Montresor!" (s. 222)
- EM5 "*Tanrı aşkına, Montresor!*" (s. 272)
- EM6 "Tanrı aşkına, Montresor!" (s. 55)

Bu örnekte Montresor'un tuzağına düşüp duvardaki oyuğa zincirlenen Fortunato'nun şaka sandığı olup bitenin artık farkına vardığına ve öfkelenmeye başladığına tanıklık etmekteyiz. Montresor'e yalvaran Fortunato öfkesini de "For the love of God" diyerek belirtmekte ve bu ifade kaynak metinde italik yazı karakteri ile vurgulanmaktadır. Montresor, Fortunato'nun bu haykırışına aynı biçimde cevap vermektedir. Bu durum bir başka ironi örneği olup kendisine yalvaran Fortunato'ya Montresor'un aslında işlemekte olduğu cinayeti Tanrı adına gerçekleştirmekte olduğunu ima etmektedir. Muhtemelen Fortunato'nun cümlesinin italik yazı karakteri ile vurgulanmasının bir sebebi de bu olabilir. Çeviri metinlere baktığımızda benzer türden bir vurgulama örneği sadece EM5'te bulunmaktadır. Ayrıca "God" sözcüğü erek kültürde "Tanrı" ya da "Allah" sözcükleri ile karşılanması perspektif kaydırmaya örnek teşkil eder. Bu bağlamda EM2'nin erek kutba yakınlığından diğer çevirilerin ise kaynak kutba yakınlığından söz edilebilir.

Örnek 12:

- KM *In pace requiescat!* (s. 214)
EM1 *In pace requiescat!* (s. 114)
EM2 IN PACE REQUIESCAT! * (s. 246)
EM3 İn pace requiescat! (s.24)
EM4 In pace requiescat! (Huzur içinde yat!) (s. 223)
EM5 *In pace requiescat!* *
EM6 Inpacerequiescat!

Bu son örnek ayrıca öykünün de son cümlesidir. Son paragrafta Montresor "For the half of a century no mortal has disturbed them" (Neredeyse elli yıldır hiçbir ölümlü dokunmadı onlara) diyerek cinayeti işleminin üzerinden elli yıl geçtiğini aktarmaktadır. . Son olarak söylediği bu ifade genellikle ölmekte olan bir kişinin itirafını dinledikten sonra rahibin o kişinin günahlarını bağışladığında kullanılan bir ifadedir (Baraban, 2004; 57). Şayet Montresor'un anlattığı bu hikâyeyi son itirafı olarak kabul edecek olursak burada affedilmeyi bekliyor olması gerekirdi. Ancak Fortunato için bu cümleyi kurarak affedilmeyi beklemek yerine Fortunato'yu son dileğinde bağışlanmayı isteyen günahkâr kendisini de papaz olarak göstermeye çalışmaktadır. Çevirilere bakacak olursak hepsi de cümleyi hiçbir şekilde değiştirmeden doğrudan aktarım yoluyla erek metinde kullanmışlardır. İtalik yazı tipi kullanımı EM1 ve EM5'te kullanılarak cümle vurgulanmıştır. EM2'de italik yazı tipi yerine sözcüklerin hepsi büyük harflerle yazılarak vurgulama yoluna gidilmiştir. EM2 ve EM5'te dipnotlar verilmiş ve EM4'te ise parantez içinde Türkçe çevirisi sunulmuştur. EM2'deki dipnotta verilen "Nur, «huzur» içinde yatsınlar, âmin."

ifade hem kaynak hem de erek kutba yakınlık göstermektedir. Çünkü “huzur içinde yatma” ifadesi kaynak kültürün özelliklerini barındırırken Yazıcı’nın tanımladığı çeviri stratejilerinden “perspektif kaydırmaya” bir örnek teşkil eden “âmin” sözcüğü erek kültüre aittir. EM5’te verilen dipnot ise daha çok kaynak kültüre özgü bir açıklamaya örnektir. EM6’da muhtemelen yazım hatası sonucu cümledeki bütün sözcükler boşluksuz yazılmıştır. Sonuç olarak çevirilerin hepsi kaynak kutba yakın olup EM2 ve EM6 diğerlerine göre erek kutba yakınlaşmıştır.

5. SONUÇ ve BULGULAR

Kaynak metinden alınan örneklerin yeniden çeviri bağlamında çevirilerinin karşılaştırmalı olarak Toury’nin yeterlilik ve kabul edilebilirlik kavramlarına göre incelenmesi sonucunda her bir erek metin için şu sonuçlara varılmıştır.

İlk erek metin olan çevirmen Memet Fuat’ın 1982 yılında gerçekleştirdiği çevirinin (EM1) gerek Latince ifadelerin aynı biçimde doğrudan aktarılması gerekse de kaynak metinde italik olarak vurgulanan sözcüklerin benzer biçimde erek metinde de vurgulanması ile kaynak kutba daha yakın durduğunu belirtmek mümkündür. Kendisiyle yapılan röportajda da açıkça belirttiği gibi (Gürsoy & Mollamustafaoğlu, 1987) Fuat’ın çeviriye yaklaşımı “üslup karşılama” üzerine dayanmaktadır. Bu sebeple çeviri metni “yeterli çeviri” olarak nitelendirilebilir. Bu durum yeniden çeviri savıyla da örtüşmektedir.

İkinci erek metnin durumu görece belirsiz gibi görünmektedir. İlk erek metne yakın bir dönemde, 1985 yılında, İffet Evin tarafından çevrilen metnin kimi yerlerde doğrudan aktarım yoluna gidilerek (özellikle Latince ifadeler için) kaynak metne yakın durulurken bazı durumlarda ise genişletme stratejisini kullanarak (örneğin pelerin ismi için) erek kutba yakınlaşmıştır. Bu sebeple EM2’nin hem yeterli hem de kabul edilebilir çeviri örneği sergilediğinden bahsedebiliriz.

Üçüncü erek metin 2016 yılında Mehmet Harmancı’nın çevirdiği metin olup Latince ifadelerin doğrudan aktarımı ve üçüncü örnekteki “ki” bağlacının kullanımı dışında genel anlamda erek kutba yakın bir tavır sergilemektedir. Bu sebeple de hem kabul edilebilir çeviri ölçütlerine uymaktadır hem de yeniden çevirilerin erek kutba yakınlığı savını destekler niteliktedir.

Dördüncü erek metin 2016 yılında Nebiha Şentürk tarafından çevrilmiş olup görece daha serbest bir çeviri anlayışını sergilemektedir. Erek kutba daha yakın durması bakımından “kabul edilebilir” çeviri olarak nitelendirilebilir. Ancak metnin kimi yerlerinde görünen yazım yanlışları ya da fazladan eklenen sözcük ya da sözcük öbekleri çeviri sürecinde ya da metnin yayınlanması sürecinde görece özensiz bir çalışma gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Beşinci erek metin Hasan Fehmi Nemli tarafından 2018 yılında çevrilmiştir. Kaynak metindeki Latince ya da Fransızca kökenli sözcük ve ifadelerin doğrudan aktarımının yanı sıra dipnotlarla açıklamalar verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda kaynak metne kısmen sadık kalındığı söylenebilir. Ayrıca metnin yazı tipi özellikleri de kaynak metnin özelliklerini yansıtmaktadır. Öyle ki kaynak metinde italik yazı tipindeki kelimeler çeviri metinde de aynı biçimde kullanılmıştır. Bu doğrultuda çeviri metni “yeterli” olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan yeniden çevirilerin erek kutba yakınlığı savıyla örtüşmediği de belirtilebilir.

Son erek metin ise Cemre Naz Öztürk tarafından çevrilmiş olup yine 2018 yılında yayınlanmıştır. Latince ifadelerin doğrudan aktarım ile karşılandığını ve diğer metinlerde bulunan dipnotlara bu metinde hiç yer verilmediğini görmekteyiz. Bu durum metni kaynak kutba yakınlaştırmaktadır. Her ne kadar kaynak metinde geçen “*brotherhood*” sözcüğünün çeviri metinde “*camia*” ile karşılanması erek kutba yakınlığı gösteren bir örnek olsa da metnin geneline bakıldığında metin “yeterli” çeviri olarak nitelendirilebilir.

Sonuç olarak çeviri metinleri ilk çeviriler ve yeniden çeviriler olarak iki ayrı grup altında değerlendirmek gerekirse ilk grubun (EM1 ve EM2) kısmen kaynak kutba yakın durduğunu söyleyebiliriz. Bu durum yeniden çeviriler üzerine iddia edilen savı kısmen doğrular niteliktedir. Kısmen dememizin sebebi özellikle ikinci erek metinde gözlemlenen kimi örneklerin (Örnek 2, 4 ve 5 gibi) daha çok erek kutba yakın durdukları da bir gerçektir.

Diğer yandan yeniden çeviriler olarak adlandırabileceğimiz ikinci grup için (EM3, EM4, EM5 ve EM6) durum biraz çelişkilidir. EM3 ve EM4 çevirileri erek kutba görece daha yakın dururken EM5 ve EM6 kaynak kutba yakınlaşmaktadır. Bu durum yeniden çevirilerin erek kutba daha yakın durdukları savı ile kısmen çelişmektedir.

Genel anlamda bakıldığında ise çeviri metinlerin bir kısmının Toury’nin erek odaklı kuramından doğan “yeterli” çeviri diğer çeviri metinlerin de “*kabul edilebilir*” çeviriler olarak niteleyebiliriz. Ancak Koskinen’in ileri sürdüğü yeniden çevirilerin “*orijinale daha yakın*”, “*daha doğru*” ve “*daha tam*” olarak nitelendirilebileceği görüşü kısmen doğrulanmış sayılır. Bunun yanı sıra yeniden çevirilerin erek dil ve kültürüne daha yakın olduğunda dair sav da tam anlamıyla doğrulanmış sayılmamaktadır. İncelenen çeviri metinler hakkında çevirmenlerinin çeviri sürecinde kaynak kutup ile erek kutup arasında görece gidip geldikleri durumların varlığından söz etmek mümkündür. Bu durum çeviri sürecinin doğası gereği karşılaşılan zorluklara çevirmenlerin tepkilerinin zamanla değişebileceğini göstermenin yanı sıra aynı dönem içinde bile bireysel farklılıklar da olabileceğini ispatlar niteliktedir.

KAYNAKÇA

- ACKROYD Peter. *Poe: Kısacık Bir Hayat*. çev. Esin Eşkinat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- BARABAN Elena V. "The Motive for Murder in "The Cask of Amontillado" by Edgar Allan Poe". *Rocky Mountain Review of Language and Literature*. Cilt 58, Sayı 2. Rocky Mountain Modern Language Association, (2004): s. 47-62. (Çevrimiçi: <https://www.jstor.org/stable/1566552>)
- ECE, Ayşe. *Edebiyat Çevirisinin ve Çevirmenin İnzinde*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010.
- GÜRSOY Müge & MOLLAMUSTAFAOĞLU Levent. "Memet Fuat'la Söyleşi". *Metis Çeviri*, Sayı:1, İstanbul: Metis Yayınları, 1987, s.11-21.
- KOSKİNEN Kaisa, PALOPOSKİ Outi. "A Thousand and One Translations". içinde Gide Hansen, Kirsten Malmkjaer, Daniel Gile, (Dü.) *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, (2004): s. 27-38.
- KOSKİNEN Kaisa, PALOPOSKİ Outi. "Retranslation", içinde Yves Gambier, Luc van Doorslaer (Dü.) *Handbook of Translation Studies: Volume I*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, (2010): s. 294-298.
- LEWIS Michael Jay. "Refining a Fortunato Amontillado". *The Explicator*, Cilt 69, Sayı 4, (2011): s. 179- 183. DOI: [10.1080/00144940.2011.632448](https://doi.org/10.1080/00144940.2011.632448).
- MAY, Charles E. *Edgar Allan Poe: Öykü Üzerine Bir Deneme*. çev. Hivren Demir-Atay, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009.
- ÖZGÜVEN Fatih, "Zifiri Karanlık: Poe". *Notos Öykü* (48). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, (2004): s. 30-31.
- PATRICK White "The Cask of Amontillado: A Case for the Defense". *Studies in Short Fiction* Fall 89, Cilt 26, Sayı 4, (1989): s. 550-555. Çevrimiçi: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f6h&AW=7135901&lang=tr&site=eds.live&scope=site>
- POE Edgar Allan. "Amontillado Fıçısı". *Edgar Allan Poe Olağandışı Öyküler*. çev. Memet Fuat, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982, s. 106-115.
- POE Edgar Allan. "Amontillado Şarabı". *Edgar Allan Poe'dan Seçme Hikâyeler*. çev. İffet Evin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 236-246.
- POE Edgar Allan. "The Cask of Amontillado" içinde. *The Portable Edgar Allan Poe*, (Dü.), J. Gerald Kennedy, s. 208-214, London: Penguin Books, 2006.
- POE Edgar Allan. "Amontillado Fıçısı". *Edgar Allan Poe Öyküler*. çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, s. 15-24.
- POE Edgar Allan. "Amontillado Fıçısı". *Edgar Allan Poe – Kuyu ve Sarkaç*. çev. Nebiha Şentürk, İstanbul: Fantastik Kitap, 2016, s. 213-223.
- POE Edgar Allan, "Amontillado Fıçısı". *Edgar Allan Poe Bütün Öyküleri Cilt I*. çev. Hasan Fehmi Nemli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 265-272.
- POE Edgar Allan. "Amontillado Fıçısı". *Edgar Allan Poe – Kuyu ve Sarkaç*, çev. Ceren Naz Öztürk, İstanbul: Karbon Kitaplar, 2018, s. 47-55.
- SHEN, D. Edgar. "Allan Poe's Aesthetic Theory, the Insanity Debate, and the Ethically Oriented Dynamics of "The Tell-Tale Heart". *Nineteenth-Century Literature*, Cilt: 63, Sayı: 3, (2008): s. 321-345. Çevrimiçi: <https://www.jstor.org/stable/10.1525/nel.2008.63.3.321>

STOVALL Floyd. "Poe'nun Sanatındaki Bilinç". *Notos Öykü* (48), (2014): s. 62-64. çev. Nazım Çapkın, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

TOURY Gideon. "The Nature and Role of Norms in Translation" içinde. *The Translation Studies Reader*, (Dü.), Lawrence Venuti, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2008, s. 205-218.

YAZICI Mine, *Yazılı Çeviri Edinci*. İstanbul, Multilingual Yayınları, 2007.

TÜRKİYE'DE ÇOCUĞA YÖNELİK SOSYAL HİZMET DALININ TANITIMINDA ÖNCÜ BİR İSİM VE MAKALESİ: SABIHA SERTEL VE "İÇTİMÂÎ SA'Y - ÇOCUK SALAHI"

Dr. Yeliz OKAY

Öz: Çocuğa yönelik Sosyal Hizmet dalının Türkiye'de tanınmasına öncülük eden kişilerden biri Sabiha Sertel'dir. 1919'da Halide Edib Adivar'ın önyayak olmasıyla eğitim amaçlı olarak eşi Zekeriya Sertel'le beraber Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Sabiha Sertel bu ülkede Columbia Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Sosyal Hizmet eğitimi alarak mezun olmuştur. Öğrenciliği sırasında Sosyal Hizmet'in değişik branşlarında çalışma olanağı da bulan Sabiha Sertel teorik bilgilerini uygulama alanında gösterebilmiş ve Birleşik Devletler'de o dönem gelişmekte olan Sosyal Hizmet'i bütün yönleriyle gözlemleyebilmiştir. 1927'de Hayat dergisinde çıkan Child Welfare başlıklı yazısında çocuğa yönelik Sosyal Hizmet hakkında bilgi vermiş ve Amerika'da bizzat şahit olduğu örnek olayları da naklederek Türk kamuoyuna bu alanla ilgili önemli bilgiler sunmuştur. Bu yazıda, Sabiha Sertel'in bu makalesi incelenerek ve Türk Sosyal Hizmet tarihine bir katkı yapmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sabiha Sertel, Çocuk Çalışmaları, Amerika Birleşik Devletleri

A LEADING ARTICLE ABOUT SOCIAL WORK FOR CHILDREN IN TURKEY: SABIHA SERTEL AND "İÇTİMÂÎ SA'Y - ÇOCUK SALAHI"

Abstract: One of the people in Turkey who pioneered the recognition of Social Works for Children and Sabiha Sertel. Sabiha Sertel went to the United States with his husband Zekeriya Sertel in 1919 for the purpose of educating Halide Edib Adivar and graduated from Columbia University with a degree in Sociology and Social Work. Sabiha Sertel, who had the opportunity to work in different branches of Social Work during her studies, was able to demonstrate her theoretical knowledge in the field of application and observe all aspects of Social Work that was developing in the United States at that time. In his article titled Child Welfare published in Hayat magazine in 1927, she gave information about Social Work for the child and conveyed the case studies she witnessed in the US to the Turkish public opinion and provided important information about this field. In this study, this article of Sabiha Sertel is examined and it is aimed to make a contribution to the history of Turkish Social Work.

Keywords: Social work, Sabiha Sertel, Child Works, USA

Giriş

Sosyal çalışma sahası disiplinlerarası bir saha olarak Batı'nın sosyal devlet anlayışı olgusuna bağlı, toplum içinde tüm bireylerin topluma entegre biçimde, sosyal politikalar ve uygulamalarla mevcut dezavantajlarını en aza indirmeyi hedefleyen anlayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal çalışma (sosyal hizmet) bilimi ve mesleği 19. yüzyılda bir gereksinim olarak yeni yeni duyumsandığında odağında olan sosyal sorunlar tarihin her döneminde toplumda görülebilecek sorunlardı. 20. yüzyılda bilim olarak ortaya çıktığında ise bu sosyal sorunlar sosyal çalışma mesleğinin uygulama alanlarına dönüştü. Yoksulluk, sosyal yardım, yaşlılık gibi. 20. yüzyılda başat olan bütün sosyal bilimler gibi sosyal çalışma da 19. yüzyılın ürünü ve birikimine dayalıdır. (Şeker, 2012: 4). Sosyal çalışmanın bir bilim olarak

ortaya çıkışını bir anlamda mevcut sosyal ve ekonomik düzenin siyasal temellerini haklılaştırmaktır. Kızılçelik bu konuda, sosyal bilimlerin 19. yüzyılın egemen sınıfı olarak ortaya çıkan ve 20. yüzyılda tarih sahnesindeki yerini iyiden iyiye sağlamlaştıran burjuva sınıfının ideolojisini (liberalizmi) meşrulaştırma amacı taşıdıkları görüşündedir (2002, 8-35). Sosyal çalışma, diğer bilimlerden bağımsız kimliğe sahip olmasının yanında pek çok disiplin ile etkileşimli olarak sahadaki uygulamalarını sürdürür.

Sosyal çalışmanın konusu bireysel ve toplumsal sorunlardır. Sorun tanım gereği yapısaldır. Bir başka deyişle, sorun, bireysel ya da toplumsal yapının verdiği görüntülerden biridir. Bireysel ve toplumsal yapıyı belirleyen öğeler, hem disiplinin bilgi kümesini, hem de mesleğin değişme açısından odaklaşacağı ortaya koyar. Bu sorunlar, mevcut çelişkilerin ortadan kaldırılmasıyla çözülebilir. Bu çelişkilerin çözümü, birey, grup ve toplum düzeyinde değişmeler yaratmakla olanaklıdır. Sosyal çalışma, bu değişmeleri gerçekleştirecek çeşitli teknikler geliştirir. Bu teknikler gerektopluumsal gerekse grupsal ve bireysel planda, psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji gibi yan disiplinlerin biriktirdiği bilgilerle de desteklenir. Sosyal çalışmayı diğer disiplinlerden üç temel nokta ayırır: Birinci nokta sosyal çalışmanın sorun çözmeye yönelmiş olmasıdır. İkinci nokta, sosyal çalışmanın uygulamalı niteliğidir. Üçüncü nokta, sosyal çalışmanın insanı tüm olarak ele almasıdır. Bu nitelik sosyal çalışmaya disiplinlerarası bir özellik kazandırır (Kongar, 1972, 42-45-4648).

Sosyal çalışmanın (sosyal hizmetin) öncüleri, Batı'da muhtaçlara sadaka veren vatandaşlar ile eski çağlardan beri bilinmekte olan kiliselere bağlı hayırseverlik örgütleridir (Şeker, 2012: 24). Feodalizmin daha başlangıcında kilise, kimi sosyal hizmet alanlarında çeşitli sosyal kaynakları kullanan ve bu yolla yurtlar açan, yoksullara yardım eden, öğrenim kurumları açan, hastaneler yaptıran bir işleve sahipti. Kilise bu özellikleriyle hem sosyal açıdan, toplumun gözünde itibarlı bir yerdeyken hem de bu yüzyılda büyük bir iktisadi güce sahipti (Şeker, 2012: 26).

Bu araştırmada sosyal çalışma alanında Sabiha Sertel'in kaleme aldığı ve büyük ölçüde Amerikan sosyal çalışma anlayışını ve disiplinin bütünsel bakış açısını çocuk odaklı sosyal çalışmadan yola çıkarak anlattığı makalesi ele alınacaktır. Sosyal çalışmanın erken dönemde Avrupa dışında Amerika'daki durumunu aktaran Sertel, harf devriminden önce çıkan bu makalesi ile Türkiye'de çocuk odaklı sosyal çalışmaların yol haritasına erken dönemde ışık tutmuştur.

Sabiha Sertel, İçtimâî Sa'y - Çocuk Salahu

Sabiha Sertel "İçtimâî Sa'y - Çocuk Salâhı" ¹ başlıklı makalesinde önce kuramsal bir çerçeve çizer ve çocuk haklarının genel bir tanımını yapar. Sertel, 'Çocuk Salâhı-Child Welfare' başlığı ile başladığı yazısında öncelikle sosyal hizmetin amacını açıklamakla başlar. Sosyal Hizmet'in amacını "fertleri teşkilatları altında toplayıp, ferde içtimâî (sosyal) haklarını temin etmek; ferdi içtimâî (toplumsal) fert hâline getirmek" olarak tanımlayan Sertel'e göre çocuklar sosyal haklardan en mahrum olan ve bu konularda şikâyetçi ya da davacı olmak hususunda en 'kabiliyetsiz' fert olarak toplumdaki dezavantajlı gruptur. Çocukların cemiyetin geleceğini belirleyen ve "yarınki medeniyet makinesinin en büyük âmili" olduğu ifade eden Sertel, çocuğu bugünden çok yarının gereksinimlerine göre hazırlamanın da bireyden çok toplumun menfaati gereği olduğunu söyler. Toplum her bireye karşı duyduğu sorumluk çocuğa karşı daha fazla olmalıdır. Bunun doğrudan doğruya toplumun bir yasası olduğunu belirten Sertel bu bağlamda 'içtimâî mesuliyet' sosyal sorumluluk kavramını da ilk kullanan kişilerden biri olarak Sosyal Hizmet Çalışmaları alanında öncü olmuştur.

Sertel'e göre toplumun bir bireyi olarak dünyaya gelen her çocuk bir evde büyümek, eğitim fırsatlarına sahip olmak, oyun oynamak, maddî ve manevî gelişimini sürdürmek hakkına sahiptir ve uygar bir toplumda çocuk sokakta, sahipsiz ve korumasız kalamaz; başkalarının maddî menfaatlerini temin eden bir vasıta olamaz; cahil bırakılamaz; tahsili devam ederken bırakılıp işe ve özellikle de ağır işlere sokulamaz; çocuk dövülemez; çocuğa zulüm edilemez, işkence yapılamaz; dolayısı ilke bunlar insan toplumunda doğmak, insan gibi büyümek, yaşamak, yükselmek her sosyal birey gibi çocuğun da hakkıdır. Çocuğa Sosyal Hizmet'in amacı ona mahrum olduğu hakları sağlamaktır.

Sabiha Zekeriya, yazının basıldığı tarihten elli yıl önce Amerika Birleşik Devletleri'nde çocukların geleceği ile ilgili araştırmalar yapıldığını, istatistiksel verilen hazırlandığını, gerekli önlemler alınmadığı takdirde ülkenin geleceğinin zora düşeceğinin anlaşıldığını dolayısı ile Başkan Roosevelt'in geniş katılımlı bir konferansta ayağa kalkarak: "Bugünden itibaren müstakbel felakete karşı Amerika milleti ve hükümeti namına seferberlik ilan ediyorum. Ferd, millet hepimiz beraber cephede vazifesini yapan bir asker gibi çalışacağız. Önümüzdeki bir sene Amerika'nın çocuk senesidir. Hükümet çocukların sosyal refahı için uğraşacak. Neşriyat bu sahada ayrı teşkilat yapacak. Cemiyetler kuvvetlerini bu sahada sarf edecek. Muntazam bir ordu hâlinde müstakbel felakete karşı koyacağız" cümlelerinde oluşan bir konuşma yaptığını ve bu 'çocuk senesi'nin Amerika'nın sosyal hizmet tarihinde çok önemli bir yeri olduğunu anlatır. Bu

¹ Sabiha Zekeriya[Sertel], "İçtimâî Sa'y - Çocuk Salâhı", **Hayat**, N:19, 7 Nisan 1927, ss:364-365

* Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, 1918'i Çocuk Yılı ilan etmiştir ve o sırada başkan Woodrow Wilson'dur. <https://www.britannica.com/topic/United-States-Childrens-Bureau> Erişim tarihi. 23 Mayıs 2019 . Hafızası Sabiha Sertel'i yanılmış olmalıdır.

sene içinde büyük sosyal yardım ve sosyal hizmet yapılmış, sergiler ve yapılan yayınlarla her bireye çocuk meselesinin önemi duyurulmuş ve çocukla ilgili birçok çağdaş örgütlenmeler bu yıllar beraber başlamıştır.

"Çocuk Salahlı Nasıl Temin Edilebilir?" alt başlığına, çocuklar için yapılan 'himaye' kurumlarının ortaya çıkışının eskilere dayandığını ancak din çatısı altında ve özellikle kiliselerin ve rahiplerin çabası ile geliştiğini ve 'şefkat' esasına dayandığını, evsizlere sığınacak yer bulma ve 'muhtaç'lara yardım amacına yönelik olduğunu anlatarak başlayan Sabiha Sertel, bu çalışmaların bilimsel olmadığını ve sokakta bulunan çocukların dinsel amaçlarla papaz okullarına alındığını, alınmayanların ise yaşlıların bulunduğu bakımevlerine verildiği için çocukların durumlarının daha da bozulduğunu belirtir. Sertel, "Halbuki -o günkü- geçerli anlayışa göre bu tarz kurumlar toplumun 'sirtında tufeyli yaşamaya mahkûm ferdlerin' sığınma yeri hâline dönüşmüştür. Dolayısı ile çocukların bu tarz kurumlar yerine 'tamamen terbiyevî, sıhhî, içtimâî' temele dayanan bir sosyal hizmet anlayışı ile muhatap olmaları gerekir ki bu da "içtimâî sa'y" bilimi ile gerçekleştirilebilir" diyerek sosyal hizmet çalışmalarının erken dönemde gerekçelerini sosyolojik perspektiften ifade eden öncü isim olmuştur. Bir diğer yönü ile de Sertel, sosyal çalışmaları bağımsız bir disiplin olarak toplumsal gerekçeleri ile çocuğu merkeze alarak gündeme taşımıştır.

Bu aşamadan sonra Sabiha Sertel makalesinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çocuklara yönelik sosyal hizmet teşkilatını anlatmaya geçer ve öncelikle bu ülkedeki çocukların sınıflandırılmasından ve bu tasnife göre nasıl bir yardım yapıldığından söz eder. Bu tasnif uyarınca sosyal hizmet uzmanlarına göre çocuklar beş gruba ayrılır: İhmal edilmiş çocuklar, Muhtaç çocuklar, Ahlâksız çocuklar, (dördüncü madde metnin orijinalinde atlanmıştır), Cismen ve ruhen hasta çocuklar. Bu gruplara dahil olan çocukların özellikleri de şu şekilde detaylandırmıştır; İhmal edilmiş çocuklar ailesi olup da bakılmayan çocuklardır. Bu gruba girenler bazen maddî, bazen ahlakî ya da toplumsal yardıma muhtaçtırlar. Annesi babası hayatta da olsa çocuklar büyümeleri esansında toplumun yardım ve kontrolü altındadır. Çocuk büyütme 'fennî' bir iştir. Cahil ebeveynler çocuklarına verilecek gıdayı da, onları nasıl eğitecekleri de bilemezler. Bu tarz ebeveynler çocuklarına fayda yerine zarar verirler. Sosyal Hizmet toplumdaki her çocuğa sosyal hizmet ve refah temin etmekle sorumludur. "Annesinin kucağında büyüyen çocuk" da Sosyal Hizmet'in sorumluluk alanına girer. Sertel bu aşamada "çocuk yalnız annesinin değil aynı zamanda cemiyetindir" saptamasını yapar. Dolayısı ile toplumun bu tarz ihmal edilmiş çocukların evine girmek, çocuğun maddî, manevî gelişimini kontrol etmek ve bunun için zemin hazırlama görevi vardır diyen Sertel, bu noktada toplum "bir ailenin çocuğuna ne hakla müdahale edebilir? sorusunun akla gelebileceğini ancak Sosyal Hizmet'in elli sene sonunda geldiği aşamada bu konunun, hukukun bir parçası hâline geldiğini,

bilimsel bir Sosyal Hizmet yapan 'içtimâî ajan'lar ya da hükümetin görevlendirdiği 'içtimâî ajan'lar gerekli gördüğü eve girerler ve çocukların haklarını elde edebilmesi için çalıştıklarını vurgular. Sertel bu meselede kişisel dokunulmazlık ya da hâne dokunulmazlığının olmadığını, önceliğin çocuğa verildiğini ifade eder. Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Hizmet teşkilatının her evdeki çocukları takip edebilecek kadar kuvvetli olduğunu kaydeden Sertel her mahallede bir 'sıhhat istasyonu' bulunduğunu, ebeveynlerin çocuklarını her hafta bu istasyona götürerek sıhhi gelişmelerini görevlilere kaydettirmek zorunda olduğunu, burada dikkat edilmesi gereken noktanın çocuğun doktor tarafında yalnız hasta olduktan sonra değil hasta olmadan önce de görülmesi olduğunu altını çizerek. Bu sıhhat istasyonlarında aynı zamanda Sosyal Hizmet'le görevli "içtimâî sa'y amelesi" vardır diyerek koordineli olarak çalışan sosyal çalışan kadrosu hakkında da bilgi verir. Bu sosyal hizmet görevlisi hem çocuğun sağlık gelişimini takip hem de evlerine giderek sicilini düzenlediğini belirtir. Sağlık istasyonu ve sosyal hizmet görevlileri Sabiha Sertel'in aktardığına göre "bir dost gibi, bir misafir gibi, bir arkadaş gibi, bir yardımcı gibi" evlere giderler ve ebeveynlere çocuklara nasıl davranılması gerektiğini öğretirler.

Sertel bu aşamada bizzat şahit olduğu bir olayı nakleder: Amerika'da bulunduğu esnada bir sosyal hizmet kurumunun icraatını takip eden yazar sosyal hizmet görevlisi ile beraber dört yaşındaki çocuğu hasta olan bir Rus ailenin evine gideceklerini ve ziyaretten önce ailenin dosyasını bütün olarak okuduğunu anlatır. Dosyada hasta çocuğun ciddi bir bakıma ihtiyaç duyduğu hâlde annenin bu bakımı bilmediği hatta kırk derece ateşli çocuğunun odasında yemek pişirdiğini, çocuğu üşür korkusu ile banyo yaptırmadığını dolayısı ile çocuğun yavaş yavaş ölüme doğru gittiği anlaşıldığından ailenin elinden alınıp hastaneye yatırılması kararlaştırılmış olduğunu belirtir. Gene dosyada yer alan bilgiye göre daha önce anneye bu yolda bir teklifte bulunmuş ancak bu anne buna razı olmamıştır.

Sertel ile beraber sosyal hizmet görevlisi çocuğu almaya giderler. Pencereden Sertel ve görevliyi gören anne içeriye çekilir ve kapıyı açmaz. Israrlara rağmen kapıyı açmayan anne sonunda bir teneke suyu Sertel ve sosyal hizmet görevlisinin üzerine boşaltır. Sertel bu tahkirden sonra bırakıp geri dönmeyi düşündüğünü ancak sosyal hizmet görevlisinin "Dur nereye gidiyorsun? Burada vazifemiz var!" dediğini ve başından aşağı ıslanan görevlinin 'imanla' işinin başında durmasının 'başına bir ok gibi' saplandığını ve ölüme terk edilen çocuklar için duyduğu vicdan azabını anlatır. Nihayet sosyal hizmet görevlisi yakındaki bir dükkândan aldığı çikolatayı evin alt katında oynayan ailenin diğer bir çocuğuna vererek kapıyı açtırmayı başarır. İçeri girdiklerinde hasta çocuğun durumunu kritik gören sosyal hizmet görevlisi anneyi 'ikna etme' vaktinin geçtiğini söyleyerek telefonla hastaneyi arar ve annenin 'feryadlarına rağmen' çocuğu hastanenin gönderdiği araba ile hastaneye kaldırır.

Bu örnek vakayı naklettikten sonra Sertel, Amerika'da çocukları evlerinde takip etmek için okullarda birer "ziyaretçi muallim" olduğunu ve bunların "vak'a usulü ile çocuğun sicilini" tuttuğunu ve tedavi gerektiren durumlarda çocuğu sıhhat istasyonu veya hastaneye yönlendirdiğini; beslenmesinde sorun varsa sosyal hizmet aracılığı ile gıda yardımı almasını sağladığını ve sosyal hizmet teşkilatının da bu öğretmenlerin tuttuğu dosyalardan faydalandığını da ekler. Sabiha Sertel yazısının soncunda ailenin toplumun içinde doğmuş, toplumla 'müteselsil bir iştiraki' olan ve görev ve sorumluluğu bulunan bir kurum olduğunu, kapılarını topluma kapayıp kendi sınırları içinde yaşayamayacağını, toplumun aileye girmek ve bilhassa çocuk meselesinde düzenleyici ve rol gösterici rol oyması hem hakkı hem de görevi olduğunu belirtir. Toplumun çocuk üzerine himaye ve teftiş hakkının yasal olarak verildiği yerlerde, bilimsel sosyal hizmet yapan toplumlarda çocuğu ailenin elinden alma durumunun da geçerliliğine vurgu yapar.

Sonuç

Sosyal çalışma ve çocuk ıslahı, sosyoloji ve sosyal hizmet eğitimi almış Sabiha Sertel'in, gözlem ve tecrübelerini naklettiği bir yazı olmanın ötesinde Avrupa dışında sosyal çalışmaların gerek saha gerekse teori olarak varlığının aktarımıdır. Sabiha Sertel, makalesinde çocuğa yönelik sosyal hizmet olgusunu Amerika örneğinden yola çıkarak naklederken aynı zamanda disiplinin toplumsal yapı içinde çocuğun algılanışı noktasında dezavantajlı gruplara yaklaşımını çok erken tarihlerde ifade etmiş olması bakımından önemlidir. Güncel çocuk odaklı sosyoloji ve sosyal hizmet çalışmalarının ortak tarihine ışık tutan makale toplumsal bir meselenin çok boyutlu bir bakış açısı ile sosyal çalışmalar çatısı altında nasıl sistemli olarak problem çözdüğünü detaylı olarak okura yansıtmıştır. Bu anlamda Sabiha Sertel çocuk odaklı sosyal çalışmaların nasıl olması gerektiği konusunda 1927 yılı gibi erken dönemde kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Sosyal çalışmaların tarihi ile ilgili ele alınan makale ve yazarı dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Sabiha Zekeriya [Sertel]. "İçtimâî Sa'y - Çocuk Salahi". *Hayat*, N:19, 7 Nisan 1927, ss:364-365.

Şeker, Aziz. *Sosyal Hizmete Giriş*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2533, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1504, 2012.

Kongar, E. *Sosyal Çalışmaya Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği, 1972.

Kızılçelik, S. *Sefaletin Sosyolojisi*. Ankara: Anı, 2002.

**MENSUR BİR MAKTEL-İ HÜSEYİN:
HİLMÎ-ZÂDE İBRÂHİM RIF'ATIN "VAK'A-İ DİL-SÛZ-I KERBELÂ"SI**

İlyas KAYAOKAY*

Öz: İslam tarihinin en üzücü olaylarının başında gelen Kerbelâ, kültür ve edebiyatlara da aksetmiş, Arap, Fars ve Türk sahası edebiyatlarında "maktel" adı verilen bir edebî türün teşekkül etmesine vesile olmuştur. Edebiyatımızda muhtevası Maktel-i Hüseyin olan manzum, mensur veya manzum-mensur karışık pek çok eser kaleme alınmıştır.

Maktel-i Hüseyin'lerin edebî cihetlerinin yanında tarihî vesika özellikleri de vardır. Bu makalede, tarihî vesika yönü ağır basan, Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at adında bir öğretmenin yazdığı Hazret-i Hüseyin ve Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ adlı 22 sayfalık mensur bir Maktel-i Hüseyin'in tanıtımı ve transkripsiyonlu aktarımı yapılacaktır. Eser, 1326 [1910-1911] senesinde İstanbul'da basılmıştır. Eserin bir sene sonra Şehâdet-i Hüseyin İbn-i 'Alî adıyla muharrir ismi İbrâhîm Vâsif şeklinde ikinci baskısı yapılmış ve kaynaklarda iki farklı kitap olarak algılanmıştır. Kanaatimizce bu hususta, bir intihal olayından ziyade yazarın adının sehven yanlış yazılması söz konusudur. Bu çalışmayla mensur bir maktel-i Hüseyin metninin literatürde yerini alması ve pek çok eser vermesine rağmen kaynaklarda adı zikredilmeyen Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at'a dikkat çekilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Hüseyin, Yezîd, İbrâhîm Rif'at, Kerbelâ, Maktel.

A MAKTEL-I HÜSEYİN IN PROSE STYLE: HİLMÎ-ZÂDE İBRÂHİM RIF'AT'S "VAK'A-I DİL-SÛZ-I KERBELÂ"

Abstract: Karbala is among the most tragic events in Islamic history. This event is reflected in culture and literature in Arabic, Persian and Turkish literature, it has created a literary genre called maktel. Our literature, many works of the content of Maktel-i Hüseyin have been written in verse, prose and verse-prose style.

Apart from the literary aspects of Maktel, there is also the feature of historical documents. In this article, the overriding aspect of historical documents, a 22-page prose Maktel-i Hüseyin named Hazret-i Hüseyin ve Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ written by a teacher named Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at, will be introduced and transcribed. The work was published in Istanbul in 1326 [1910-1911]. After a year, the second edition of the work was published by the name of Şehâdet-i Hüseyin İbn-i 'Alî with the writer name of İbrâhîm Vâsif and these two publication were perceived as two different works at sources. In our opinion, rather than a plagiarism event, the author's name is written wrongly. In this study, the text of a prose Maktel-i Hüseyin take place in the literature, is aimed to attract attention, although he wrote many works Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at, whose name is not mentioned in the sources.

Keywords: Hz. Hussein, Yazid Ibrahim Rif'at, Karbala, Maktel.

Giriş

İslam tarihinde sarsıcı tesiri uzun süre devam eden en trajik hadiselerin başında Kerbelâ Vak'ası (Daha fazla bilgi için bkz: Köksal, 2008; Azizova, 2001; Yıldız, 2002, 271-272) gelir. Hz. Peygamber'in biricik torunu Hz. Hüseyin ve maiyyetinin, saltanat uğruna Yezid'in askerleri

* Araş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. kayaokay_2323@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-8544-2307

tarafından 10 Muharrem 61 yılında [10 Ekim 680] acımasızca katledilmesinin siyasi ve dinî etkileri şüphesiz günümüzde de devam etmektedir.

Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı, kültür ve edebiyatlara da aksetmiş ve Arap, Fars ve Türk sahası edebiyatlarında “maktel” adı verilen bir edebî türün teşekkül etmesine sebep olmuş ve bu alanda manzum ve mensur yüzlerce mersiye kaleme alınmıştır. Fars edebiyatında Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ* ve Türk edebiyatında Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* adlı eseri, bu konuda yazılan en meşhur eserlerdir. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı'nın edebiyata yansımalarını anlatan pek çok çalışma mevcuttur (Bu konudaki bazı çalışmalar için bkz: Arslan - Erdoğan, 2009; Arslan - Aksoyak, 1996, 49-67; Çağlayan, 1997; Kaya, 2005, 501-519; Kazan, 2004; Şimşek, 2006, 65-81; Erdoğan, 2009, 54-72; Türkoğlu, 2017, 107-128; Aydın, 2017, 239-254). Edebiyatımızda Kerbelâ metinlerinin ekseriyeti manzum hâlde, müstakil ve bazı eserlerde bölüm hâlinde görülür. Bazı mensur Maktel-i Hüseyin'lerin tarihî vesika yönü daha ağırdır. Bu çalışmada da literatürde adı geçmeyen, başka bir yazara da atfedilen, tarihî vesika yönü daha ağır basan mensur bir Maktel-i Hüseyin metninin tanıtımı ve transkripsiyonlu aktarımı yapılacaktır.

HİLMÎ-ZÂDE İBRÂHİM RIF'ATIN "VAK'A-İ DİL-SÛZ-I KERBELÂ"SI

Söz konusu eser; Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at adında bir muharririn yazdığı *Hazret-i Hüseyin (r.a.) Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ* adlı 22 sayfalık metindir. Bu eser, R/1326 [M.1910-1911] senesinde İstanbul'da basılmış olup üzerindeki “Vezîr Hânında 48 numarolu matba'ada tab' olunmuşdur” yazısı dışında bir bilgi kayıtlı değildir. Mensur başka Kerbela metinlerini araştırırken bu eserle birebir aynı olan başka bir eser daha tespit ettik. 1327 [1911-1912] tarihinde Metîn Matbaası'nda basılan muharririnin “İbrâhîm Vâsîf” olduğu *Şehâdet-i Hüseyin İbn-i 'Alî* adlı metin, Hilmî-zâde'nin eseriyle birebir aynıdır. Şahsî kütüphanemizde bulunan bu metinde, Hilmî-zâde'nin metninden farklı olarak baş tarafta Nâmık Kemâl'in “Vâveylâ” şiiri, ve bir yerde Koniçeli Kâzım'ın meşhur;

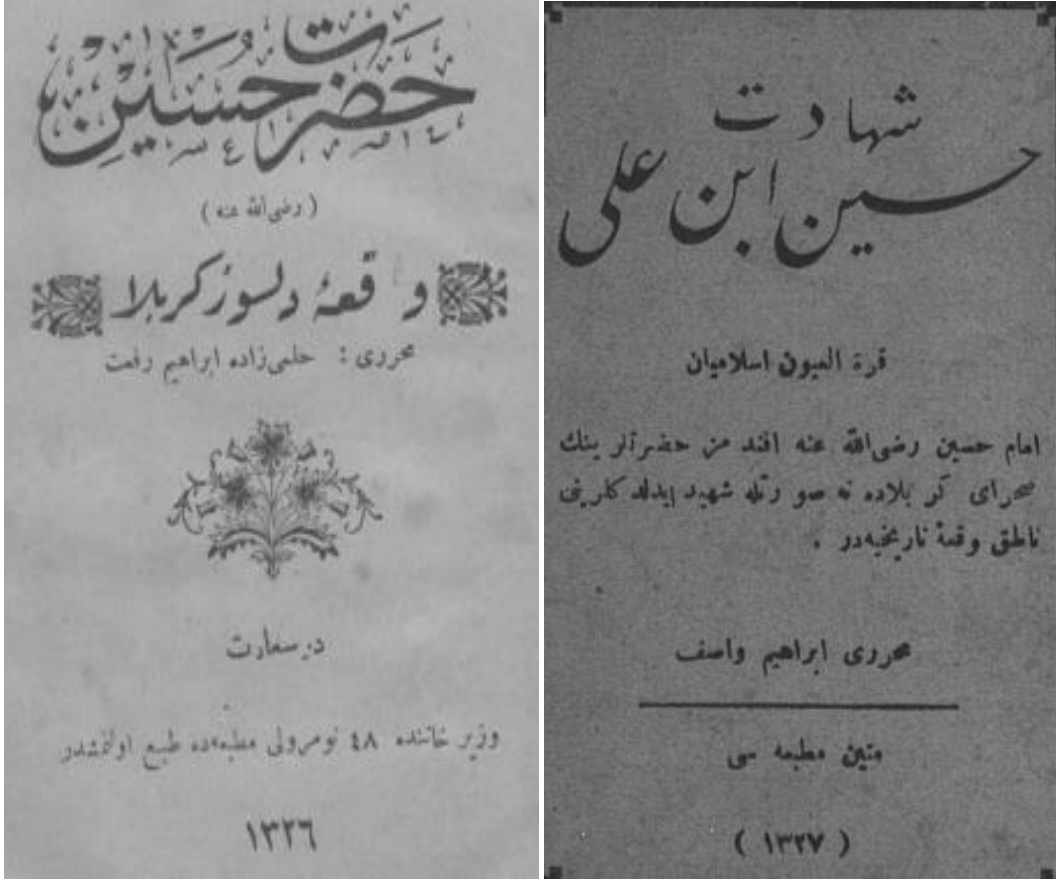
Düşdü Hüseyin atından sahrâ-yı Kerbelâ'ya

Cibrîl var haber ver Sultân-ı Enbiyâ'ya

beyti bulunmaktadır. Her iki müellifin de adının “İbrâhîm” olması bizde şu kanaati uyandırmaktadır: İbrâhîm Vâsîf adına basılan metin¹, esasında İbrâhîm Rif'at'ın eserinin bir yıl sonra yapılmış 2. baskısıdır ve sehven İbrâhîm Vâsîf adıyla bastırılmıştır. İbrâhîm Rif'at'ın bir

¹ Erişim: 18 Nisan 2019. <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R045951.pdf>

diğer adının İbrâhîm Vâsîf olması ihtimali dışında, eserin bir intihal ürünü olabileceği fikri akla gelmektedir:

Biyografik kaynaklarda adına rastlayamadığımız Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at hakkındaki kısa malumata Seydi Vakkas Toprak'ın "Tarih-i İslâm'dan Parlak Bir Sahife: Alparslan" adlı bildirisinde rastlanmaktadır.

"İkinci Meşrutiyet döneminde rüştiye seviyesinde eğitim veren Kenzü'l-Maarif Mektebi'nde bir dönem müdürlük yaptığını öğrendiğimiz Hilmizade İbrahim Rıfat aslında bir öğretmendir" (Toprak, 2018, 2).

Toprak bu bilgiye kuvvetle muhtemel, İbrâhîm Rıf'at'ın *Selâha'd-dîn-i Eyyûbî* (1326) adlı eserinin 4. sayfasından ulaşmıştır. 1326 [M. 1910-11]'da Kenzü'l-Ma'ârif müdürü olan Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at tanınmış bir sima değildir. *Sicill-i Osmanî* ve Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* eseri gibi önemli kaynaklarda adı yer almamakla birlikte yazarın kataloglarda pek çok mensur eserinin var olduğunu görüyoruz. Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at'ın tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

*Târîh-i İslâmiyye'de Parlak Bir Sahîfe: Sa'd bin Ebi Vakkâs,*² İstanbul, 1317; *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm Şâfi'î Yâhûd Bir Hâtıra*, İstanbul, 1318; *Târîh-i İslâmiyye'de Parlak Bir Sahîfe: Hâlid bin Velîd (r.a.) Yâhûd Seyf-i Sârim-i İlahî*, İstanbul, 1319; *Meşâhîr-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fukahâ*³, İstanbul, 1324; *Hazret-i Alî ve Mu'âviye Sıffin Vak'ası*, İstanbul, 1326; *Hazret-i Hüseyin (r.a.) Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ*, İstanbul, 1326; *Hazret-i Ömer ve Adâleti*, İstanbul, 1326; *Hazret-i Osmân ve Şehâdeti*, İstanbul, 1326; *Selâha'd-dîn-i Eyyûbî*, İstanbul 1326; *Târîh-i İslâmiyye'de Parlak Bir Sahîfe: Alparslân Yâhûd Azminde Sebât*, İstanbul, 1327; *Ömer bin Abdül-azîz Yâhûd Pâdişâh Böyle Olmalı*, İstanbul, 1327; *Hazret-i Alî (r.a.) Cemel Vak'ası*, İstanbul, 1327.

Tamamı Özege Katalogu'nda bulunan bu eserlerinden hareketle Hilmî-zâde İbrâhîm'in İslam tarihine ayrı bir ilgisinin bulunduğunu, belki de bu sahada dersler veren bir muallim olduğunu söyleyebiliriz. Müellif, bütün eserlerinde dinî-tarihî şahsiyetleri ele almış, bu hususta bir de tezkire hazırlamıştır. Risaleleri, ilgili konular hakkındaki derlemelerden ibarettir. Verdiği bilgiler tarihî kaynaklarla örtüşmekte olup bu çalışmalarda farklı bilgiler söz konusu değildir. Bir öğretmen olan İbrâhîm Rif'at, bazı meşhur tarihî şahıs ve olayları insanlara doğru şekilde aktarmak, ve onları bilgilendirmek için bu risaleleri popüler tarzda hazırlamıştır. Eserlerinde kullandığı kaynakları zikretmemiştir.

Hilmî-zâde İbrâhîm'in çalışmamıza konu olan *Hazret-i Hüseyin (r.a.) Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ* adlı eseri, mensur bir Maktel-i Hüseyin olarak kabul edilebilir. Her ne kadar maktellerde romantik üslup daha ağır bassa da müellif, olayı bir tarihçi gibi anlatmaktadır. Bu da eserin tarihî vesika yönünün daha fazla olduğunu gösterir. Yazar bu durumu fark etmiş olacak ki esere edebî yön de katmak için ikinci baskıda baş tarafa Namık Kemâl'in Vâveylâ şiirini, ve Kâzım Paşa'nın bir beytini yerleştirmiştir. Tarihî kaynaklarla mukayese ettiğimizde eserin çok da farklı, detaylı bilgiler sunmadığı görülür.

Eser transkribe edilirken bazı dil özelliklerini korumak adına herhangi bir müdahalede bulunmadık. Örneğin doğru kelimesi bazı yerlerde "doğru", bazı yerlerde "çoğru" şeklinde yazılmıştır. Bu eser 20. asır metni olduğu için özellikle eklerin imlası günümüz Türkçesine göre düzenlenmiştir.

² Cahit Külekçi tarafından yeni harflere aktarılmıştır (Külekçi, 2017, 253-275).

³ Ramazan Yıldız tarafından yayına hazırlanmıştır (Yıldız, 1968).

METİN

HAZRET-İ HÜSEYİN (R.A.) VAK'A-İ DİL-SÛZ-I KERBELÂ

Fe'ilâtün /mefâ'ilün / fe'ilün

(Fâ'ilâtün) (fa'lün)

Feminiñ rengi 'aks edip tenine
Yeñi açmış güle mişâl olmuş
İn'itâfiyle baķ ne âl olmuş
Serv-i sîmîn şafâlı gerdenine
O leṭâfetle ol nihâl-i revân
Giriyor göz yumunca rü'yâma
Beñziyor 'aynı kendi hûlyâma
Bu taṣavvur ṭokundu sevdâma
Âh böyle gezer mi hîç cânân
Gül degil arķasında kanlı kefen
Sen misiñ sen misiñ ġarîb vaṭan

Bu güzellikde hîç bu çağında
Yaķşır mıydı boynuña o kefen
Cisminiñ her mesâmı yâre iken
Ṭutduñ evlâdıñı kucağında
Sen giderseñ bizi qalır şanma
Şühedâñ oldu mevt ile ḡandân
Şağ qalanlar ṭurur mu hîç giryân
Tende başıñ ziyâdedir al qan
Söyleyen söylesin sen aldanma
Sen giderseñ bütün helâk oluruz
Qoynuña cân atar da ḡâk oluruz

Git vaṭan Ka'be'de siyâha bürün
Bir qoluñ ravza-i Nebî'ye uzat
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at

Kâ'inâta o hey'etiñle görün
O temâşâya Hakk da 'âşık olur
Göze bir 'âlem eyliyor izhâr
Ki cihândan büyük leâtâfeti var
O leâtâfet olunsa ger inkâr
Mezhebimce demek muvâfık olur
Aç vaţan gögsüñü İlâh'ın aç
Şühedâñı çıkar da ortaya saç

De ki Yâ Rabbi bu Hüseyin'indir
Şu mübârek Habîb-i zî-şânın
Şu kefensiz yatan şehîdânın
Kimi Bedr'in kimi Huneyn'in dir
Tâzelensin mi kanlı yâreleri
Mey dökülsün mü kabr-i aşhâba
Yaşısır mı şanem şu mihrâba
Haç mı kınsun bedel şu mîzâba
Dîniniñ kalmasın mı bir eşeri
Âdem evlâdı bir tâkım cânî
Senden alsın mı sâr-ı şeytânı

Nâmık Kemâl⁴

Zamân-ı Hazret-i Peygamber'den beri Mu'âviye Hilâfet-i İslâmiyeyi yed-i gâşbına geçirmek ve kendi hesâbına bir hükûmet te'sîs etmek taşavvurunda idi. O vaqtin siyâsiyyâtına vâkıf olan Mu'âviye zemînler hâzırladı esâslar kurdu. Nihâyet bir çok vağâyî-i fecî'aya meydân verdi. Fikr-i nâ-becâsına muvaffak oldu.

Mu'âviye dünyâyı çok severdi. Şu hayât-ı fânîde birkaç sene şafâ sürmek için yapmadığı fenâlık kalmadı. Hazret-i Ebû Bekr'in mahdûmu 'Abdu'r-rahmân'a bir fenâlık icrâsı için elli biñ dirhem va'd eyledi. Müşârün-ileyh redd etdi. "Yâ Mu'âviye vicdânımı insâniyyeti paraya fedâ edemem" dedi. Zeyd bin Hâlid hazretleriniñ kendisinde maţlûbatı vardı. Mu'âviye Zeyd bin Hâlid'i hem dögdü hem parasını vermedi. Hazret-i Hâlid: "Yâ Mu'âviye ben seniñ hâ'in olduğunı Hazret-i Peygamber'in fem-i mübâreklerinden işitmiş idim" diyerek yanından çıktı.

⁴ Bu şiir metinde yoktur. "İbrahim Vasıf" adına bastırılan ikinci baskıda mevcuttur.

Mu'aviye Şâm vâlisi oldu. Tarafdâr peydâ etmek için Şâmlıları besledi. Ötekine berikine rütbelere hediyeler va'd eyledi. Başlıca maqşadı Medîne-i Münevver'e'de bir fesâd çıkarmak ve bundan istifâde etmekti. Hâzret-i 'Osmân'ın katli ve Cemel Vak'ası gibi vukû'ât-ı elemiyye hep kendisinin teşvîkiyledir. Siyâsiyyâtını yürütmek için binlerce kişiyi helâk olması nezdinde 'âdî vukû'âtdandır. [3]

Menfa'atını te'mîn için itlâf etdirdiği âdemler gerek hânedân-ı Nübüvvetden olsun gerek ahâlîden olsun 'indinde msâvî idi. Vücûdu şoñ derece şişman olduğundan ekseriyâ huṭbeyi kâ'idan okur idi. Çok ekûl imiş. Bir günde kırk simid yedigini mevşûkan yazıyorlar.

Cevâmî'-i şerîfede maqşûreleri ve perde çavûşlarını ve tenevvü'-i itmâ'ayı îcâd eden kendisidir. Daha hayâtda iken ahâlîyi oğlu Yezîd'e cebren bî'at etdirdi. İslâm'da ilk mürevvic-i istibdâd Mu'aviye'dir. Öldükden şoñra bile hükûmet-i müstebidesiniñ pâyidâr olması için dürlü dürlü teşebbüsâtda bulundu. İşte 'aşırlardan beri ehl-i İslâm o istibdâd zincîrlerinden kendilerini ancak kurtarabil[dil]er.⁵

Nûr-ı hürriyet bütün o mezâlîmi maḥv etmektedir. Vefât etdi[ginde] saltanata kâ'id olan oğlu Yezîd pederiniñ ahvâl-ı siyâsiyyesine ta'ķib etmekden hâlî kalmadı. Yezîd'in ilk işi Hâzret-i Hüseyin'i şehîd etmek ve kendisine karşı zuhûru melhûz olan bir rakîbi ortadan kaldırmak idi. Düşündü taşındı Kûfelileri elde etdi. İmâm Hüseyin'e Kûfeliler tarafından bir mektûb yazdırarak müşârün-ileyhi gûyâ bî'at olmak üzere şehri mezkûra da'vet etdirdi.

İşte Hâzret-i Hüseyin'in eñ büyük müsâmaḥası kendisine [4] bir çok zevât-ı mu'tebere tarafından Kûfe'ye gitmemeleri için ricâ ve tavsiye olduğu hâlde havâle-i sem'-i i'tibâr etmeyerek göz göre böyle bir tehlike-i 'âlîye atıvermesidir.

Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ şöyle başlar:

Mu'aviye vefât etdi. Kûfeliler Hüseyin ibn-i 'Amr ibn-i Zebîr Hâzretiniñ Yezîd'e bî'at etmediklerini işitdiler. İmâm Hüseyin Hâzretlerini Kûfe'ye da'vet zımnında bu mektûbu gönderdiler.

⁵ قورناره بياورلر
İmla hatası olduğu düşünülmektedir.

Şûret-i Mektûb

Ba'de'l-besmele: Bu mektûb Emîrül-Mü'mîn Hüseyn bin 'Alî Hazretlerinedir.

Emmâ-ba'dü: Ahâlî siziñ kudûmuñuza muntazırdırlar. Sizden gayrısına re'yleri yoğdur. 'Acele et yâ İbn-i Resûlu'llâh me'mûldür ki Cenâb-ı Hağ siziñ sebebiñizle İslâmı te'yîd eder. Ve bizi Hağ üzerine icmâ' etdirir. Allâh'ın selâm ve berekâtı üzeriñize olsun. Hazret-i Hüseyn mektûbu aldı. Ba'de'l-mütâla'a şu cevâbı yazdı.

Şûret

Mektûbuñuz tarafımıza vâşıl oldu. Arañızıñ⁶ neyi iktizâ etdigini añladım. Size bundan evvel kardaşım ve 'amûcamıñ oğlu ve mu'temedim olan Müslim bin 'Ağıl-nâm zâtı gönderiyorum. İnşâallâh ben de anıñ arkası sıra o tarafa geleceğim. [5]

Müslim bin 'Ağıl bu mektûbu hâmilen Kûfe'ye vâşıl oldu. Ahâlîden bir kısmı Hazret-i Hüseyn nâmına Müslim bin 'Ağıl'e bî'at verdiler. Keyfiyeti haber alan Yezîd'in baş hafıyyelerinden Nu'mân bin Beşîr mes'eleyi derhâl mektûbla Yezîd'e bildirdi.

Yezîd 'acele 'Abdu'llâh bin Ziyâd'ı bir miğdâr 'askerle Kûfe'ye gönderdi. Akşam oldu güneş henüz mâverâ-yı ufka girmiş idi. 'Abdu'llâh bin Ziyâd da Kûfe'ye yetişdi. Şehre gece bâdiye tarafından Hicâz ahâlîsi kıyâfetinde olduğı hâlde mütenekkiren ve hafıyyen girdi. Ahâlîden bir kısmı kendisini İmâm Hüseyn zann etdiler hağğında şoñ derece ihtirâm eylediler.

"Merhabâ yâ İbn-i Resûlu'llâh hayırlar getirdiñiz" sözleriyle istikbâl etdiler. 'Abdu'llâh bin Ziyâd bu hâlden ahâlîmiñ Hazret-i Hüseyn'e bî'at etdigini ve şoñ derecede hürmet-i maşşûşaları olduğunu keşf etdi. Cânı şıkıldı da emîriñ kaşırına toğru gitdi.

Kaşır-ı mezkûrda meşhûr hafıyyelerden Nu'mân bin Beşîr ve hem-pâları bulunuyorlardı. 'Abdu'llâh bin Ziyâd'ı Hazret-i Hüseyn zann etdiklerinden kaşırını açmadılar. 'Abdu'llâh bağırdı şadâsından İmâm Hüseyn olmadığını añladılar da kaşırını açdılar ve kemâl-i hâhişle istikbâl eylediler.

Merķûm o gece orada beytütet eyledi. Şabâh oldu [6] ortalığ iyice aydınlanmış idi. 'Abdu'llâh ahâlîyi toplayarak İmâm Hüseyn tarafdârlarını itlâf ve Hazret-i İmâm tarafından

⁶ آرا كرك

Kûfe'ye mektûb götüren Müslim bin 'Aqîl hâzretlerine dahı bi'l-hücûm bî-çâreyi derhâl katl eyledi.

Aradan çok geçmedi İmâm Hüseyn Hâzretleri evlâd ve 'iyâliyle berâber şalı günü Mekke-i Mükerrerme'den hareket eyledi. Hâric-i şehre çıkdılar. Kendini 'Amr bin Hâris nâmında bir zât-ı hamiyet-şifât karşıladı. Aralarında şu muhâvere geçdi:

'Amr bin Hâris - Yâ Hüseyn ben saña bir iş için geldim. Naşîhat edeceğim diñler iseñ söyleyeyim. İştidigime göre siz 'Irâk tarafına gitmek istiyorsunuz. Orada Yezîd'îñ âdemleri ve ümerâsı çokdur. İnsânlar dînâr ve emvâl bendesidir. Emîn olalım dünyâya tama' ederler de size belki haqâret ederler geliñiz ric'at ediñiz.

İmâm Hüseyn- Naşîhatiñize teşekkürler ederim. Çok toğru söylediyiz faqat bir def'a niyyet etdim iş böyle iktizâ eyledi. Bu mükâleme eşnâsında yanlarına aşhâb-ı hikmet ve ma'rifetden 'Abdu'llâh bin 'Abbâs vesâ'ire geldi. Anlar da bir çok neşâyih-i hekimânede bulundular ise de Hâzret-i Hüseyn "Ben Kûfe'ye giderek Müslim bin 'Aqîl'e lâhık olmak isterim." İbn-i 'Abbâs cevâben "Sen kendi emîrlerini katl ve memleketlerine [7] habt eden bir kavme nasıl emniyyet edebilirsiñ? Anlarıñ emîri üzerlerine şoñ derece hâkimdir. Sizi harâb etmek için da'vet ediyorlar" dedi. Hâzret-i Hüseyn "Ben Allâh'a mütevekkil oldum bakalım ne olacak" buyurdular.

O sırada neşâyih-i şâdıqayı muhtevî Medîne-i Münevvere'den 'Abdu'llâh bin Ca'fer tarafından bir mektûb geldi. Mündericâtı Hâzret-i Hüseyn'îñ Kûfe'ye gitmesinde her hâlde tehlike bulunduğunu ve 'adem-i teveccühüñ elzem olduğunu beyândan 'ibâret idi. Fazla olarak Hâzret-i İbn-i Zübeyr ile İmâm Hüseyn arasında şu muhâvere geçdi:

İbn-i Zübeyr- Haber aldığıma göre siz Kûfe'ye gidiyormuşsunuz.

Hâzret-i Hüseyn- Evet mektûb aldım da'vet ediyorlar. Mâlen ve bedenen haqqımda her dürlü mu'âvenâtda bulunacaklardır.

İbn-i Zübeyr- Eger anlar burada bulunan ahâlî kadar size şâdıq olsalar haq veririm. Hicâz'da ikâmet ederseniz biz size bî'at ederiz.

Hâzret-i Hüseyn- pederimden naşîhat vardır baña Mekke hâricinde ölmek daha hayırlıdır. Mekke'de ikâmet eder isem ahâlî mu'âmelâtımı 'adle muqârin görmüyorlar.

İbn-i Zübeyr Hâzret-i İmâm'ın yanından ayrıldı. İkinci def'a olarak 'Abdu'llâh bin 'Abbâs yine geldi dedi ki: "Yâ Hüseyn ben hıvaf ediyorum. Kûfe'de helâke ma'rûz olacaksınız. Sen ehl-i Hicâz'ın [8] seyyidisiñ. Beyt-i şerîfde iķâmet eyle. Ehl-i 'Irâķ gaddârdır anlara emîn olma. Arzû ederseniz Yemen'e gidiñiz. Orada pederiñiziñ muhibleri ve ķarafdârları vardır. Bir mektûb yaz ehl-i Yemen'e gönder size cevâb verirler."

Hâzret-i Hüseyn- Ben bilirim sen nâşih ve müşfiksiñ faķaķ bir def'a Kûfe'ye 'azîmete ķarâr verdim rücû' edemem.

İbn-i 'Abbâs- Eķer ahâlîniñ buraya ķoplanacađını bilmiş olsam siziñle mu'âraza ederdim.

İbn-i 'Abbâs oradan şavuşdu. Bu ķadar neşâyiğ ve ihbârât-ı şahîha meydânda iken İmâm Hüseyn Hâzretleriniñ el-ân 'azm-i nâ-becâsında şebât eylemeleri soñ derece şâfiyet-i vicdândan yâhûd ahvâl-i zamâne ķaķ'ıyyen 'adem-i vuķûfdan ileri gelir. Tođrusu bu hareketleri nazâr-ı müsâmaħa ile görülecek hâllerden degildir. Bî-ķaraf söylemeli "Tehlikeye kendiñizi ilķâ etmeyiniz." Emr-i şerîfi vârid olmuş iken "Olacaķ olur ķader böyle imiş" gibi sözler ķabûl olunamaz. İşiñ daha ğarîbi var. Âtîde beyân olunacağı üzere evvelce Kûfe'ye gönderdiği 'amûcası ođlu Müslim⁷ bin 'Aķıl ve andan ğaber getirmek [9] iķün soñradan giden Baķķar'ın ķatl olundukları ešnâ-yı râhda kendisine ğaber verildi de yine 'azm-i sâbıķından dönmedi. Müşârün-ileyh seksen iki ķadar ma'ıyyeti efrâdıyla berâber yola ķıkıldılar. Şuffâh-nâm maħalde kendilerini şâ'ir-i meşhûr Ferezdaķ ķarşıladı. Ferezdaķ atından indi selâm verdi dedi ki:

Ferezdaķ- Yâ İbn-i Resûlu'llâh Cenâb-ı Ħaķ murâdıñı versin maķlûbuña muvaffaķ eylesin.

Hâzret-i Hüseyn- Yâ Ferezdaķ nereden geliyorsuñ?

Ferezdaķ- Kûfe'den.

Hâzret-i Hüseyn- Baña ahâlîden ve ahvâl-i memleketden ğaber ver.

Ferezdaķ- Ahâlîniñ ķalpleri señle meşğûldür. Kılıncları Emevîlerle berâberdir. Allâh dilediğini işler.

⁷ Sehven Selîm şeklinde yazılmıştır.

Cenâb-ı Hüseyn Fereздаğ'ın sözlerini taşdıķ ve yoluna devâm eyledi. Hâcer-nâm maħall kırbundaki Őu başına nâzil oldular. AŐdıķâsından 'Abdu'llâh bin Muţf' râst geldi. SelâmlaŐdılar mu'ânaķa etdiler. 'Abdu'llâh "Nereye gidiyorsun yâ Hüseyn?" diye Şordu. İmâm Hüseyn Kûfe'ye gitdigini söyledi. 'Abdu'llah dedi ki:

"Sizi bu taraflara gelmekden men' eden olmadı mı? Siz Kureys'in zimmetindesiniz. Emevîlerin ellerinden bir Şey'i almaĒa kıyâm ederseñiz katl olunursunuz. Artık başķalarınıñ itlâfi anlarca hıçdır. Allâh'a yemîn ederim geliñiz Kûfe'ye gitmeyiniz. Nefsiñizi Benî Emevîye'ye teslim ediyorsunuz." [10]

İmâm Hüseyn bu mükâlemeye aşlâ havâle-i sem'-i i'tibâr etmedi. Tekrâr yola çıķdı. TaĒlibeye vâşıl oldular orada 'amûcası oĒlu Müslim bin 'Aķil'in maķtûl olduĒu haberi geldi. Bu def'a Őaħâbeden ba'zıları i'tirâz ederek "Senin Kûfe'de iŐiñ yoķdur" dediler bir kısmı da: "Biz intikâmımızı almadık dönmeyiz. 'Aķil'in tađdıĒı câm-ı mevti biz de nûş edeceĒiz" sözleriyle muķâbelede bulundular.

Ēazret-i Hüseyn "bundan Őoñra baña Ēayât lâzım degildir" buyurdu ve yoluna devâm eyledi. Ziyâle'ye vâşıl oldular. Süd kıarındaŐı 'Abdu'llâh bin Baķtar'ın yolda gider iken İbn-i Ziyâd'ın Kâdissiye'den 'avdet eden süvârileri tarafindan katl olduĒu haberi vârid oldu. İmâm Hüseyn bu zâtı Müslim bin 'Aķil'den ĒavâdiŐ getirmek için muķaddemâ göndermiŐ idi. Bu haber-i esef-âver üzerine ma'iyyet-i Hüseyn'de bulunanlar arasında fıŐıltı emniyyetsizlik peydâ oldu. Ēazret-i İmâm cümlesine ĒiĒâben: "Ey nâs arzû eden buradan ayrılıñ. Ben kimseyi lev m ü ta'yîb etmem" buyurdular." Bunun üzerine ma'iyyetindekilerden ba'zıları taĒılmaĒa başladı. Müşârün-ileyh baķıp da kıalanlarla berâber ileriye yürüdü ve BaĒnû'l-'Aķabe'ye vâşıl oldular. KıarŐılarına meŐâyih-i 'Arab'dan bir zât çıķdı dedi ki: "Yâ Hüseyn niçün geldiñ? Sen kıılınlar tehlikeler ma'rûzusun seni kıatl etmek için mektûb gönderdiler. Bu Ēareketiñizi taŐvîb edemem. [11]

Ēazret-i Hüseyn- Seniñ söyledikleriñ baña Ēafı degildir. Lakin ben Őâbirim mütevekkilim Cenâb-ı Ēaķķ'ın emr etdigii iŐlenir. Kûfe'ye iki merħale mesâfe kıaldı. Hür bin Yezîd er-Riyâħ nâm kimse ma'iyyetinde biñ kıadar süvârî olduĒu Ēâlde bunlara kıarŐı geldi. 'Abdu'llâh bin Ziyâd tarafindan gönderilen bu müfrizeniñ cümlesi Müslim idi. Hür Ēazret-i Hüseyn'e ĒiĒâben:

Yâ Hüseyn 'Ubeydu'llâh bin Ziyâd beni sizin için yola kııķardı. Eger muvaffaķ olursam sizi Ēayyen veya meyyiten derdest etmeĒe me'mûrum.

Hzret-i Hüseyin- Ben siziñ mektûbuñuz üzerine geldim. Beni ahâlî da'vet eyledi. Siz ehl-i Kûfe'densiñiz eger kabûl ederseñiz dâhil olur ve imtinâ' etdiğiniz taqdîrde istediğim yoldan geri dönerim.

Hür- Cenâb-ı Hakk'a yemîn ederim ki benim bu mektûb ve da'vetden aşlâ haberim yokdur. Şimdi benim için Kûfe'ye dönmek mümkün degildir. Lakin siz ârzû etdiğiniz yoldan 'avdet edebilirsiniz. Ben İbn-i Ziyâd'a "Hüseyin'e muzaffer olamadım 'âciz kaldım kendisi 'avdet eyledi" diye yazarım. Hzret-i İmâm başına gelecek meşâ'ibi orada añladı da leylan ma'iyyeti efrâdıyla berâber tarîk-i 'umûmîyi terk ile başka yoldan Hicâz'a togru müteveccih oldu. Faqat ale's-şabâh Hür 'asker ile berâber yine qarşılarında göründü.

Hzret-i İmâm şoñ derece ta'accüb eyledi dedi ki: [12] "Yâ Hür sen niçün bizim arqamızdan yine geliyorсуñ?"

Hür- Yâ Hüseyin İbn-i Ziyâd'dan mektûb aldım. Diger 'askerler gelinceye kadar sizi ta'qîb ve işgâl eylemekligim emr olunuyor. Artıq yanıñızdan ayrılamam. Cenâb-ı İmâm mağall-i mezkûruñ neresi olduğunu şordu. "Kerbela mevzi'idir" cevâbını verdiler. "Demek oluyor ki burası kerb ü belâdır. Burada ricâlimiz qatl olunacaq" diyerek mağall-i mezkûrda ârâm olunmasını tensîb eyledi.

Hür İbn-i Ziyâd'a Hzret-i Hüseyin'in Kerbelâ'ya nâzil olduğunu derhâl bildirdi. Ba'de İbn-i Ziyâd'dan Hzret-i İmâm'a hitâben bu mektûb geldi:

Şûret

Yezîd bin Mu'âviye "Uyqu uyuma ta'âm-ı ekl etme serî'an Hüseyin'i derdest et. Hükümüne tâbi' olsun yahud qatl eyle" diye baña emr eyledi. Hzret-i Hüseyin bu mektûb-ı mezâlîmi ba'de'l-mütâla'a kemâl-i haqâretle yere atdı ve getiren âdeme "Bu mektûba cevâbım yokdur" buyurdular. Keyfiyyeti İbn-i Ziyâd'a haber verdiler pür-ıhiddet oldu ziyâdesiyle cânı şıkıldı. Hemân 'asâkir-i kâffeye techîz ederek qumandasına 'Ömer bin Sa'id'i ta'yîn eyledi. Sa'd evvel emirde İmâm-ı Hüseyin'e qarşı harb edemeyeceğini söylemiş ise de gördüğü tazyîk üzerine kabûle mecbûr oldu. [13]

İbn-i Ziyâd bu 'askerleri teşbî' ediyordu. Sa'd'ın 'askeri süvârî ve piyâde biñ kadar efrâd-ı bâliğ oldu. Bir miqdâr süvârî 'asker ile ilk evvel refâkat eden Şimr bin Zi'l-cevşen nâm-ı habîş idi.

Bunların cümlesi Fırât nehrinin kenârında tevaçkuf ederek Hâzret-i Hüseyn ile Fırât şuyunuñ arasına hâ'il oldular.

Güneşin hâretli zamânında şuyun men' edilmesi Hâzret-i İmâm'a ve ma'iyetine cidden girân geldi. Şiddet-i 'aşaşdan müte'eşşir oldular. Façaş nehirdeñ şu almaş muhâl idi. Aşdikâ-yı Hüseyn'den bir zat şu almaş için 'Ömer bin Sa'd'a her ne kadar ricâ ve niyâz etdiyse de taş gibi olan yüregine te'sîr etmedi. Hâzret-i İmâm bu hâle muşşali' oldu da bülend-âvâz ile:

"Ey Emevîler vâý 'Ömer ibn-i Sa'd Fırât şuyunđan hayvânlar ve köpekler bile şurb eder. Resûlu'llâh'ın bint-i muşteremesinin oğunu niçün men' ediyorsunuz? Bugün evlâd-ı nebî ve hânedân-ı nübüvvet şusuzluğdan helâk oluyorlar. Biz Allâh'ı ve Peyğamber'i bilir ve taşdik ederiz. Ze'm ediyorsunuz te'essüfler olunur."

Hâzret-i Hüseyn'in eñ katı yürekleri merhamete getiren bu sözlerini 'Ömer bin Sa'd işitti ve atını ileriye sürdü de şu me'âlde bir kaç beyt îrâd eyledi:

İbn-i Ziyâd beni bir işe da'vet eyledi ki orada nağme-i [14] şec'ânem çıkar. Ben Hüseyn'in kanını taleb ederim. Hâlbuki anın katlinde mücâzât olarak âteş-i Cehennem vardır bilirim. Ne çâre ki melikin emri de kurretü'l-'aynımdır.

Hâzret-i İmâm o gün zuhûra gelecek tehlikeyi iyice anladı ve nâ'ire-i hârbini âteş-feşân olacağına kanâ'at ile müdâfa'a için hendek kazılmasını emr buyurdular. İlk evvel Ziyâd'ın 'askeri leşker-i Hüseyn'e kılıçlarla hücumlar ve gaddârâne hamleler göstermege başladılar. Yağmur gibi oklar yağdırıyorlardı. O hâk-i pâk-i sa'âdet bir 'arşa-i hûn-rîze ve meydân-ı mezâlîme ve bir levha-i fecâyî'e döndü. Şabîler kadınlar ağlamağa başladılar. Nâle ve figânları semâya çıktı da hâ'inler aşlâ işr-i merhamet göstermediler. Hârbî dahâ ziyâde şiddetlendirdiler. Hûn-âbe-i ehl-i beyti kara topraklara dökmekte 'âdetâ yek-digerleriyle müsâbağa ediyorlardı. Hârb bir sâ'at kadar sürdü. Ma'iyet-i Hüseyn'den elli kadar efrâd-ı mazlûme hâk-i şehâdete düşdü ve teslîm-i rûh eylediler. Bu dehşetli ve kanlı manzarayı müşâhede buyuran Hâzret-i Hüseyn yüksek sesle:

"Ey nâs ehl-i beyt-i Resûlu'llâh için fedâ-yı cân edecek kimse yok mudur?" diye nidâ eyledi. Bu şadâ-yı mazlûmâneyi işiden ve İbn-i Ziyâd'ın kumandanlarından [15] Hür bin Yezîd er-Riyâh-nâm zât derhâl 'Ömer bin Sa'd'ın 'askerinden ayrıldı da:

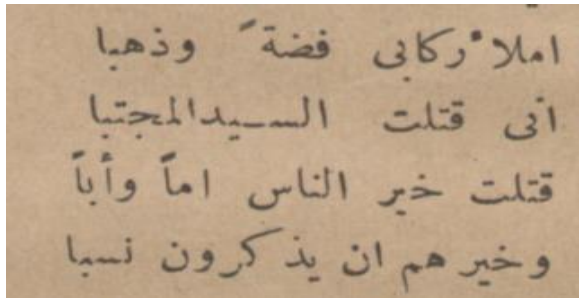
"Yâ İbn-i Resûlu'llâh işte ben seniñ için fedâ-yı câna hâzırım. Yevm-i kıyâmında cedd-i 'âlfilerin Hâzret-i Peyğamber'in şefâ'atini ricâ ederim. İşiñ bu dereceye geleceğini bilmiyordum" diyerek İmâm Hüseyin nâmına düşmene hücum eyledi. Gerçi bir kaç habîsi hâk-i helâke serdi ise de kendisini de derhâl parçaladılar.

Hâzret-i İmâm'ın aşhâbından harbe muhtedir olanları câm-i şehâdeti nûş edince müşârün-ileyh o meydân-ı mezâlîme hâzîn hâzîn nigeh-endâz oldu. Nazar-ı ma'sûmelerini ufka doğru çevirdiler de garîb ve bî-kes kaldıklarını añladılar. Bir taraftan şabîlerini hâremlerini düşünüyorlardı. Yalnız başına düşmene hücum eyledi. Çocuklarını tepeledikten sonra hâremlerinin yanlarına sâlimen 'avdet buyurdu. İkinci def'a bir hamle-i şîrâne daha gösterdi.

Tekrâr 'avdet etmek istedi. Şimr el-Cevşen-nâm mel'ûn derhâl şıçradı Hâzret-i Hüseyin ile şabîlerin hâremlerin arasına girdi. Diğer hâ'inler de hâremlere doğru yürüdüler. Hâzret-i İmâm şayha ederek: "Yâ şî'atü'l-şeytân elinizi çekiñiz anlar siziñle muhâtele etmiyorlar" buyurdu. Şimr habîsi şıbyân ve hâremlere ta'arruz eylemesini âdemlerine [16] emr eyledi. Cümlesi birden Hâzret-i Hüseyin'e şavlet gösterdiler. Müşârün-ileyh aldığı yaraların keşretinden bî-tâb olarak atından yere düşdü.

Düşdü Hüseyin atından şahrâ-yı Kerbelâ'ya
Cibrîl var haber ver sultân-ı enbiyâya⁸

Hâ'inler hemân atlarından inerek ser-i mübâreklerini beden-i 'âliyelerinden ayırdılar. Ser-i mübâreki kaç' eden bir rivâyete göre Şimr diğer rivâyete göre Sinân bin Enes en-Neħa'î'dir. 'Ömer bin Sa'd ser-i Hüseyin'i Sinân- nâm-ı cânî ile İbn-i Ziyâd'a gönderdi. Merkûm re's-i mübâreki İbn-i Ziyâd'ın önüne kemâl-i tefâhürle vaz' ve şu kıt'ayı söyledi:

⁸ Bu beyit metinde yoktur. "İbrahim Vasıf" adına bastırılan ikinci baskıda mevcuttur.

“Neseben nâsın hayırlısı olan seyyidü'l-müctebâyı katl etdim. Rikâbımı altun ve gümüşle doldur” demek istiyor. İbn-i Ziyâd bu hâl ü kelâmdan gazab-nâk oldu. “Mâdemki sen hayırlı olduğunu biliyorsun niçün katl eylediñ. Benden hiç bir mükâfâta nâ'il olamazsın” diyerek Sinân'ın boyununu urdu. Re's-i Hüsey'nin yanına toplanan habîşlerden ba'zıları bir çamışla dürterek haqâret eylediler. Bu hâli müşâhede eden Zeyd bin Erkam “Ey nâs siz bu re'se haqâret ediyorsunuz. Hazret-i Peygamber hayâtında anın dudaklarından takbîl eyledi” dedi. [17]

İbn-i Ziyâd kemâl-i gazabla: “Yâ Zeyd bin Erkam eger sen ihtiyâr olmasa idiñ boyununu ururdum” diye tekdîr etdi. Ba'de meydân-ı Kerbelâ'da kalan şâbileri haremleri ve ma'iyet-i Hüsey'nî esîr-i harb gibi kemâl-i haqâretle Kûfe'ye sevç eylediler. Mahdûm-ı Cenâb-ı Hüsey'n Zeyne'l-âbidîn hazretleri dañ bunlar miyânında idi. Ziyâdesiyle mükedder olduğundan hastalandı. Cümlesi Kûfe'ye dâhil oldular. Bu hâl-i esef- iştimâli temâşâ eden ahâlî ağıyorlardı. Zeyne'l-âbidîn ahâlîye hitâben “Bu kavim ağıyor o hâlde Hüsey'nî kim katl eyledi” buyurdu.

İbn-i Ziyâd âl-i Hazret-i Hüsey'nî ve ser-i mübâreki Zecr bin Kays refâkatiyle Şâm'da mesned-nişîn-i mel'anet olan Yezîd'e gönderdi Şâm'a vâşıl oldular. Evvelâ Zecr bin Kays gûyâ bir iş görmüş gibi Yezîd'in huzûruna çıktı:

Yezîd “arşandakiler kimdir?” diye şordu. Zecr bin Kays cevâben:

“Yâ emîrü'l-mü'minîn (hâşâ) ben seni Cenâb-ı Haqq'ın nuşret ve fetihle tebşîr ederim. Hüsey'n ehl-i beytinden seksen ve tarafdarlarından altmış kişiyle Kerbelâ'ya gelmiş idi. Teslîm olmalarını teklîf etdik imtinâ' ve muhâteleyi tercîh eyledi. Biz de kılıclarımızla katl eyledik. Elbiseleri kanlarıyla mülemma'dır. Hayvânlar gibi hendek kazdılar mişillü hezeyânlarda bulundu.

Yezîd gözleri yaşarıyormuş gibi ca'li bir tavırla: [18] “İtâ'atiñize memnûn oldum lâkin Hüsey'nin katline râzî degilim. Allâh İbn-i Semiye'ye⁹ la'net ve Hüsey'n'e rahmet eylesin. Ben orada olaydım 'afv ederdim” dedi ve bunların huzûrundan çıkarılmasını emr eyledi. Bir müddet geçdi Hazret-i Hüsey'nin ser-i mübâreklerini Yezîd'in önüne koydular elinde bulunan çamışla dürterek oynamağa başladı.

9 ابن سمييه

Hâzîrûndan Ebû Bürdetü'l-Eslemî "Yâ Yezîd ben gördüm Hâzret-i Peygamber bu re's-i mübârekiñ dudaklarından tağbîl eyledi" diyerek lisân-ı i'tirâzını uzatdı. Yezîd becâ gördüğü bu cinâyet-i 'azîmeyi tağatür etdikçe bir ihtilâl-i kebîriñ zühûr yâ fitne olmasından havf ediyordu. Yegâne tedbîri Hâzret-i İmâm'ın şehâdetine zî-medhâl olduğunu inkârdan 'ibâretti. "Ben böyle etmedim bu işe râzî degilim" dedi.

Yezîd saltanat-ı hükûmeti çok sever taqımından olduğu cihetle siyâsiyyâtını yürütmek için o uğurda binlerce bî-günâhıñ maṭmûre-i 'adem olması nezdinde hiç hükümünde idi. Haseb nesebe hiç ehemmiyet vermezdi. Hâzret-i Hüsey'nin haremleri Yezîd'in yanına girdiler. Ser-i Hüsey'n ortada duruyordu. Âh ve figâne ağlamağa başladılar. Yezîd bu velvele-i ma'sûmâneyi kemâl-i hayretle müşâhede ediyordu ve hem de bir taraftan re's-i Hüsey'n'i setr etmek istiyordu. Yezîd bunları harem dâ'iresine gönderdi. Bunlarıñ hâl-i pür-melâlini müşâhede eden [19] Mu'âviye'niñ kızlarıyla Yezîd'in kadınları ağlıyorlardı. Merhametlerinden ne kadar zî-kıymet huliyyât ve eşvâb var ise İmâm'ın şabîlerine 'aṭa eylediler. Cümlesine bir dâ'ire taḥşîş kılındı. Zeyne'l-'âbidîn hâzretlerini elleri bağı olduğu hâlde Yezîd'in karşısına çıkardılar. Müşârün-ileyh: "Yâ Yezîd Resûlu'llâh beni bu hâlde görse ellerimi çözerdi" dedi. Yezîd "çoğru söyledin" diyerek elleriniñ çözülmesini emr eyledi.

Ba'de Yezîd Hâzret-i Zeyne'l-'âbidîn'e hitâben: "Seniñ babañ benim haqqımı inkâr ve saltanatımı elimden almak istedi cezâsını da buldu" demesiyle Zeyne'l-'âbidîn bu sözlere cevâben "Ve lâ tefreḥû bi mâ âtâkum vallâhu lâ yuḥibbu külle muḥtâlin feḥûr"¹⁰ âyet-i kerîmesini tilâvet buyurdu.

Yezîd âl-i Hüsey'nin Medîne-i Münevvere'ye işâl olunmalarını Beşîr bin Nu'mân'a emr ve haḳlarında müşfikâne mu'âmele edilmesini ayrıca tenbîh eyledi. Ehl-i Şâm'dan emîn bir zâta terfîk olundular. Medîne'ye muvâşalatlarında ehl-i beldeden ağlamadık kimse kalmadı. Hepsini birden türbe-i sa'âdete götürdüler. Şebeke-i Resûlu'llâh'ın pîş-gâhında durdular da hâzîn şadâlarla "Yâ Resûlu'llâh hâlimize nazar buyur hânedân-ı nübüvvetiñi ne hâle koydular" diye rûhâniyyet-i Hâzret-i Peygamberîye 'arz-ı şikâyet eylediler. [20]

¹⁰ "Ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez." (*Kur'an-ı Kerîm*, Hadîd, 23)

Hazret-i İmâm'ın re's-i mübârekleriniñ nerede medfûn bulunduğu hakkında bir çok ihtilâfât vardır. Ba'zıları 'Aselan'da¹¹ ba'zıları Kâhire kırbunda Hân Halîlî-nâm maħalde medfûn olduğunu beyân ediyorlarsa da bir kavlı-i şahîh yokdur. Bize kalırsa Mu'âviye Hazret-i 'Alî'niñ hâtırâtını kalb-i ümmetden silmek için cesed-i 'Alî'yi imhâ eylediği gibi bu işre iktifâen Yezîd de ileride bir ihtilâl çıkmamak ve nâm-ı mazlûm Hüseyin'i hâtırâ getirmemek için ser-i Hüseyin'i ihfâ ettirmiştir. O zamânın siyâsiyyâtı da bunu îcâb etmiş olmalıdır.

Hazret-i İmâm şoñ derece seħî ve meħâsin-i ahlâka ve 'ulviyyet-i vicdâna mâlik idi. Bir gün bir fakîr ihsânına muntazır oldu. Bir sâ'at şoñra tedârik etdiği akçeyi mezkûr fakîre verdi ve "Afv ediñiz sizi bekletdik" sözleriyle 'ulüvv-i tab'ını ve numûne-i nezâketlerini izhâr buyurdular. Müşârün-ileh hazretleriniñ ahlâka numûne-i imtişâl olacak kelimât-ı hikmet-gâyâtı çokdur. Bir gün ahâlîye karşı şu nuṭk-ı şerîfi söyledi: "Ey nâs in'âm ve mekârime müsâra'at ediñiz. Bilmiş oluñuz ki iyilikler teşekkürle kesb olunur faṭat ecri ve mükâfâtı müntec olur. İnsânlara iyilik eden bir kimseyi görseñiz siz nazara [21] meserret veren bir cemâli görmüş olursuñuz. Kötülük icrâ eden şahşı temâşâ etdiğiniz vaṭt bilmiş oluñuz ki çirkin bir sîmâya bakıyorsunuz. Seħî 'azîz baħîl zelifdir. İnsânların eñ civân-merdi kendinden bir şey taleb olunmadan 'atâ eden ve intikâmını iktidârı varken 'avf edendir. İyilik edene Cenâb-ı Haṭt iyilik verir. Hilm zînet, vefâ mürüvvet, şıla nîmetdir. Ehl-i füsûk ve denîlerle mücâlese şerdir. Hazret-i Hüseyin'in künyeleri 'Abdu'llâh'dır. Şoñ

SONUÇ

Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at'ın *Hazret-i Hüseyin Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ* adlı mensur maktel-i Hüseyin'i edebî yönü zayıf olan tarihî bir vesika niteliğindedir. 1327 yılında İbrâhîm Vâsîf adıyla bastırılan *Şehâdet-i Hüseyin İbn-i 'Alî'nin* aslında Hilmî-zâde'nin eserinin ikinci baskısı olduğu, kaynaklarda ayrı ayrı zikredilen bu iki eserin aslında tek bir kalemde çıktığı anlaşılmıştır. Müellif ikinci baskıda, esere edebî bir hava katmak için bazı manzum parçalar da eklemiştir. Bir okulda müdürlük görevinde bulunduğunu tespit ettiğimiz Hilmî-zâde İbrâhîm Rif'at, pek çok eser vermiş olmasına rağmen bilinmeyen bir simadır. Öğretmenlik mesleğine uygun olarak halkı bazı tarihî kişi ve olaylar hakkında bilgilendirmek, bilinçlendirmek için mensur risaleler yazmıştır. İşlediği konulardan hareketle onun Türk-İslâm tarihiyle alakalı dersler veren bir öğretmen olduğunu söyleyebiliriz. Kerbelâ olayının iç yüzünü anlattığı bu eseri gibi diğere eserleri de tarihî bilgilerden farklı olarak başka hususları ihtiva etmemektedir. Ayrıca

hangi kaynaklardan istifade ettiği de meçhuldür. Sonuç olarak kıyıda köşede kalmış bir yazar olan Hilmî-zâde'nin eserleri bir külliyat hâlinde hazırlanmalı ve literatüre kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Arslan, Mehmet. - Aksoyak, İsmail Hakkı. "Gelibolulu Âlî'nin Kerbela Mersiyelerini Muhtevi Bir Risalesi: Subhatü'l-Abdâl". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2, (1996): 49-67.

Arslan, Mehmet. - Erdoğan, Mehtap. *Kerbela Mersiyeleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Aydın, Haluk. "Remzî'nin Kerbelâ Mersiyesi", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, (2017): 239-254.

Azizova, Elnure. *Kerbela Vak'ası*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2001.

Çağlayan, Bünyamin. *Kerbela Mersiyeleri*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 1997.

Erdoğan, Mehtap. "Sivashlı Şair Ali Şadi ve Kerbelâ Mersiyelerini İhtiva Eden Sirişk-i Matem Adlı Eseri", *Adıyaman Üni. Sosyal Bilimler Dergisi* 2, (2009): 54-72.

Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at. *Hazret-i Âlî (r.a.) Cemel Vak'ası*. İstanbul: 1327 .

Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at. *Hazret-i Âlî ve Mu'âviye Sıffin Vak'ası*. İstanbul: 1326.

Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at. *Hazret-i Hüseyin (r.a.) ve Vak'a-i Dil-Sûz-ı Kerbelâ*. İstanbul: 1326.

Hilmî-zâde İbrâhîm Rıf'at. *Meşâhîr-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fukahâ*. İstanbul: 1324.

Kaya, Bilge. "Muharrem Ayı ve Kerbelâ Mersiyeleri". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 33, (2005): 501-519.

Kazan, Şevkiye. "Üsküdarlı Osman Şems Efendi ve Kerbelâ Mersiyesi". *II. Üsküdar Sempozyumu*. Üsküdar Belediyesi, İstanbul: 2004.

Köksal, Mustafa Asım. *Hazreti Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*. İstanbul: Karaca Yayınevi, 2008.

Külekçi, Cahit, "Hilmî-zâde İbrâhîm Rıfat'ın Sa'd B. Ebî Vakkas İsimli Risâlesi", *Hikmet Yurdu* 10/10, (2017): 253-275.

Öz, Mustafa. "Kerbela", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25: 271-272. Ankara: TDV Yayınları.

Şimşek, Selami. "Bandırmalı Şeyh Yûsuf Nizâmeddin Efendi (ö. 1165/1752) ve Mersiye-i Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ'sı". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, (2006): 65-81.

Toprak, Seydi Vakkas. "Tarih-i İslâm'dan Parlak Bir Sahife: Alparslan". *Malazgirt Meydan Muharebesi ve Sultan Alparslan Uluslararası Sempozyumu*, Basılmamış Bildiri Metni, 26-28 Nisan, Muş, 2018).

Türkoğlu, Serkan. "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, (2017): 107-128.

Yıldız, Alim. (Ed.) *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ 3 Cilt*. Sivas, 2010.

Yıldız, Ramazan. *Hâl Tercemeleriyle Meşhur Ashab ve Fukaha, Hilmizade İbrahim Rifat*. Beyhan ve Cilt Yayınevi, 1968.

20. YÜZYIL MODERNİZMİ TİPOGRAFI'DE İÇERİK VE BİÇİM İLİŞKİSİ

Arş. Gör. Fatih Kurtcu*

Öz: Bu çalışmada somut şiir ve fütürizm (on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı) akımıyla başlayan tipografideki değişimler incelenmektedir. Tüm bu gelişmelerin ışığında bu makalede 20. Yüzyıl modern dönem akımları üzerinden Tipografi'de içerik ve biçim ilişkisi araştırılmıştır. Tasarımın temel amacı mesajı doğru ve etkili bir şekilde iletmektir. Modernist sanatçılar, mesajı iletmeye konusunda son derece yenilikçi olmuşlardır. Dönemin sanatçıları, klasik tasarım anlayışının estetik olgularını yıkan tasarımlarıyla tipografiye yeni bir soluk getirmişlerdir. Avrupa'da başlayan, Rusya'da karşılık bulan bu tasarım anlayışı 20. Yüzyıl dünyasını etkilemiş, edebiyatı, tiyatroyu, siyaseti, yayıncılığı vb. birçok alanı kapsamıştır. Bu tasarım anlayışı her ne kadar birçok (Fütürizm, Konstrüktivizm, Dadaizm De Stijl ve Süprematizm), izm'le anlatılsa'da bütün bu akımları birçok yazar "Yeni Tipografi" başlığı altında toplamaktadır. Yeni Tipografi akımının öncüleri içeriği biçim ile güçlendirerek anlatmaya çalışmışlardır. Modernist sanatçıların, çalışmalarında içerik, sadece okunması gereken bir yazıdan daha farklı görselleştirilmiştir. Tipografi görsel bir görünümle sadece bilginin görselleştirilerek okunması ve okutulmasının dışında biçimsel bir gösterge olmuştur. Kullanılan karakterler düşünce ve fikirleri ifade etmenin bir yolu olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tipografi, İçerik ve Biçim, Modernizm, Somut Şiir, Fütürizm, Dadaizm, Yeni Tipografi.

20th CENTURY MODERNISM; THE RELATIONSHIP BETWEEN CONTENT AND FORM IN TYPOGRAPHY

Abstract: In this study examines the changes in typography starting with concrete poetry and futurism (late nineteenth and early twentieth centuries). In the light of all these developments, this article explores the relationship between content and form in Typography through 20th century modern period movements. The main purpose of the design is to convey the message accurately and effectively. Modernist artists have been highly innovative in conveying the message. The artists of the period brought a new breath to typography with their designs that destroyed the aesthetic of classical design. This understanding of design, which began in Europe and was found in Russia, influenced the world of the 20th century and included literature, theater, politics, publishing and so on. covered many areas. Although this view of design is described (Futurism, Constructivism, Dadaism, De Stijl and Suprematism), this art movements are collected by many authors under the title of "New Typography". The pioneers of the new typography movement tried to explained the content by strengthening it with form. In the works of modernist artists, the content is visualized differently than a text that should be read only. Typography has been a visual element with a visual appearance other than the visualization and reading of information. The characters used were used as a way of expressing thoughts and ideas.

Keywords: Typography, Form and Content, Modernism, Concrete Poetry, Futurism, Dadaism, New Typography.

Giriş

İşlev mi önemli estetik mi? Bu soru yüzyıllar boyunca tartışılmış, sayesinde birçok akım başlamış ve kapanmıştır. Bu sorunun sanata katkısını anlayabilmek için sorunun çıkardığı

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü.

tartışmaların ve gelişim sürecinin tarihine bakmak gerekir. Çin ve Kore'de Gutenberg'den iki yüzyıl önce ahşap ve metal harfler ile baskı yapılıyordu. Ancak Gutenberg hareketli hurufat sistemi ile yeni bir devri açtığını biliyor muydu? Tipografi terimi Gutenberg (15. Yüzyıl ortaları) döneminde ortaya çıkmıştır. Harf kesimcisi, dizimcisi, baskıcısı vb. gibi süreçlerden geçen baskı tekniği tipografi terimi ile anlatılmıştır. 19. Yüzyılda artık bu terimin anlamı genişlemiş ve günümüzde de genişlemeye devam etmektedir. Yaklaşık dört beş yüzyıl boyunca tipografi gelişmiş ancak milat sayılacak gelişmeler 19. yüzyılda -taşbaskı, foto gravür ve foto klişe sonrasında linotype ve monotype aletleri- olmuştur. Endüstri devrimi (19. Yüzyıl ortaları) bütün hayatı etkilediği gibi tipografiyi de etkilemiş ve değiştirmiştir. Dönemin mühendisleri tasarım yapmaya başlamış ve estetikten yoksun işlevin önde tutulduğu tasarımlar üretmişlerdir. Estetiğin daha önemli olduğu savını öne atan dönemin tasarımcıları (William Morris, şair, desinatör, yazar ve ressam) Arts and Craft hareketinin doğmasını sağlamıştır. William Morris sadece kitap, font ve baskı alanında değil tasarımın birçok (mobilya, kumaş, vitray, duvar kağıdı v.b.) alanında ürünler üretmiştir. Morris'in yaptığı çalışmaların estetik olduğu söylenebilir, bununla birlikte işlevselliği tartışılabilir. (bkz. Şekil 1).

This is the Golden type.
 This is the Troy type.
 This is the Chaucer type.

Şekil 1: Arts and Craft hareketinin öncüsü William Morris'in çalışmalarından örnekler

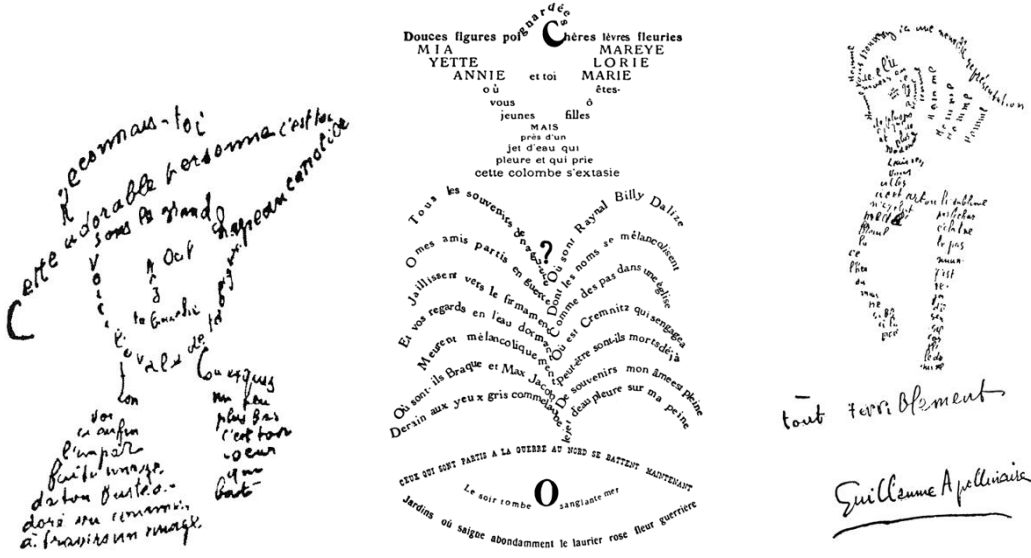
Akımlar ve anlayışların biri bitip diğeri başlamaz, iç içe girebilir, hala devam edebilir, birbirini etkileyebilir ve bir akıma karşı olarak çıkabilir. Somut Şiir, Fütürizm, Konstrüktivizm, Bauhaus, Dadaizm, De Stijl vb., tipografiyi etkileyen önemli akımlardır.

“20. Yüzyıl başlarında yazılı sözcüklere dışavurumcu özellikler eklenmeye başlamış; Fütürizm De Stij, Dadaizm ve Konstrüktivizm gibi akımlar tipografiyi anlam-biçim ilişkilerine dayalı bir sanat dalı haline getirmiştir” (Becer, 2009, 66).

“Tipografi, metin bilgilerinin görsel temsilidir. Her tipografik düzenlemenin bir metnin görüntüsünü oluşturduğu, ancak bu görüntünün soyut olabileceği iddia edilebilir. Johannes Gutenberg'in onbeşinci yüzyılda hareketli hurufat baskı yöntemi, soldan aşağıya, sağdan sola doğru düz çizgilerle yazma biçimini güçlendirdi. On dokuzuncu yüzyılın başına gelinceye kadar, sanatçılar bu kurallara aykırı davranmaya başladı. Christian Morgenstern ve Stephane Mallarme'nin beğenisinin yanı sıra, Guillaume Apollinaire, şiirsel yazmayı görselleştirme devrimci fikrini sundu. Metin ve imgeyi görsel olarak zorlu tipografik kompozisyonlara kaynaştırma girişimi, fütürizm, Dadaizm ve hatta yapılandırmacılığın dahil olduğu her tipografik sanatın ilham kaynağı oldu” (Hillner, 2009, 12).

Tipografi çerçevesinde 20. Yüzyıl Modernizmi

Modern dönem ile birlikte tipografi, işlev ve estetikten fazlasını ifade etmekte ve içerik ile bağlantı kurması sağlanmaktadır. Yazılar sadece yazı değil aynı zamanda içeriğin bir taşıyıcısı konumuna gelmektedir. Sarıkavak'a göre; Fransız şair Stephane Mallarme, 1897'de yayınladığı “Un Coup de Des” adlı şiir kitabında alışıldık sıradan bir dizgi yerine içeriğe bağlı olarak satırları yeni ve umulmadık bir biçimde (çağdaş tipografide ‘serbest hizalama’ ya da ‘sezgisel istifleme’ denilen bir anlayışla) yerleştirir. Böylelikle okuru düşünmeye sevk eder. 1918'de Guillaume Apollinaire yayınladığı “Calligrammes” adlı şiir kitabında ortaya koyduğu yaklaşımla -yani dizgiyi görsel bir endişeyle düzenleme şiirin sözcüklerini görsel metaforlara (eğretilemelere) dönüştürme çabası- çağdaş tipografinin ilk kavramsal arayışlarını oluşturur” (2013, 27). (bkz. Şekil 2)

Şekil 2: Kavramsal Tipografi'nin önemli örneklerinden, Guillaume Apollinaire yayınladığı "Calligrammes" adlı şiir kitabından bazı sayfalar (Apollinaire, 1917)

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında gelişen bu akıma somut şiir denilmektedir. "...ilk aşamada görünen, sadece şairin değil her insanın görebileceği bir şeyken, son aşamadaki görsellik, sanatçının dil ve biçim estetiğiyle "yarattığı", sanatsal bir şeydir; dolayısıyla özel bir okuma gerektirir. Ve Şekil, imgesellikten çıkar, "somut"laşır. Böylece şair, şiirin iç ve dış boyutlarını genişletir, derinleştirir; duyumları ve algıları karıştırarak okuru şaşırtır, düşündürür; eserinin yorum ve okuma olanaklarını artırır, çeşitlendirir." (Alpaslan, 2005, 4).

Şiirin olanaklarını genişleten ve mimarlık, resim, heykel, fotoğraf gibi sanat dallarıyla bağlarını güçlendiren bu deneysel şiir anlayışı, çağdaş dünyanın bilimsel ve toplumsal değişmelerinin bir sonucu olduğu kadar, edebiyatın bütün bu olup bitenlere verdiği tepkinin de görsel bir ifadesidir. Bu nedenle hem evrenseldir hem de okura sunduğu okuma çeşitliliğiyle bireyseldir. Somut şiir, tasarlayıcısı ile okurunu aynı ortamda birleştirir; çoğul okuma fırsatları yaratır. Okur, görsel olarak kendine sunulan sorunu, önce gözleriyle sonra aklıyla algılar ve sonsuz sayıda yoruma ulaşabilir. Bu, başlangıçta yadırgatıcı ve zorlayıcı bir okuma biçimi olmasına rağmen, zamanla okuru da içine alan bir yaratma edimidir aslında. (Alpaslan, 2005, 5).

Becer'e göre: Bir yazar, yazdığı şeyi gerçeklik boyutuna da taşıyabilmelidir. Yazarın düşünceleri size kulak yoluyla değil, göz yoluyla ulaşır. Bu nedenle: bir yazarın düşüncelerini iletmede ses ve jestleri kullanmasına benzer beri biçimde, tipografik formlar da aynı iletiyi görsel (optik) yoluyla aktarabilmelidir (2010, 135-136).

Sözcüklerin görsel bir düzenlemeyle sunulduğu bir diğer akım fütürizmdir. Kavramsal tipografi uygulamalarının öncü temsilcileri fütüristlerdir. Fütürizm edebiyat ile başlamış bir

akım olmasına karşın tasarıma uygulanması uzun sürmemiştir. Akımın sanatçıları manifestolarında durağanlığı, sıradanlığı ve kuralları yıkmak ve yerine cesareti, yeniliği ve gözüpekliği getirmek istediklerinden bahsetmektedirler. Çalışmalarında da görüldüğü üzere alışılmadık ve oldukça yenilikçidir (bkz. Şekil 3).

Fütürist sanatçılar geleneksel tipografi anlayışının yerine yeni bir tasarım koymuşlardır. Bu çalışmalarını deneysel diye nitelendirmek tartışmalı bir konu olabilir ancak “yeni” ve “yenilikçi” olduğu açıktır. Gutenberg döneminde hareketli harufat makinesinin keşfi ile soldan sağa ve yukarıdan aşağıya dizilen klasik tipografi, serbest dizge anlayışıyla yeniden yorumlanmıştır. Öyle ki burada amaç tipografinin birincil amacı olan okunurluk ve okutabilirlikten fazlasıdır. Harfler, sözcükler ve yazılar artık bir tasarım unsuru olarak kullanılmakta ve içerik yansıtılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında Apolinerri’in yaptığı çalışmalarla benzerlikler taşımakta ve kavramsal bir anlayışla tipografi yeniden yorumlanmaktadır.

Şekil 3: F.T. Marinetti'nin çalışmalarından, sırasıyla: Hürriyet Sözleriyle Fütürist, Fütürist Manifesto Kitap Kapağı, Zang Tumb Tumb'un Kitap Kapağı
(Armstrong, H. (2012). Çev. Uslu, M.E. Grafik Tasarım Kuramları. İstanbul: Espas Yayınları)

Bektaş'a göre; Serbest, dinamik ve bir torpil gibi düzenlenen sözcükler yıldızların hızını, bulutları, uçakları, trenleri, dalgaları, patlamaları ve atomları anlatmak için kullanılmaktaydı. Fütürizmle birlikte 'serbest tipografi' ve 'özgürlüğüne kavuşan sözcükler' adları altında basılı sayfada yeni ve resimsel nitelikli tipografik bir tasarım doğmuştu (1992, 43-44). Sarıkavak'a göre; 450 yıl boyunca sürmüş klasik tipografi kültürünü 20. yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Fütürizm başka açılımlara yönlendirmiş böylelikle kavramsal tipografinin ilk kıvılcımlarını ateşlemiştir (2013, 28).

Marinetti bu çalışmalarında içerik ile biçimi buluşturmaya çalışmıştır. Örneğin Zang Tumb Tumb adlı kitap çalışmasını, savaş muhabiri olarak Balkan savaşını izlemeye Edirne'ye (kitabın üzerinde Adrianopoli ve 1912 yazısı okunabilmektedir) gelmesinden sonra yapmıştır. Balkan Savaşı sırasında Bulgar bombardımanı altındaki Edirne şehrinin bombalar ile yakılıp yıkılışını göklere çıkarır. Marinetti bu içeriği tipografinin olasılıkları ile ifade etmeye çalışır. Burada yazılar top atışı, mermi ve kemik parçalarının yerini almıştır.

Şekil 4: F.T. Marinetti "Poem by marinetti" isimli çalışması

<http://futureofthebook.org/blog/archives/scrabrrrrraanng.low.jpg>

Fütüristlerin lideri; bir şair, roman yazarı ve manifesto yazarı olan F. T. Marinetti'nin "Poem by marinetti" isimli çalışması (bkz. Şekil 4) ile şiirde tek düzeliği provoke etmeye çalışmaktadır. Çalışma bir şiirin sıra dışı anlatımı olup bir topçunun aşkını anlatmaktadır. Şiirde tek etki aynı anda bağırarak birçok insan gibi görünüyordu, yine de şiirinin başlığı öndeki topçunun kendi aşığına geri dönmesini anlamındaki bir harf ile ana fikri veriyordu. Fakat Marinetti'nin işareti topçunun söylediği kelimeleri temsil etmiyor, bunun yerine kelimeler topçunun duyduğu sesleri temsil ediyordu (<http://futureofthebook.org/blog/category/marinetti/>). Çalışmada, şiiri okuyan kadın, (çalışmanın alt tarafında görülmektedir) sevgilisinin savaşta yaşadıklarını aynı zamanda

duyabilmektedir. Çalışma biçim olarak da sıkıcı bir kompozisyona sahip değildir. Harflerin büyük, küçük, açılı, çeşitli yazı karakterleri ile sunumu kompozisyondaki kontrast etkisini artırmış ve tekdüzelikten çıkarmıştır. Kompozisyonda yukarıdan başlayıp aşağıya doğru bir akış olmakla birlikte arada top patlamaları gibi uçları sivri biten bazen yazının üstüne gelerek okunmasını zorlaştıran ama aynı zamanda anlamı güçlendiren öğeler kullanılmıştır. “Fütürizm, statükoya ve geçmişin bunaltıcı ağırlığına karşı şiddetli bir tepki olarak ortaya çıktı: Akımın temsilcileri modern uygarlığı heyecanla bağrına basıyor, makinelerin güzelliğine övgüler düzüyordu. Sihirli görsel efektlere başvurmadan devrimi ve hareketi ifade etmeye çalışan Fütürist sanatçılar, iki boyutluluğun sınırlarını zorlayan yeni ifade biçimleri araştırıyorlardı... Fütüristler, tipografide biçimin içerik üzerinde yoğunlaşması gerektiğini savunuyordu.” (Spencer, 1990, 15) Bu anlamda bakıldığında tipografi sayesinde biçim ve içeriğin aynı anda sunulma çabaları görülmektedir.

Tipografiyi görsel eleman olarak kullanan diğer sanatçılar ise Dadaistlerdir. Torun’a göre; Dadaist sanatçılar, tipografik öğeleri görsel elemanlar olarak, sözcük anlamlarından bağımsız, estetik ve kompozisyonel değerleri ile kullanmışlardır. İnsanın, harfleri oluşturan sembolleri tanıyıp bir araya getirerek sözcük anlamı oluşturma eğilimi bulunmaktadır. İnsanın bu eğilimine meydan okur biçimde, dadaist çalışmalarda hareket, yazının yazı olma özelliğinden sıyrılıp, tıpkı resimdeki gibi, bir imge olarak düzenlenmesi ile varolabilmektedir (2014, 16). Foste’ye göre; “Önceki sanat akımlarının aksine, sadece toplumun üst kesimlerine hitap etmeyen Dada için herkesin söyleyecek bir sözü olmuştur. Karşı olma düşüncesinin cazipliği aslında Dada’dan önceki ve sonraki sanat akımlarının benimsenmesinden anlaşılabilir. Ancak Dada’nın asıl cazibesi; yoğun bir nefretten doğmasıdır. Katliamlara ve budalalığa duyulan nefretin yanında, teknolojinin ilerlemesiyle oluşan aptallığa karşı da Dadaizm büyük nefret barındırmaktadır” (2009). (bkz. Şekil 5).

Özpınar’a göre: Dadaist tipografi ise bir gereklilik, bir karşı duruştur. Farklı karakter biçimleri ve çizgi boyutları kullanılır, yüzeyler ve dekoratif noktalamalar ile gravür gibi teknikler kullanılır. Bu tercihlerin nedeninin, bir karşı duruş oluşturma yanısıra, sözcüklerle iletilmek istenen anlamı güçlendirmek olduğu söylenebilir.” (2009, 51-52).

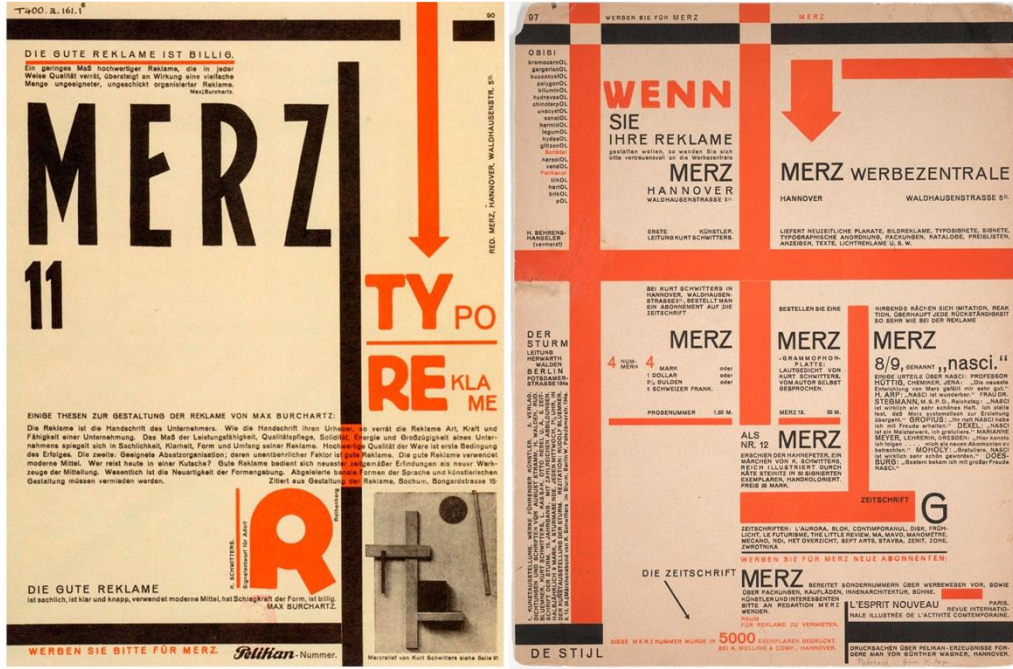
Becer’e göre: Alman Dadacılarından Hannah Höch, bütün amaçlarının makine ve endüstri dünyasının nesnelere sanat dünyasıyla bütünleştirmek olduğunu söylüyordu. (2010, 147) Höch, bu cümlesiyle işlev ile estetiği birleştirmek istediğini bu şekilde ifade etmiştir. Endüstri dünyası işlevsel nesnelere seri üretim ile üretmeyi amaçlarken burada sanat, estetik için kullanılmıştır.

Şekil 5: Kurt Shiwitters ve Theo Van Doesburg tarafından düzenlenmiş bir Dada etkinliği için afiş tasarımları (https://en.wikipedia.org/wiki/Tristan_Tzara)

Hugo Ball, Tristan Tzara, Raoul Hausmann ve Kurt Schwitters akımın önemli sanatçılarıdır. Daha önce hiç yapılmamış olanı hiç denenmemiş olanı diğerlerinden farklı olmak adına yapan Schwitters Merz dergisi 11. Sayısında yaptığı “Typoreklame” kısmını şöyle açıklıyor: “Sanatsal tasarımın bir reklamın değerini oluşturan şey olduğu konusunda reklamverenleri daha da büyük ölçüde ikna etmeyi umuyoruz” (Schmalenbach, 1970, 175). Schwitters’in (Merz 11, Typoreklame, 1924, Letterpress, MoMA) basılı medyada, yazılı ve görsel bağlamda çığır açan çalışmalarından biridir. 1923 yılında Schwitters tarafından başlatılan Merz Dergisinin içeriği, şiir, nesir, sanat ve reklam gibi çeşitli sanatsal eklektik formlar içeren ve De Stijl, Konstüktivizm çeşitli Avangard ve Dada gibi sanatsal hareketleri temsil etmektedir. Merz dergisi, Schwitters'in kendi farklı çalışmalarını teşvik etmek için bir platform görevi görürken avangard sanatçıları bir araya getirdi. Dergi dönemine göre çok farklı bir görünüme sahipti. Koyu kırmızı ve siyah çizgileri, düzensiz konumlandırılmış negatif alanı, sadeleştirilmiş trnaksız yazı karakterleri ve asimetrik yerleşimi ile Merz dergisi, Bauhaus'ta uygulanan çarpıcı Konstrüktivizm stilini andırmaktadır. Hem Avrupa hem de Rusya'da yayınlanan diğer dergilerde ve kitaplarda dikkat çeken bu estetik, en yenilikçi, cesur ve güncel grafik tasarım trendini örneklemektedir. Schwitters'in kompozisyonuna özgü olan, sayfalarındaki alanın öngörülemez, düzensiz ve canlı kullanım ile metnin ve sayfa arasında kalan boşluğun dinamik düzenlenmesi, sanatçının tipografinin yaratıcı olanakları konusundaki farkındalığını ve grafik tasarımın sanata sanatını yükseltme isteğini vurgular. Schwitters dönemine göre yaptığı çalışmalar ile yaratıcı ve farklı çalışmalar üretmiştir. Bu çalışmaları grafik tasarımın sınırlarını zorlamış bunu tipografi

aracılığıyla yapmıştır. Schwitters tipografinin yaratıcı biçimleri ile içeriği yansıtmaya çalışmıştır. (bkz. Şekil 6).

Şekil 6: Kurt Shiwitters, Merz 11, Typoreklame, 1924, sol: kapak sağ: reklam sayfası
<http://indexgrafik.fr/kurt-schwitters/>

Schwitters'in grid oluşturan kalın çizgiler üzerinde yazı kullanımı, yazı bloklarının başka çizgi ya da satırlarla kesilmesi ve resimlerin asimetrik olarak dengelenmiş kompozisyonlar içine yerleştirmesi gibi öncü tasarım uygulamaları, geleneksel formları yıkan Yeni Tipografi yaklaşımının en önemli örnekleri arasına girmiştir (Becer, 2010, 99).

İçeriği, Tipografinin olasılıkları sayesinde okuyucuya yeni bir ifade biçimi olarak sunan önemli sanatçılardan biri de El Lissitzky'dir. Konstrüktivizm ve Süprematizm akımlarını benimseyen sanatçı, yaptığı yenilikçi tasarımlar ile tipografi ve grafik tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Sanatçının, Vladimir Mayakovsky'nin on üç şiirinin yer aldığı "Dlya Golosa" adlı kitap tasarımı 20. Yüzyıl tipografisi için milat taşlarından olmuştur. (bkz. Şekil 7).

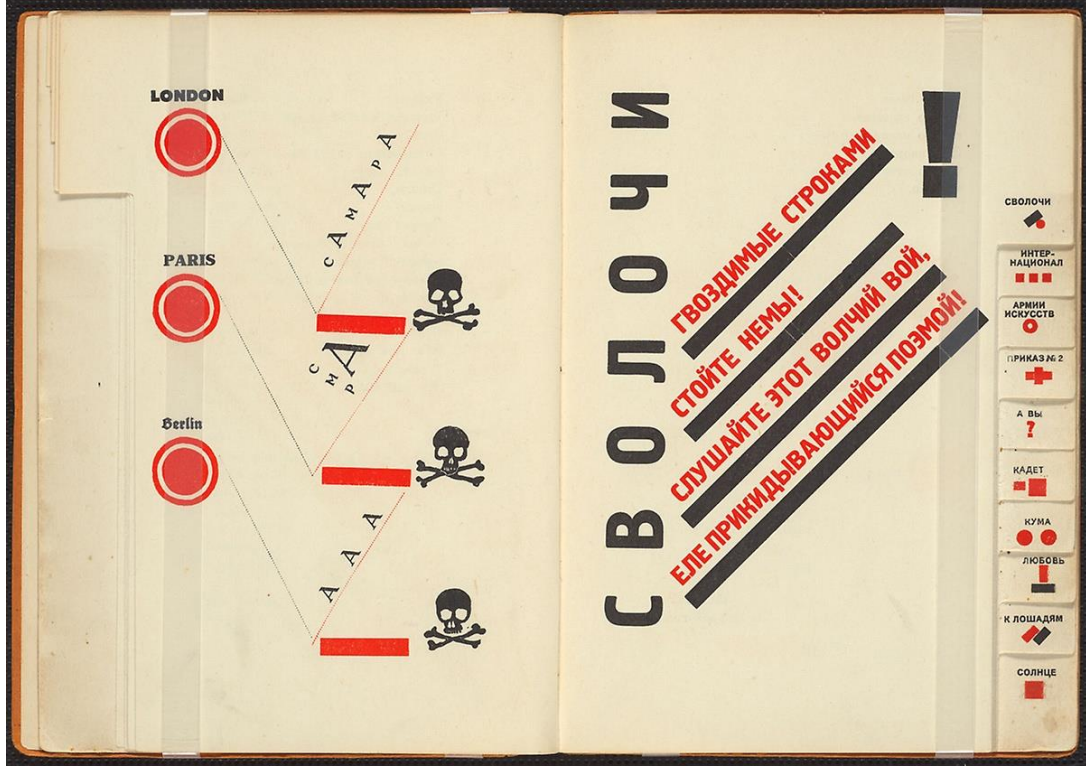

Şekil 7: El Lissitzky, Dlya Golosa, 1923

https://pbs.twimg.com/media/CAKCu8_U8AAbtJI.jpg

Sanatçı, bu kitabı görsel (resim, fotoğraf) kullanmadan tasarlamış, harfler ve şekillerden oluşturmuştur. Sözcüklerin işiterek değil, görerek öğrenileceğini savunan Lissitzky derinlik, perspektif, büyüklük küçüklük, renklerin üst üste konumlandırılması, negatif boşluklama ve kontrast etkilerini harfler ile vermeye çalışmıştır. Düşüncelerin harfler ile somutlaştırılabileceğine inanan Lissitzky bu kitapta, şiiri tipografi ile görselleştirerek daha güçlü okuma (görme) biçimleri yaratmıştır. Sanatçı, klasik el yazmalarının, tüy kalemlerin, mürekkep ile kullanılan hokkaların döneminin geride kaldığını, artık tipografinin gücüyle daha etkili yeni anlatım biçimleri yaratılabileceğini göstermiştir.

Sanatçı tipografi sayesinde içeriği vurgulayarak, üslupla uyum içinde kullanılabileceğini söylerken, yaptığı tasarımlarla optik olarak güçlü ifadeler yakalamıştır. Sanatçının Dlya Golosa kitap tasarımında yaptığı yeniliklerden biri de fihrist yapısıdır. Kitabın sağ sayfalarında uyguladığı fihrist yapısında her şiir için aynı zamanda semboller tasarlamıştır. (bkz. Şekil 8).

Şekil 8: El Lissitzky, Dlya Golosa, 1923

https://pbs.twimg.com/media/CAKCu8_U8AAbtJI.jpg

Dönemin sanatçıları yaptıkları çalışmalar ile birbirlerini etkilemiştir. Örneğin El Lissitzky'nin Moholy-Nagy'nin çalışmalarında etkisi büyük olmuştur. Modernist sanatçılar sık sık bir araya gelmekte sergiler açmakta ve birlikte yayınlar çıkarmaktadır. Dadacıların Weimar'da buluşmaları gibi Gropius'un etkisi ile Bauhaus okulunda verdikleri dersler bu sanatçıları birbirine yaklaştırmıştır. Fransız, İtalyan, Rus ve Alman gibi farklı ülkelerin sanatçıları, tasarımın dili ile bir araya gelmişlerdir. Sanatçılar, Kübizm, Fütürizm, Ekspresyonizm, Konstrüktivizm, Dadaizm, De Stijl ve Süprematizm ve bütün izm'leri tasarım yapmak için çekinmeden kullanmışlardır. Öyle ki bu sanatçıları tek bir izm'le tanımlamak çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte tüm bu sanatçıların ortak noktalarından birisi de tipografidir. Yukarıda da örnekler ile değinildiği gibi, modernist sanatçıların çabaları tipografi ile içeriği etkili bir şekilde aktarabilir miyiz? sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunu tasarımları ile yenilikçi ve etkili bir şekilde sundukları, içerik ile biçimi birleştirmeyi başardıkları görülmektedir.

Sonuç

Modern dönem akımlarının öncüleri, tipografiyi yoğun bir şekilde kullanarak manifestolarını, vermek istedikleri mesajlarını güçlü bir şekilde anlatmayı başarmışlardır. Öyle ki bu çok yönlü (şair, mimar grafik tasarımcı, tipografist, yazar, ressam, savaş muhabiri,

heykeltraş vb.) öncü sanatçılar birbirlerinden ve akımlardan etkilenmiş yıllar geçtikçe amaçlarına giden yöntemlerde değişikliklere gitmişlerdir. Örneğin önceleri Dadaizm akımının öncülerinden olan Kurt Schwitters, El Lissitzky ve Theo van Doesburg ile ortak çalışmalar yaparak Konstrüktivist akımlarından etkilenmiş, El Lissitzky, Kazimir Malevich'ten etkilenerek Süprematizm akımını benimsemeye başlarken, Dadacı şiirler yazan Theo Van Doesburg, De Stijl akımının öncülerindedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi dönemin sanatçıları birbirlerinden etkilenmiş bu sayede düşünceleri değişmiştir. Bu akımlar birbiri içine girmiş ve özellikle Avrupa'yı ve Rusya'yı kasıp kavurmuştur. Aynı zamanda dönemin siyasi durumu da göz önüne alınca (Avrupa'da ve Rusya'da yoğun yaşanan dünya savaşlarının ve siyasetin yoğun etkisi) tüm bu sanatçıları değiştirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ışığında dönemin sanatçıları bir düşünür ve kuramcı gibi cesur bir şekilde fikirlerini ifade etmiş manifestolar yazmış, yaptıkları deneysel çalışmalar ile yeni formlar üretmiş, tipografinin olasılıkları ile sınırları sonuna kadar zorlamışlardır. Bu çalışmaları yaparken mesaj daha hızlı ve güçlü bir şekilde nasıl iletebilir? sorusuna cevap aramışlardır. Örneğin Alexander Rodchenko resmi ve heykeli bırakarak, mesajını tipografi aracılığıyla, yaptığı tasarımlarla iletmeye çalışmıştır. Rodchenko bu çalışmalarını sosyal sorumluluk gibi görüp bu yolla geniş kitlelere daha kolay ulaşabileceğini düşünmüştür.

Bütün bu akımları birçok yazar “Yeni Tipografi” başlığı altında toplamaktadır. Geleneksel tipografi ile kullanılan yazılar bilgilendirme görevini yerine getirmeye çalışırken, içeriği biçim ile daha etkili bir şekilde nasıl buluşturabiliriz sorunsalı düşünülmemiştir. Yeni Tipografi akımının öncüleri içeriği biçim ile güçlendirerek anlatmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Marinetti'nin (Poem by Marinetti, Zang Tumb Tumb vb.), Kurt Schwitters'in (Merz 11, Typoreklame) veya Teo Van Doesburg'un Dada etkinliği için yaptığı çalışmalarda olduğu gibi içerik, sadece okunması gereken bir yazıdan daha farklı görselleştirilmiştir. Buradaki örneklerde veya verilebilecek yüzlerce tasarımda olduğu gibi tipografi görsel bir görünümle sadece bilginin görselleştirilerek okunması ve okutulmasının dışında biçimsel bir gösterge olmuştur. Kullanılan karakterler düşünce ve fikirleri ifade etmenin bir yolu olarak kullanılmıştır.

Girişte sorulan sorunun (İşlev mi önemli estetik mi?) cevabını, Yeni Tipografi akımı öncüleri yaptıkları çalışma ile, 'her ikisi de' diye cevaplamışlardır. Öyle ki tipografi sayesinde estetik bir çalışma işlevsel bir şekilde sunulabilmektedir.

KAYNAKÇA**1- Antik Kaynaklar:**

Mithr.: Appianus. *Appian's Roman History The Mithridatic Wars*. Trans.: Horace White, Ed.: T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington, The Loeb Classical Library, Macmillian Company, New York: 1962.

Syr. Appianus. *Appian's Roman History The Syrian Wars*. Trans.: Horace White, Ed.: E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington, The Loeb Classical Library, Macmillian Company, New York: 1962.

Caes. Bell. Alex.: *Caesar, De Bello Alexandrino*. Trans: A. G. Way, The Loeb Classical Library, Cambridge University Press, London: 1955.

Cassius Dio. *Rhomaika/Dio's Roman History*. Trans.: Earnest Cary, Ed.: T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, Williman Heinemann, London: 1955.

Diodorus Siculus. *The Library of History-Bibliothèque Historique*, Eng. Trans.: Russel M. Geer, Ed.: T. E. Page, E. Capps v.d., The LOEB Classical Library, Harvard University Press, New York, 1947.

Marcus Iulianus Iustinus. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Trans.: J. C. Yardley, R. Develin, Scholar Press, Atlanta, 1994.

Justin. *Cornelius Nepos and Eutropius*, Trans.: John Selby Watson, Henry G. Bohn, London: 1853.

Granius Licinianus. *Grani Liciniani Reliquiae*. Ed.: N. Crinity, Leipzig: 1981.

Granius Licinianus. *Gai Grani Liciniani Annalium*. Ed.: Karl A. F. Pertz, Berlin: 1857.

Livius, *Ab Urbe Condita*. Tras.: B. O. Foster, Ed.: E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London: 1967.

Memnon. *Memnon Herakleia Pontike Tarihi Peri Herakleias – De Rebus Heracleae*. Çev.: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul: 2007.

Polybios. *Historiai/The Histories*. Trans.: W. R. Paton, Ed.: E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London: 1968.

Plinius. *Natural History*. Trans.: H. Rackham, Ed.: E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London: 1961.

Plutarkhos. *Demetrios*. Trans.: Bernadotte Perrin, Ed.: E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, 9, William Heinemann, London: 1920.

Sallust. Trans.: J. C. Rolfe. Ed.: E. Capps, T. E. Apge, W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, William Heinemann, New York: 1921.

Sallust. *Catiline's Conspiracy. The Jugurthine War, Histories*, Trans.: William W. Batstone, Oxford University Press, Oxford: 2010.

Strabon. *The Geography of Strabo*. Eng. Trans.: H. L. Jones, Harvard University Press, Ed.: T. E. Page, E. Capps v.d., The Loeb Classical Library, Cambridge: 1961.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika: XII-XIII-XIV*. Çev.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 1993.

Suetonius. *De Vitae Caesarum - Divius Iulius*, Trans.: J. C. Rolfe Ed.: J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, William Heinemann, New York: 1914.

2- Modern Kaynaklar:

Arslan, Murat. *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.

Ballesteros-Pastor, Luis. "Cappadocia and Pontus, Client Kingdoms of the Roman Republic from the Peace of Apamea to the Beginning of the Mithridatic Wars (188-89 B.C.)". *Altay Coşkun (Hrsg.), Freundschaft und Gefolgschaft in den Auswartigen Beziehungen der Römer (2. Jahrhundert v.Chr. - 1. Jahrhundert n.Chr.)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften (2008): 45-63.

Ballesteros-Pastor, Luis. "Eupator's Unmarried Sisters: An Approach to the Dynastic Struggle in Pontus After the Death of Mithridates V Euergetes". *Anabasis 4* (2013): 61-72.

Ballesteros-Pastor, Luis. "The Meeting Between Marius and Mithridates and the Pontic Policy in Cappadocia-Marius ve Mithridates'in Buluşması ve Kappadokia'daki Pontos Politikası". *Cedrus II* (2014): 225-239.

Barat, Claire. "La Paphlagonie: histoire et peuplement". *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (Ile millénaire av. J.-C.-Ve siècle ap. J.-C.) I*, H. Bru, G. Labarre (ed.), Presses Universitaires de Franche-Comté, Besançon. (2014): 149-164.

Bekker-Nielsen, Tønnes. *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia The Small World of Dion Chrysostomos. Black Sea Studies (BSS)*, 7, Aarhus: Aarhus University Press, 2008.

Bennett, William H.. "The Death of Sertorius and the Coin". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*.10/4 (1961): 459-472.

Billows, Richard A.. *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*, New York: Brill, 1995.

Bora, Ali. *Bithynia Bölgesi Tümülüsleri*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Boshnakov, K. *Pseudo-Skymnos (Semos von Delos?): Zeugnisse Griechischer Schriftsteller über den Westlichen Pontosraum*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.

Braund, David. "Royal Wills and Rome". *Papers of the British School at Rome* 51 (1983): 16-57.

Braund, D. C. *Rome and the Friendly King. The Character of Client Kingship*, New York: St. Martin's Press, 1984.

Brennan, T. Corey. *The Praetorship in the Roman Republic I-II*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Bunbury, Edward Herbert. "Orsabaris". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 3: 62-63. *William Smith (ed.)*, Boston: Little Brown and Company, 1849.

Bunbury, Edward Herbert. "Nicomedes". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 1196-1198. *William Smith (ed.)*, Boston: Little Brown and Company 1867^a.

Bunbury, Edward Herbert. "Nysa". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 1218. *William Smith (ed.)*, Boston: Little Brown and Company, 1867^b.

Bunbury, Edward Herbert. "Laodice". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 718-719. *William Smith (ed.)*, Boston: Little Brown and Company, 1867^c.

Burstein, Stanley Mayer. *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*. London: University of California Press, 1974.

Carney, Elizabeth D. "Oikos Keeping: Women and Monarchy in the Macedonian Tradition". *A Companion to Women in the Ancient World*. Sharon L. James, Sheila Dillon (ed.), West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., (2012): 304-315.

Cohen, Getzel. *The Hellenistic Settlements in Europe the Islands and Asia Minor*. Los Angeles: University of California Press, 1995.

Corsten, Thomas. "The Rôle and Status of the Indigenous Population in Bithynia". *Rome and the Black Sea Region, Black Sea Studies (BSS)*, 5, Tønnes Bekker-Nielsen (ed.), Aarhus: Aarhus University Press, (2005): 85-92.

Cramer, J. A. *A Geographical and Historical Description of Asia Minor I*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1971.

Çalık Ross, Ayşe. *Antik İzmit Nikomedia*. İstanbul: Delta Yayınları, 2007.

Dörner, Friedrich Karl. "Kios". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)*. 3: 217. Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1969.

Dmitriev, Sviatoslav. "Cappadocian Dynastic Rearrangements on the Eve of the First Mithridatic War". *Zeitschrift für Alte Geschichte* 55/3 (2006): 285-297.

Erciyas, Deniz Burcu, *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*, Leiden: Brill, 2006.

Elder, Edward. "Lycomedes". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 846. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, 1867.

Engels, David-Erickson, Kyle. "Apama and Stratonike: Marriage and Legitimacy". *Seleukid Royal Women: Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*. A. Coşkun, A. McAuley (ed.), Stuttgart: Franz Steiner Verlag (2016): 39-68.

Errington, R. Malcolm. *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ. 323-30*. Çev.: Gülşah Günata. İstanbul: Homer Kitabevi, 2017.

Foss, Clive F. W. "Paphlagonia". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3: 1579. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy P. Sevcenko (ed.), Oxford: Oxford University Press 1991.

Gabelko, Oleg L. "The Dynastic History of the Hellenistic Monarchies of Asia Minor According to the Chronography of George Synkellos". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 47-61.

Gabelko, Oleg L. "Bithynia and Cappadocia: Royal Courts and Ruling Society in the Minor Hellenistic Monarchies". *Hellenistic Court: Monarchic Power and Elite Society From Alexander to Cleopatra*, Andrew Erskine, Lloyn Llewellyn-Jones, Shane Wallace (ed.), London: Classical Press of Wales (2017): 319-342.

Geyer, Fritz. "Nikomedes". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. VII/1: 493-499, Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1936.

Glew, D. G.. "The Cappadocian Expedition of Nicomedes III Euergetes, King of Bithynia". *Museum Notes American Numismatic Society (ANSMN)* 23 (1987): 23-55.

Habicht, Christian. "The Seleucids and Their Rivals". *The Cambridge Ancient History (CAH)*, 8, A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1989): 324-387.

Habicht, Christian. "On the Wars Between Pergamon and Bithynia". *The Hellenistic Monarchies: Selected Papers*. Ann Arbor: The University of Michigan Press (2006): 1-21.

Harris, B. F. "Bithynia Roman Sovereignty and Survival of Hellenism". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II-7/2, H. Temporini, W. Haase (ed.), New York: Walter de Gruyter (1980): 857-901.

Harris, William V. *War and Imperialism in Republican Roma 327-70 BC*. Oxford: Clarendon Press, 1985.

Havelock, Christine Mitchell. *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2010.

Head, Barclay Vincent. *Historia Numorum a Manual of Greek Numismatics*, Oxford: Clarendon Press, 1911.

Heinen, H. "The Syrian-Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia". *The Cambridge Ancient History (CAH)*, 7/1, F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1984): 412-445.

Hind, John G. F. "Mithridates" *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH.)* 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1992): 129-164.

Højte, Jakob Munk. "From Kingdom to Province: Reshaping Pontos after the Fall of Mithridates VI". *Rome and the Black Sea Region, Black Sea Studies (BSS)*, 5, Tønnes Bekker-Nielsen (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2005): 15-30.

Jones, A. H. M. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Kalcyk, Hansjörg-Dörner, Friedrich Karl. "Cius". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*, 3, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill (2003), 370-371.

Karttunen, Klaus-Harder, Mehl, Andreas-Harder, Ruth Elisabeth. "Laodice". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 7: 228-232, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2005.

Kınacı, Mesut. "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı-Pharnaces I's War Against The Kingdom of Pergamon". *Cedrus* 2 (2014): 203-223.

Kınacı, Mesut. "Kral I. Prusias'ın Yayılmacı Politikası-King I. Prusias's Expansionist Policy". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2016): 27-43.

Lintott, Andrew. "Roman Empire and its Problems in the Late Second Century". *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*, 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1992), 16-39.

Lorber, Catharine C.-Arthur Houghton-Petr Veselý. "Cappadocian Tetradrachms in the Name of Antiochus VII". *The Numismatic Chronicle* 166 (2006): 49-97.

Luce, T. J. "Marius and the Mithridatic Command". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 19/2 (1970): 161-194

Ma, John. "The Attalids: A Military History". *Attalid Asia Minor Money International Relations and The State*, Peter Thonemann (ed.), Oxford: Oxford University Press (2013): 49-82.

Madsen, Jesper Majbom. "The Ambitions of Mithridates VI: Hellenistic Kingship and Modern Interpretations". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 191-201.

Magie, David. *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton: Princeton University Press, 1950.

Marek, Christian. *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. Istanbuler Forschungen, 39*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1993.

Marek, Christian. *Pontus et Bithynia: Die Römischen Provinzen im Norden Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Verlag Philip von Zabern, 2003.

Marek, Christian. "Paphlagonia". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 10: 477-479, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2007.

Marek, Christian. "Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*. 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 35-46.

Marek, Christian. *Geschichte Kleinasiens in der Antike*. München: C. H. Beck Verlag, 2010.

Martínez-Lacy, Ricardo. "Fear as a Factor in Slave Revolts". *Fear of Slaves - Fear of Enslavement in the Ancient Mediterranean (Discourse, Representations, Practices) Rethymnon 4-7 November 2004*, Anastasia Serghidou (ed.), Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté (2007): 35-38.

Mattingly, H. "Athens Between Rome and the Kings: 229/8 to 129 B.C.". *Hellenistic Constructs Essays in Culture, History, and Historiography*, Paul Cartledge, Peter Garnsey, Erich S. Gruen (ed.), Los Angeles: University of California Press (1997): 120-144.

Mayor, Adrienne. *The Poison King The Life And Legend of Mithradates Rome's Deadliest Enemy*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

McGing, Brian C. "The Date of the Outbreak of the Third Mithridatic War". *Phoenix* 38/1 (1984): 12-18.

McGing, Brian C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden, 1986^a.

McGing, Brian C. "The Kings of Pontus: Some Problems on Identity and Date". *Rheinisches Museum für Philologie (RhM)* 129 (1986^b): 248-259.

McGing, Brian C. "Subjection and Resistance: To the Death of Mithradates". *A Companion to the Hellenistic World*. Andrew Erskine (ed.), Oxford: Blackwell Publishing (2005): 71-89.

McGing, Brian C. "Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor?". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 203-216.

Michels, Christoph. *Kulturtransfer und Monarchischer 'Philhellenismus' Bithynien, Pontos und Kappadokien in Hellenistischer Zeit. Schriften zur politischen Kommunikation Bd. 4*, Göttingen: V&R Unipress, 2009.

Michels, Christoph. "Die Kleinkönigreiche Bithynien Pontos und Kappadokien". *Hellenistische Königreiche*, Kay Ehling, Gregor Weber (ed.), Darmstadt: Philip von Zabern (2014): 135-140.

Mitchell, Stephen. *Anatolia Land Men and Gods in Asia Minor I: The Celts and the Impact of Roman Rule*, Oxford: Clarendon Press, 2001.

Mitchell, Stephen. "Anatolia Between East and West The Parallel Lives of the Attalid and Mithridatid Kingdoms in Hellenistic Age". *Anadolu Araştırmaları* 17/1 (2010): 131-139.

Mørkholm, Otto. "The Coinages of Ariarathes VI and Ariarathes VII of Cappadocia". *Schweizerische Numismatische Rundschau (SNR)* 57 (1978): 144-163.

Ogden, Daniel. *Polygamy, Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties*. London: Duckworth with The Classical Press of Wales, 1999.

Ogden, Daniel. "The Royal Families of Argead Macedon and the Hellenistic World". *A Companion to Families in the Greek And Roman Worlds*. Beryl Rawson (ed.), Oxford: Wiley-Blackwell Publishing Ltd (2011): 92-107.

Olbrycht, Marek Jan. "Mithridates VI Eupator and Iran". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*. 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 164-190.

Olbrycht, Marek Jan. "Subjects and Allies: The Black Sea Empire of Mithradates VI Eupator (120-63 BC) Reconsidered". *Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times Proceedings of the International Conference, 21st-26th April 2008, Krakow*. Ewdoksia Papuci-Wladyka, Michael Vickers, Jarosław Bodzek, David Braund (ed.), BAR International Series 2240, Oxford: Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports (2011): 275-281.

Özgan, Ramazan. *Hellenistik Devir Heykeltraşığı II: Erken Hellenistikten Yüksek Hellenistiğe*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

Öztürk, Bülent. "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 128 (2008): 63-78.

Perl, G. "Zur Chronologie der Königreiche Bithynia, Pontos und Bosphoros". *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*. J. Harmata (ed.) (1968): 299-330.

Pollit, J. J. *The Art of Ancient Greece Sources and Documents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Psoma, Selene. "War or Trade? Attic-Weight Tetradrachms from Second-Century BC Attalid Asia Minor in Seleukid Syria after the Peace of Apameia and their Historical Context". *Attalid Asia Minor Money International Relations and The State*. Peter Thonemann (ed.), Oxford: Oxford University Press (2013): 265-300.

Reinach, Th. *Mithridate Eupator König von Pontos*. Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Tebner, 1895.

Reinach, Th. “Un nouveau roi de Bithynie”. *Revue Numismatique* 4/1 (1897): 241-260.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. “Paphlagonia”. *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^a): 777.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. “Nicomedes”. *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^b): 734.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. “Mithridates”. *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^c): 695-696.

Rostovtzeff, M. “Pontus, Bithynia and the Bosporus”. *The Annual of the British School at Athens* 22 (1918): 1-22.

Rostovtzeff, M.-Ormerod, Henry A.. “Pontus and Its Neighbours: The First Mithridatic War”. *The Roman Republic 133-44 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*. 9, S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, (1932): 211-260.

Rostovtzeff, M. *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II-III*, Oxford: Oxford University Press, 1941.

Ruge, Walther-Eduard Meyer-Karl George Brandis. “Bithynia”. *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. III/1: 507-539, Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1897.

Schmitz, Leonhard. “Paphlagonia”. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. 2, William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, (1870): 546-547.

Schottky, Martin. “Nicomedes”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 9: 734-737, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2006.

Schottky, Martin. “Prusias II the Hunter”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 12: 93, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2008.

Schottky, Martin. “Zipoetes”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 15: 935-936, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2010^a.

Schottky, Martin. “Ziaelas”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 15: 931, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2010^b.

Sevin, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Sherk, Robert K. *Rome and the Greek East to the Death of Augustus, Translated Documents of Greece and Rome*. E. Badian and Robert K. Sherk (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Sherwin-White, A. N. “Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.”. *The Journal of Roman Studies* 67 (1977): 62-75.

Sherwin-White, A. N. “Lucullus, Pompey and the East”. *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH), 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.)*, Cambridge: Cambridge University Press (1992): 229-273.

Simonetta, B. “Notes on the Coinage of the Cappadocian Kings”. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 7/1 (1961): 9-50.

Soslu, Salih. “Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler İle Kurulan İttifaklar - The Alliances Established with Political Marriages in the Kingdom of Cappadocia”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 36/61 (2017): 9-29.

Strobel, Karl. “Bithynia”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP) 2: 677-679*, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2003.

Strobel, Karl. “Prusias on Hypius”. *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP) 12: 93-94*, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2008.

Summerer, Latife-Alexander von Kienlin. “Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley”. *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies (BSS), 11, Jens Nieling, Ellem Rehm (ed.)*, Aarhus: Aarhus University Press (2010): 195-221.

Sullivan, Richard D. *Near Eastern Royalty and Rome 100-30 BC*. Toronto: University of Toronto Press, 1990.

Tarn, W. W.-Griffith, G. T. *Hellenistic Civilisation*. New York: Meridian Books, 1964.

Thonemann, Peter. “The Attalid State 188-133 BC”. *Attalid Asia Minor: Money International Relations and State, Peter Thonemann (ed.)*, Oxford: Oxford University Press (2013): 1-47.

Van Oppen de Ruiter, Branko F. “Lagus and Arsinoe: An Exploration of Legendary Royal Bastardy”. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 62/1 (2013): 80-107.

Von Geisau, Hans-Volkman, Hans. “Laodike”. *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP) 3: 479-482*, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969.

Volkman, Hans. “Morzios”. *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP) 3: 1432*, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969^a.

Volkman, Hans. “Mithridates”. *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP) 3: 1354-1359*, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969^b.

Volkman, Hans. “Nikomedes”. *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP) 4: 118-121*, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1972.

Waddington, W. H.-E. Babelon-Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques et romaines de l'Asie Mineure I/2*, Paris: Ernest Leroux, 1925.

Wittke, Anne-Maria. “Exogamie, Hypergamie, Polygamie: Heiraten in Zeugnissen des frühen 1. Jahrtausends v. Chr. zu Kleinasien”. *Interkulturalität in der alten Welt: Vorderasien, Hellas, Agypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*, Robert Rollinger et al. (ed.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, (2010): 451-469.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ADAPAZARI / SAKARYA'DA HAYVANCILIK (1950-1960)

Filiz GEMİCİ*

Öz: İnsanların yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasında olduğu kadar, toplumların sosyal ve ekonomik yapısına da etki eden hayvancılık, tarih boyunca önemli bir üretim alanı olmuştur. Türkiye bir tarım ülkesidir dolayısıyla iklim ve bitki örtüsünün elverişli olduğu hemen her bölgesinde, hayvancılık genellikle tarımla desteklenerek sürdürülen bir faaliyet olmuştur. Küçük ölçekte bir coğrafi bölgede veya büyük ölçekte ülke genelinde sürdürülen ekonomi politikalarında tarım ve hayvancılığa verilen önemin, o bölgedeki ekonomik gelişmişliğin temel göstergelerine yansıdığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, 1954 yılında, o zamana kadar bağlı olduğu Kocaeli Vilâyetinden ayrılarak il olan Adapazarı-Sakarya bölgesinin hayvancılık alanındaki durumu incelenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde hayvancılık alanında atılan adımlardan sonra, 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti döneminde bu alanda yapılan çalışmalara yerel anlamda örnekler verilmiştir. Bereketli toprakları dolayısıyla nüfusun büyük bölümünün tarım ve hayvancılıkla ilgilendiği Sakarya'da, hayvan varlığı, yetiştirme usulleri, hayvancılıktan elde edilen gelirler, hayvan ıslahı konuları ele alınmıştır. Çalışmanın temel materyalini, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Türkiye İstatistik Kurumunun verileri, İl Yıllıkları, konuya dair araştırma ve inceleme eserleri ve yerel gazeteler oluşturmaktadır. Bu anlamda bütüne hizmet edeceği düşünüldüğünde, seçilen döneme ait müstakil bir çalışma yapılarak, yerel tarih araştırmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Sakarya, Hayvancılık, Hayvansal Ürünler, Demokrat Parti Dönemi

LIVESTOCK IN ADAPAZARI/SAKARYA DURING THE DEMOCRATIC PARTY (1950-1960)

Abstract: Livestock, which has an impact on the social and economic structure of societies as well as meeting the vital needs of people, has been an important production area throughout history. Turkey is an agricultural country so that in almost every region of favorable climate and vegetation, has often been a continuing operations supported agriculture. It is possible to say that the importance given to agriculture and animal husbandry in economic policies carried out in a small geographical region or in a large scale throughout the country is reflected in the basic indicators of economic development in that region. In this study, the status of Adapazarı-Sakarya region, which was the province of Kocaeli, was separated from the province of Kocaeli to which it was connected until then, in the field of animal husbandry. After the steps taken in the field of animal husbandry during the early republican period, local examples were given to the studies carried out in this area during the Democratic Party, which was in power between 1950-1960. In Sakarya, where a large portion of the population is interested in agriculture and animal husbandry due to its fertile soil, animal wealth, breeding procedures, income from animal husbandry and animal breeding are discussed. The main materials of the study archive documents of the Prime Minister of the Republic, Turkey Statistical Institute data, the Provincial Annual constitute research and survey works on the subject, and local newspapers. Considering that it will serve the whole in this sense, it is aimed to contribute to the local history researches by conducting an independent study of the selected period.

Keywords: Adapazarı, Sakarya, Farming, Animal Produkts, Democrat Party Period

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Doktora Öğrencisi.

Giriş

İnsanın beslenme, giyinme, taşımacılık ve çok yönlü ihtiyaçlarının karşılanmasında ve toplumun sosyo-ekonomik yapısının belirlenmesinde büyük etkiye sahip olan hayvancılık, tarihin her döneminde önemli bir üretim alanı olmuştur. Ülkemizde, çoğunlukla tarımsal faaliyetlerle iç içe ve tamamlayıcı bir şekilde yürütülmüş, dolayısıyla kırsal bölgede yaratmış olduğu istihdam bölgelerin nüfus yapısını ve yerleşimi de etkilemiştir. Yerel kalkınmada ve yurt çapında yürütülen ekonomi politikalarında, tarım ve hayvancılığın gelişmesi, o bölgedeki ekonomik gelişmişliğin ana göstergelerinden biri olduğundan, bir tarım ülkesi olan Türkiye’de bu konuyla ilgili her dönemde girişimler ve çalışmalar önemsenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlatılan ekonomik kalkınma çabaları ve hayvancılık konusundaki girişimler, savaşların gölgesinde kalmıştır. İki dünya savaşı arasında (1914-1939) geçen döneme bakıldığında, 1920’li yıllar bir toparlanma dönemi olarak adlandırılmış, tarım ve hayvancılık alanındaki çalışmalar, 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra M. Kemal Atatürk ve yönetici kadronun önderliğinde başlatılan milli kalkınma hamlesinin önemli bir alanı olmuştur. 1929 ekonomi buhranının etkileri ise, 1930’lu yıllarda tek parti döneminin ekonomi çalışmalarında devletçilik ilkesinin ön planda tutulmasını beraberinde getirmiştir. (Gül, 2004, 227-229)

Atatürk döneminin başlarında hayvancılık konusunda, Osmanlı’dan kalan mevzuatta değişiklikler yapılarak uygulanmışsa da, Kurtuluş Savaşı devam ederken 14 Haziran 1920 tarihinde “Umur-u Baytariye Müdüriyeti” (Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü) kurularak, savaş sırasındaki askeri ve sivil veterinerlik hizmetleri ele alınmış, çiftçilerin ve hayvan sahiplerinin zarardan korunması için, at ve beygir gibi yük hayvanları dışındakilerin ihracatı serbest bırakılmıştır. (Temel, 2010, 204-231) 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan “Misak-ı İktisadi Kararları” ekonominin izleyeceği yönü ve programı belirlerken, hayvancılığın ülke ekonomisindeki ve kalkınmadaki yeri ortaya koyulmuştur. Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren, hayvan sayısının artırılması, verimli hayvan üretimi, hayvan ıslahı ve hayvan hastalıkları ile mücadele konusu hükümetlerin programlarına alınmış, bu alandaki çalışmalara ağırlık verilmiştir. Nitekim devlet öncülüğünde yabancı uzmanların da desteği alınarak Osmanlı’dan kalan haraların (Bursa Karacabey Çiftliği) “Numune Çiftliklerine” dönüştürülmesi, ülkenin pek çok şehrinde inekhaneler ve hayvan ıslah istasyonları, damızlık merkezlerinin faaliyete geçirilmesi ve 1926 Islah-ı Hayvanat Kanunu ile hayvancılık çalışmalarına yasal dayanakların oluşturulması bu konuya verilen önemi göstermektedir. 1927-1939 sayım verilerine göre, ülke çapında %7 oranında bir artış sağlandığı görülmektedir. (Gül, 2004, 233-242)

II. Dünya Savaşı yıllarında, denge politikası izleyerek savaştan en az zararla çıkmayı deneyen İsmet İnönü, dış politikadaki tutumunu, ekonomi politikasında izlediği kimilerince “sert” yaklaşımı ile desteklemiştir. Ülke ekonomisinin savaş sırasındaki etkilerden kaynaklanan duraklama dönemi, gerek tarım gerekse hayvancılık konusunda genelde kapsamlı bir faaliyet kaydedilmesinin önüne geçmiş, yapılan çalışmalar dar alanlarla sınırlı kalmıştır. İçeride yaşanan ekonomik zorluklar ve alınan tedbir niteliğindeki kararlar özellikle 1940 “Milli Koruma Kanunu” ve 1942 “Varlık Vergisi” gibi uygulamalar, ekonomide çok tartışma yaratan ve halkın hoşnutsuzluğu ile karşılık bulan girişimler olmuştur. (Yalçın, 2012, 321; Öztürk, 2013, 135-166) Görünen o ki, İnönü’nün döneme bakış açısı ile Türkiye savaştan uzak kalmış buna bağlı olarak birçok ekonomik sıkıntıyı da kabullenmiştir.

Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Yaklaşımları ve Adapazarı-Sakarya’da Hayvancılık Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet Halk Partisi içinden yükselen muhalif sesleri, Demokrat Parti’yi kurma aşamasına taşıyan bazı gelişmeler vardır. TBMM’de tartışılan Bütçe ve Toprak Reformu Kanunu tasarısı gibi ekonomideki görüş ayrılıkları bu noktada belirleyici olmuştur. Ekonomide olduğu gibi demokrasi ve anayasaya dayalı hakların kullanımı konularında da liberal ve özgürlükçü tutumu savunan 4 milletvekilinin “Dörtlü Takrir” ismiyle bilinen çıkışları TBMM tarafından reddedilmiş, bu ise parti kuruluşunu hızlandıran gelişme olmuştur. 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kuruluşu tamamlanmıştır. (Şahin-Tunç, 2015, 37-43) Celal Bayar’ın parti başkanlığına getirildiği bu süreçte, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti, Adnan Menderes Hükümetleri süresince, halkın beklentilerine yönelik tarım politikaları izlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla, 10 yıl süren iktidarı boyunca ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı toplumun desteğini almayı başarmıştır.

Savaştan sonra ortaya çıkan yenedünya düzeninde Türkiye ile ABD arasında siyasi ve ekonomik bir yakınlaşma ve anlaşma ortamı doğmuştur. Ekonomi politikasının belirlenmesinde ABD bu dönemde en önemli etmen özelliğini taşımakta olup, Dünya Bankası, IMF ve Marshall Planı’nı yürütmekle görevli kuruluşların (OEEC) da aynı yönde tavsiye ve desteklerde buldukları görülmektedir. Dış yardım ve kredilerin kullanım alanları belirlenirken, dış alımın ve borçlanmanın da yolu açılmıştır. Tarımsal krediler özellikle büyük artış göstermiş ve 1959 yılına gelindiğinde on yıl öncesinin on katına ulaşacaktır.(Kepenek-Yentürk,2011,96-109) Yardımlar genellikle, tarımsal malzeme ve makinelerden oluşmakta olup, söz konusu yardımlar kapsamında Avrupa ülkelerinden çok sayıda traktör, pulluk gibi makine ve aletler satın alınmıştır. Türkiye’de tarımda makineleşme ve tarımsal üretimdeki canlılık bu plan ve yardımlar yolu ile gerçekleşmiştir ve sadece bu dönemde çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma

Kanunu'na bağlanamayacak kadar büyük bir hıza sahiptir. (Şahin, 2016, 106) ABD'nin 1948 yılından itibaren Marshall Yardımı programı çerçevesinde Türkiye'ye yaptığı maddi yardımların 1950 yazına kadar devlet bütçesinin yarısına yaklaşması olumlu etkiler yaratmıştır. Bu sayede bir takım ağır vergilerin kaldırılması sağlanmış, iktidarı devralacak DP hükümetinin, tohumluk, traktör ve tarım araçlarının dağıtımını hızlandırması, ofis alımlarını artırarak, sulama işlerine önem vermesi, tarımsal ve hayvansal üretimde büyük bir sıçrama yaratmıştır. Örneğin 1943 yılında 5 milyon ton olan hububat üretimi 1953 yılında 14 milyon tonu aşmıştır. Çiftçilik ve hayvancılıkta cari gelir 1949 yılında 3,5 milyon iken 1953 yılında 7 milyonun üstüne çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler DP'nin özellikle 1950-1954 yılları arasındaki seçimlerin tamamını kazanmasında önemli bir yere sahiptir.(Toker, 1991, 93)

1950-1960 döneminde uygulanan ekonomi politikası, önceki devletçi döneme göre bir takım farklılıklar içermektedir. Demokrat Parti iktidarı ele aldığı anda, açıkladığı programa göre Menderes hükümeti; devletçiliği sert biçimde eleştirmiş, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek, iktisadi kalkınmayı özel kesimin desteği ve girişimi ile sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca tarıma öncelik verileceğini ve modern makinalarla yapılmasının sağlanacağını da ekonomi ilkeleri arasında belirtmiştir. (Şahin, 2016, 93) Bu programa göre, dış yardımlar, özel teşebbüs ve kredi sağlama gibi konularda liberalizm ağırlıklı bir karma ekonomi modeli yürütüleceği anlaşılmaktadır.

1950-1960 yılları arasında, yerel araştırmaya konu edindiğimiz Adapazarı-Sakarya, Marmara Bölgesinin iklimin koşullarının da etkisi ile toprak yapısı olarak tarım ve hayvancılığa oldukça elverişlidir. Toprakların %96'sı tarla tarımı, bahçecilik, hayvancılık, ormancılık yapılabilen tarım alanlarından oluşmaktadır. 219 bin hektarlık il alanının %45,5'ini oluşturan bölüm, orman ve fundalıklarla kaplıdır. Çayır ve mera alanı 16.500 hektardır ve il alanının %3,4'ünü kaplamaktadır. Kocaeli-Sakarya bölgesi, öteden beri hayvancılık alanında Doğu Anadolu ve İstanbul pazarı arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Doğu Anadolu'dan getirilen hayvanların beslenmesi (besicilik) ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi (kesim, et ürünleri üretimi ve mandıracılık), ilin ekonomisinde önemli yer tutan faaliyetler arasında bulunmaktadır. (Yurt Ansiklopedisi,1983,9:6470-6475) 1954 yılındaki idari değişiklikten sonra, müstakil il olan Adapazarı, bu tarihten itibaren resmi sayımlarda Sakarya ismiyle kaydedilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik göstergeler, tarım ve hayvancılık konusundaki sayımlar ve oluşturulan istatistiklerde 1954 yılından sonra daha detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir.

İncelenen yıllar arasında ildeki nüfusun özelliklerine bakıldığında, 1955 Genel Nüfus sayımında, tüm ilçelerin toplamıyla 4.487 km yüzölçümüne sahip olan Sakarya'nın, 74.255 kent nüfusuna ve 222.853 kır nüfusuna sahip olduğunu, toplam nüfusun ise 297.108 kişiden ibaret olduğunu belirtmek gerekir. (TUİK Genel Nüfus Sayımı,1961, 22) 1960 Genel Nüfus Sayımına

bakıldığında ise; 4.431 yüzölçümüne sahip Sakarya'nın, 111.064 kent nüfusu, 250.928 kır nüfusu olmak üzere toplam 361.992 kişiden oluştuğu görülmektedir. (TUİK, 1963, 30) Dolayısıyla Sakarya'nın nüfus yapısı bu dönemde daha çok kırsal kesimde yoğunlaşmakta, tarımsal faaliyetler ile hayvancılık alanında çalışacak insan potansiyeli yüksek seyretmektedir.

Ziraatta mevcut kullanımda olan geleneksel makinelere alternatif olarak modern makinelerin kullanımı konusunda yapılan çalışmalar, tarım politikasının hedeflerinden biri idi. Bu sebeple, 1950 yılından önceki dönemlerde, Kocaeli vilâyeti genelinde (Sakarya dahil) 7 adet çalışır durumda traktör mevcutken, 1958 yılı sonlarında 146 adete yükselmiştir. 1950 yılından önce il genelinde, ziraat teşkilatına ait 4 adet selektörden¹ başka bir ziraat makinesi mevcut değilken, 1958 yılı sonlarında, 2 adet traktör 7 adet harman makinası ve 10 adet selektör makinesi mevcuttur. Bu makinelerle çiftçilerin tohumluğu temizlenmiş ve ilaçlanmış, harman ve hafriyat işlerine yardım edilmiştir. 1950 yılı öncesi temizlenen tohumluk 1500 ton iken, 2600 tona ulaşmıştır. 1950 yılına kadar, zirai faaliyetlerde kullanılmak üzere kiralanılan eski tip araçlar değiştirilerek, 1958 yılı sonlarında her merkezde 5 ve her kazada 1'er adet jeep ve pikap gibi modern araçlarla malzeme taşıma işleri yürütülmüştür. (Atom, 1958, 198).

Ülke genelinde, makineli ziraata geçişin sağlanması sonrasında çayır ve meraların azalacağı ve hayvancılığın bu durumdan çok fazla olumsuz etkileneceği öngörülmüşse de, çiftçiye ücretsiz yem tohumlarının verilmesi, yoncalık ve korungalıkların² yaptırılması hayvancılıkta beklenen büyük gerilemenin bir nebze önüne geçmiştir. Ancak yine de 1950'li yıllarda traktörlerle tarıma oldukça elverişli bulunan il arazisinin sürülmesi ve doğal mera alanlarının küçülmesi ildeki hayvancılığı geriletmiştir. Meraların daralması küçükbaş hayvancılığı olumsuz etkilerken, sığırcılığın gelişmesini tetiklemiştir. Yani, meraların küçülmesi kültür ve besi hayvancılığına geçişi hızlandırmıştır. İlde ve çevresinde kurulan sanayi tesislerinin yan ürünleri arasında bulunan melas (pancar şırası), çığıt, ayçiçeği ve şekerpancarı küspesi de yem üretiminin artmasını sağlayacaktır. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 209; Yurt Ansiklopedisi, 1983, 9: 6482) Dolayısıyla bu dönemde, ahır besiciliğine doğru bir geçiş yaşandığı görülmektedir. Halk kendi imkânları ile besicilik yapmaktadır, Amerikan yardımları ile yapılan besicilik yalnızca dana besisidir. (Eröz-Alpan, 1968, 30) Var olan danayı besleme anlamı taşımakta, dolayısıyla et fiyatlarının ucuzlaması hedeflenmektedir. Zirai kalkınmaya verilmiş olan önemle birlikte, hayvancılığın da gelişmesi adına çalışmalar hız kazanmıştır. Ancak tarıma ayrılan arazilerin çoğalması, mera ve otlakların bir kısmının da tarıma açılması gibi uygulamalar

¹ Selektör makineleri tahılların çöp ve saman gibi yabancı maddelerden ayrılmasını sağlayan makinelerdir. Seyyar selektör makineleri özellikle tahıl tarlalarında sıklıkla kullanılmaktadır. <https://www.tarimdan.com/bilgi-bankasi/seyyar-selektor-makinesi-farki-nedir-s350.html> (22.06.2019)

² Yabani yonca çayırı anlamına gelmektedir.

dolayısıyla, hayvancılık ve hayvansal madde üretimi tarımda olduğu kadar hızlı gelişme gösterememiş, beklenen seviyelere kısa sürede ulaşamamıştır. (Genç-Özgür, 2017, 38-39)

Adapazarı'nda pancar ekimi yaygın olarak yapılmakta olup, Ekim 1953'de Adapazarı'na şeker fabrikası açılması bölgedeki hayvancılığı da olumlu yönde etkileyecek bir gelişme olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in katıldığı açılış töreninde yapılan konuşmalar da bu yöndedir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Celal Bayar açılış konuşmasında; *"Muhterem vatandaşlarım...Bir şeker fabrikası, muhakkak ki, bir muhiti ihya eder. Her sahada, ziraatta, sütçülükte, hayvancılıkta, hem müstahsil kazanacak, hem de müstehlik istifade edecektir. Böyle bir eserin tahakkukunu selamlamak ve buna delalet edenlere karşı sevgi göstermek, hepimiz için zevkli bir vazifedir."* ifadeleri ile bu fabrikanın açılışının hayvancılığa sağlayacağı katkıya değinmiş, akabinde Şeker Şirketi Genel Müdürü Baha Tekan da konuşmasında, *"Şimdiye kadar verdikleri pancarın küspesinden faydalanma mahrumiyeti çeken Adapazarı çiftçileri, her yıl bu fabrikanın istihsal edeceği 90.000 ton küspeyi rahat rahat şu transportörlerin³ altından alabileceklerdir. Çok faydalı ve ucuz bir yemin kullanılmaya başlanması, bu bölge hayvancılığının inkişafına yeni ve kuvvetli bir saik hazırlayacak, çiftçi pancar gelirine ilaveten hayvancılıktan da büyük menfaatler sağlayacaktır"* ifadeleri ile aynı faydayı dile getirmiştir. (Şahin,2005, 109-113)

1950'li yılların ortalarından itibaren, çeşitli teşvikler ve fenni usullerle yapılan çalışmalar sonucunda, hayvancılık konusunda ve hayvansal madde üretiminde hareketli bir döneme girildiği görülmektedir. 1955-60'lar, tarımda teknolojinin teknik imkânların, gübre ve ilaçlama, ıslah konularının ele alındığı bir dönem olmuş, toprak ve üretim veriminin artırılması tarımda temel amaç haline gelmiştir. (Hacımirzaoğlu, 1999, 20) Tarım, ekonominin bel kemiğini oluşturduğundan, tarımdaki olumlu gelişmeler hayvancılığı da etkilemiş ve 1960'lara kadarki dönemde hayvancılıktan elde edilen gelir yüksek seviyelere ulaşmıştır. (Hacımirzaoğlu, 1999, 37) Hayvan yeminin bol ve yakın mesafeden sağlanması, hayvancılığın tarımsal faaliyetlerle destekli yürütülmesinin en temel sebebi sayılmalıdır. Hükümetin bu dönemde verdiği destek ve krediler, ıslah uygulamaları hem hayvan üretimini artırmış hem de et ve süt gibi ürünlerin bol miktarda işlenmesini sağlamıştır. Kalkınma politikası doğrultusunda, sanayinin kırsal ve tarımsal kesimin gücünden beslenmesi ve desteklenmesi düşünülmüştür.

Aşağıda başlıklar halinde, Adapazarı-Sakarya'da incelenen döneme ait hayvan varlığı, çeşitleri, hayvansal ürünler, elde edilen gelirler ve hayvancılık alanındaki gelişmelere tablolar eşliğinde değinilmiştir.

³ Transportör, taşıyıcı anlamına gelmektedir. Elle taşıma dışında tekerlekli taşıma, raylı taşıma ve konveyörlerle(transportör) taşımalar yapılmaktadır. <https://kirmizibaret.com/tasima-islerinde-is-guvenligi> (22.06.2019)

1950-1960 Arasında Bölgedeki Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık

Adapazarı'nda yetiştirilen hayvanlar arasında bu dönemde öne çıkan hayvanlar manda ve karasığirdir. Sulak arazinin çokluğu bunun en önemli sebebidir. İkinci sırada yer alan koyun ise, bataklıklardan uzak, kurak ve yüksek kesimlerde beslenebilmektedir. Kıl keçisi ise genellikle çalılık yerlerde ve dağ köylerinde üretilmektedir. (Balcıoğlu, 1952, 54)

1950 yılına ait sayıma göre, Adapazarı'nda toplam 27.942 sığır, 27.894 koyun, 6563 adet tiftik ve kıl keçisi, 5879 adet manda mevcuttur. 1943 yılına ait verilere bakıldığında, 26.000 koyun, 27.000 sığır, 4600 keçi bulunduğu kaydedilmektedir. (Balcıoğlu, 1952, 54) Aradaki rakamsal fark büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık noktasında 1950'li yıllarla birlikte Adapazarı'nda hayvancılıkla ilgili gelişmeyi ortaya koymaktadır. Bu gelişme yüksek oranda olamamakla birlikte, stabilin üzerine çıktığı görülmektedir. Tablo 1'de gösterildiği üzere, 1955 ve sonrasındaki yıllarda hayvan varlığı sayısı artış göstermiştir. Bu yükselişte nüfus artışı ve köylünün yetiştirdiği hayvanların devlet tarafından kayıt altına alınma ve takip edilebilme oranının artması da etkili olmuştur şeklinde yorumlanabilir. 1956'dan 1957 yılına geçişte olduğu gibi, bazı yıllardaki ani düşüşler, dönemin hayvan hastalıkları ve köylünün salgınla mücadeledeki imkânsızlıklarını da akla getirmektedir.

Tablo 1: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya'da Büyük ve Küçükbaş Hayvan Üretimi (adet)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Koyun	103.578	106.553	112.707	129.379	135.634	130.508
Kılkeçisi	57.854	52.241	55.554	64.057	62.246	66.722
Sığır	123.737	135.464	127.122	131.548	138.341	145.104
Manda	20.461	22.460	22.321	28.423	26.371	27.456

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), 1962, 71-136.

Sakarya İlinde hem süt sığırcılığı hem de et sığırcılığı (besicilik) yapılmakta olup, İstanbul ve çevre illerin et ihtiyacının büyük kısmı Sakarya'dan sağlanmakta idi. Besicilik projesinin amacı, verimi az sığırları 90-110 gün süreyle beside tutarak et üretimini artırmaktır. Ülkenin çeşitli bölgelerinden toplanan hayvanlar, Sakarya'daki çiftliklere dağıtılmakta ve 3-5 ay gibi kısa bir sürede besiyeye çekilerek kesimlik et olarak pazara sürülmektedir. Bu dönemde kesilen hayvanların canlı ağırlığı ortalama 110-130 kg. civarındadır. 1960 yılında Sakarya'da 145.000'in

üzerinde sığır varlığından bahsedilmektedir. Türkiye toplamındaki payı %1,19'dur. Besicilikle uğraşanlara Ziraat Bankasından kredi verilmekte ve verilen krediler banka bünyesinde çalışan veteriner hekimler tarafından kontrol edilmekte ve besicilere aynı veteriner tarafından besicilik kapsamında eğitimler verilmektedir. Sakarya bölgesinde daha çok yerli ırktan büyükbaş hayvancılık yapılmıştır. Öne çıkan türler manda ve sığırdır. Küçükbaş hayvancılıkta yetiştirilmekte olan temel türler ise, kıvırcık koyun ve kıl keçisidir. İlin koyun ırklarının yarısından fazlası kıvırcık koyundan oluşmaktadır. Sınırlı sayıda merinos, akkaraman ve dağlıc cinsinin de yetiştirildiği bilinmektedir. İlde koyunculuk büyük sürülerden daha çok, küçük aile işletmeleri tarafından yapılmaktadır. (Atom, 1958, 199) Mera alanlarının daralması küçükbaş hayvancılığı da olumsuz etkilemiş ve koyunculuk da ilerleyen yıllarda gerileme yaşamıştır.

Koyunculüğün ıslahı ve üretimin yaygınlaştırılması işine önem verilmiş ve 1950 yılı sonrasındaki dönemde, Karacabey harasından (at üretim tesisi) getirtilen damızlık koçlar ve koyunlar ortalama 18-20 adet olmak üzere çiftçi ailelere dağıtılmıştır. (Atom, 1958, 198-199) Erken kuzu kesiminin önlenmesi ve koyun besleyiciliğinin teşvik edilmesi amacıyla, besi projelerinin uygulandığı ve Ziraat Bankası'nın koyun kredileri ile hayvan sahiplerine destek verdiği görülmektedir. (Yurt Ansiklopedisi, 1983, 9: 6484) İncelediğimiz döneme ait yıllık et üretimi ile ilgili resmi istatistiki bir çalışma bulunmaktadır.

Tablo 2: 1955-1957 Yılları Arasında Sakarya'da Et Üretimi (Ton)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Koyun- Kuzu	234	388	268	237	317	437
Kılkeçisi-Oğlak	48	76	117	93	87	108
Sığır-Dana	883	920	918	1.037	843	891
Manda-Malak	197	117	222	227	225	132

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), 1962, 71-136.

1958 yılına ait koyun ve kuzu toplam et üretimi miktarı 237 ton iken, 93 ton kıl keçisi ve oğlak mezbahada kesilen küçükbaş hayvan sayısı 15.856'dır. 1959 yılında 317 ton olup, 87 mezbahada kesilen küçükbaş 19.856 adettir. 1960 yılında ise, 437 ton koyun kuzu eti üretimi 108 ton kıl keçisi ve oğlak ve 24.954 adet küçükbaş mezbaha kesimi olarak kaydedilmiştir. (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1962, 123)

Aynı zamanda dönemin yerel basınına yansıyan haberlere bakıldığında, bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. 1950-52 yıllarında Adapazarı mezbahasında yılda 7247 koyun, 4523 kuzu, 4598 sığır, 402 manda, 525 keçi kesildiği kaydedilmiştir. Mezbaha yılda 30 bin lira Sapanca mezbahası ise 1300 lira gelir sağlamaktadır. Et haricinde sakatattan ve deriden elde edilen gelirler bu miktarın dışında kalmaktadır. (Balcıoğlu, 1952, 54) İlerleyen yıllarda İstanbul pazarının taleplerinin çoğu ildeki çiftliklerden karşılandığı için, kaçak yollarla il ihtiyacı karşılanmadan İstanbul'a et gönderilmesi sebebiyle şehirde et fiyatlarının çok yükseldiği, et kıtlığının yaşandığı ve bu durumun halkın tepkisine yol açtığı yerel basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. (“Şehirde Et Gene Bulunamaz Oldu”, 1958, 1) Et konusundaki sıkıntının çözülmesi amacıyla, Et ve Balık Kurumu⁴nun ilde serbest kasaplık hayvan almasına dair kısıtlamalar getirilmiş, kurumun yaptığı alımları belediyelere bildirmek şartı ile sadece ihtiyaç fazlası olan miktardan satın alabileceği yönünde karar alınmıştır. (“Et ve Balık Kurumu Vilayetimizde Serbestçe Kasaplık Hayvan Almayacak”, 1958, 1-2) Belediyelerin bu uygulaması ve tedbiri sonrasında, kısa süre içerisinde et fiyatlarında düşüş gerçekleşmiş, et bulma sıkıntısı çözülmüştür. 1958 yılında kuzu etinin kilo fiyatı 600 kuruşa inmiştir. (“Şehirde Et Sıkıntısı Kalmadı”, 1958, 1-2). 1958 yılında, 15 günde mezbahada et için yapılan kesimler 489 büyükbaş ve 433 küçükbaş hayvan toplam 922 adettir. (“Belediyemizin Çalışmaları”, 1958, 1-2) Sütçülük de Adapazarı ekonomisine katkı sağlayan önemli bir alandır. Köylerde iyi süt veren inek cinsleri yetiştirilmekte ve bunlardan elde edilen süt, süt ürünleri işletmelerinde kullanılmak üzere yahut doğrudan halka satılmaktadır. (Eröz-Alpan, 1968, 31)

Tablo 3: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Süt Üretim Miktarı (Ton)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İnek	11.530	12.079	21.443	35.580	34.708	35.418
Manda	4.190	4.860	4.994	7.365	6.508	6.869
Koyun	2.120	2.299	1.948	2.311	4.854	2.554
Kıl keçisi	2.962	3.206	2.029	1.973	3.966	1.973

⁴ Et ve Balık Kurumu, 01.10.1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararı kurulmuştur. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olup, et ve balık işlerini düzenleme, ticaret, üretim ve sanayii ile meşgul olma, her türlü ilgili konuda araştırma yapma ve bu amaçla kasaplık hayvan ve hayvansal ürün ticareti, üretimi, hayvan soylarının ıslahı ve gelişimi ile ilgili çalışmalar yürütme, fabrika, mezbaha ve tesisatın kurulum ve işlemesi ile görevlendirilmiştir. Genç, Savaş Volkan, Özgür, Atilla “Demokrat Parti Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hekimliği Hizmetleri”, *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 88 (2), 2017.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1958-1960), 1962, 71-136.

Tablo 3'e göre, ildeki hayvanlardan en çok süt üretimi inek ve manda yani büyükbaş hayvanlardan elde edilmektedir. Koyun ve kıl keçisi ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Bu üretim artışında, besiciliğe geçilmiş olmasının ve işletmelerin, et üretim tesislerinin devlet tarafından kayıt altına alınabilmesinin de etkisi yüksek olmalıdır.

Tablo 4: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Muhtelif Hayvansal Ürünler (adet-ton)

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Deri(Büyükbaş)	15.682	20.303	18.098	15.797	18.175	25.460
Deri(Küçükbaş)	29.447	30.657	28.985	23.289	27.635	34.629
Yün,Yapağı, Kıl	169	183	198	192	242	213

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1958-1960), 1962, 71-136.

Hayvanlardan elde edilen yan ürünlerin değerlendirilmesi şehirdeki bazı işletme ve fabrikalar sayesinde mümkün olmuştur. 1936 yılında kurulmuş olan ve köklü bir yapıya sahip deri işleme ve kösele fabrikası Adapazarı'nda çoğunlukla sığır derisi işlemekle birlikte, bölgeden avlanan tilki, tavşan gibi av hayvanlarının derilerini de işlemektedir. Rugan, süet ve kösele üretiminden oldukça iyi gelir sağlamaktadır. 1950'lerde yılda 35 ton kösele ve 80 ton da ham deri işlemekte olan fabrika işlediği derileri başta İstanbul olmak üzere çeşitli illere satmaktadır. (Balcıoğlu, 1952, 62) Bu yan ürünlerden birisi olan hayvansal yağlar da, bu dönemde sayısı beşten fazla olan sabun fabrikalarında ve mumlu kağıt yapımında değerlendirilmiştir. Hammaddeler genellikle Sakarya bünyesindeki ilçeler ve yakın illerden tedarik edilebilmektedir. Yan ürün olarak elde edilen küspe yem fabrikalarına besicilere ve ihracatçılara satılmaktadır. Yağlar yurdun çeşitli bölgelerine nakledilmektedir, fabrikanın yıllık karı 300 ila 500 bin lira civarındadır. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 250).

Hayvancılığın teşvik edilmesi amacıyla, bazı dönemlerde Sakarya çevresinde iyi cins hayvan yetiştiren çiftçilerin katıldığı yarışmalar düzenlenmiş ve başarılı çiftçilere ödüller dağıtılmıştır. ("İyi Cins Hayvan Yetiştirenler Mükafat Aldılar", 1959, 1) Bu yarışmalar vasıtasıyla

kaliteli ve cins hayvan yetiştiriciliği özendirilmeye çalışılmışsa da, kültür hayvanı yetiştiriciliğine ancak 1960'larda geçiş yapılabildiği görülmüştür.

1960 yılı itibarıyla, et ve süt üretiminde verimi yükseltmek amacıyla ithal Holstein ırkı sığırların bölgeye getirilmesi ve yerli ırkların bu cins sığırlarla melezlenmesi yoluna gidilmiştir. Buradaki yöntem, doğal ve yapay tohumlama yolu ile Holstein süt ineği ile yerli inekleri yarım kan Holstein ırkına dönüştürmektir⁵. Süt üretiminin artırılması ve süt endüstrisinin gelişmesine yönelik bu faaliyetler Sakarya İnekhanesinde fenni usullerle gerçekleştirilmiştir. İnekhane, Tarım Bakanlığı teşkilat kanununa göre döner sermayeli olarak, Sakarya'nın Karasu ilçesinde bulunan ve orman rejimi dışında bırakılan 3070 dekar devlet arazisi üzerinde, 1961 yılında kurulmuştur. (BCA, 30.18.1.2/162.51.17) Ayrıca bünyesinde Sakarya Sığır Islah İstasyonu da kurulmuştur. 3832 dekarlık bir alanda kurulan inekhanede, müdür dâhil 3 veteriner hekim, 1 ziraat teknisyeni, 5 idari memur, 19 müstahdem, 32 daimi işçi olmak üzere yaklaşık 60 kişilik personel çalışmaktadır. İnekhane'nin kuruluş amacına göre, başlıca çalışmaları alanları ve sahip oldukları varlık şu şekilde sıralanabilir:

“Damızlık varlığı:

1. Safkan Holstein sığır mevcudu;

Boğa 6 baş, İnek 132 baş, Düve 53 baş, genç boğa 122 baş, Buzağı 95 baş toplam 408 baş.

2. Tavuk ve horoz, civciv mevcudu toplamı 515⁶

Sabit tesisler:

1. Hayvan barınakları;

100 baş hayvanlık kombine ahır, yarı açıktır. İçinde buzağı ve doğum locaları ile makinalı sağım sitesi, süthane ve soğuk hava deposu ve suni tohumlama ünitesi yer almaktadır.

2. Diğer binalar;

Tesis içerisinde 50 kişilik işçi evleri, 17 lojman, idare binası, eğitim binaları, ambar, garaj, satış büfesi, pompaj dairesi, elektrik santral binası, trafo merkezi, içme suyu depoları, açık sulama havuzları, atölye binaları bulunmaktadır.

Yetiştirme İşleri:

1. Sığırcılık Şubesi Çalışmaları;

Bu şubede damızlık hayvanlar üzerinde çalışmalar yapılmakta, sağlıklı doğum için önlemler alınmaktadır. Süt sağımı ve hayvan hastalıkları ile mücadele de bu şubenin işleri arasındadır.

⁵ Karasu İnekhaneğinde yetiştirilen inekler ve süt üretimi hakkında detaylı bilgi; Arıtürk Emin- Arpacık Rafet - Altınsoat Kadir, “Karasu İnekhaneğinde Holştayn İneklerinde Bazı Süt Verimi Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4/15 (1968), 302-305.

⁶ Suni tohumlamada yumurtadan faydalandığı için yumurta bulundurulduğu düşünülmektedir.

2. Tavukçuluk Şubesi Çalışmaları; ilgili başlıkta belirtilmiştir.

3. Ziraat Şubesi Çalışmaları;

Şube tarafından, 1500 dekarlık arazide hayvan yemi (yonca, fildi yulaf, hayvan pancarı, hasıl ve silaj mısırı) ziraati yapılmaktadır. Ağaçlandırma işleri de yapılmakta olup, özellikle fındık fidanı dikilmiştir. Arazi ıslahı ve sulama modern metotlarla uygulanmakta, ekin alanlarına drenaj ve tasfiye beton sulama kanalları yapılması ile ilgilenmiştir.

4. Damızlık Dağıtımları;

Siğir yetiştiricilerine çok sayıda özellikle Holstein cinsi boğa ve inek damızlıkları verilmesi işiyle ilgilenmişlerdir.

5. Halk Eğitimi Çalışmaları; tesisin kurulduğu yıllarda henüz kurs verecek imkanları bulunmamaktadır. Büfede ziyaret eden halka üretilen et, tavuk, yumurta ve süt ürünleri satılmaktadır.” (Eröz-Alpan, 1968, 29-30)

Sakarya İnekhanesinin kurulmasından sonra hayvancılık konusunda ilin önemli ihtiyaçları karşılanmış, hayvansal üretimde modern bir sisteme geçiş yapılmıştır. İnekhanede kullanılan sağım makinaları ve soğutma tankları gibi teknik ekipmanları bu dönemde genellikle İngiltere’den satın alınmıştır. (BCA, 30.18.1.2/176.16.2)

İlde salgın hayvan hastalıkları ile mücadele konusunda, aşılama ve tedavi üzerine yapılan çalışmalar daha çok 1962 senesindeki planlı döneme rastlamaktadır. Bir proje çerçevesinde uygulamaya alınmıştır. Amacı, salgın hastalıklara zamanında müdahale ederek hayvan ölümlerinin önüne geçmek, şap, şarbon, yanıkara, kuduz, yalancı tavuk vebası gibi salgınları yerinde tespit ederek gerekli mücadeleyi yapmaktır. Aynı dönemde il merkezi olan Adapazarı’nda bir hayvan kliniği de kurulmuştur. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 212).

Kümes Hayvancılığı

Hükümet tarafından, kümes hayvancılığının geliştirilmesi konusunda, özellikle tavukçuluk alanında çalışacak olan çiftçilerin desteklenmesi için krediler sağlanmıştır. Tavukçuluk kredisi, oldukça rağbet görmüş ve fenni tavukçuluğun bölgede gelişip yaygınlaşması adına etkili olmuştur.

Kocaeli bölgesinde 1950-1957 yıllarında ortalama yumurta üretimi 18 milyonu aşmıştır. Adapazarı ilçe statüsünde iken, 1950 yılında İstanbul’a 341.960 kümes hayvanı ve 1000 sandık yumurta satılmıştır. (Balcıoğlu, 1952, 55-56) Aşağıda Tablo 5’te, kayıt altına alınması mümkün olan yumurta miktarı gösterilmiştir. Kayıt dışı tavuk, yumurta ve hayvan üretim miktarını günümüzde dahi tahmin etmek mümkün değildir.

Tablo 5: 1955-1960 Sakarya'da Tavuk, Horoz ve Yumurta Üretim Miktarı

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Tavuk,Horoz(bin)	305	315	310	338	369	370
Yumurta (adet)	14.946	17.700	18.050	16.940	18.510	21.066

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1958-1960), 1962, 71-136.

Kocaeli-Sakarya bölgesinde 1958 yılı içerisinde köylüye 1575 adet damızlık civciv ve 2870 adet damızlık yumurta verilmiş, Ziraat Müdürlüğü tarafından, çiftçiye eğitimler verilerek, kümes hayvanlarının cinslerinin ıslahı konusunda çalışmalar yapılmıştır. (Atom, 1958, 168-198). Sakarya'da bazı dönemlerde ortaya çıkan tavuk hastalıkları üreticiyi zor durumda bıraktığından, salgın hastalıklarla mücadele konusunda önleyici aşı uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılmış, ilde tavukçuluğun yan meslek olmaktan çıkıp temel bir geçim kaynağı olması yönünde teşvik çalışmaları yapılmıştır. ("Tavukçuluğun İnkışafı", 1960, 1; "Tavukçuluk Teşvik Edilecek", 1960, 1).

1960'larda, fenni aile tavukçuluğunu geliştirmek amacı ile 1939 yılından beri faaliyette olan Arifiye ve Düzce Bahçe Kùltürleri İstasyonu ile daha sonra kurulacak olan Karasu inekhanesinden ve Bilecik Karaköy Tavuk çiftliğinden 100 bin adet Newhemsir ve Legorn ırkı civcivler getirilerek, bunların yetiştiriciliğini öğretmek ve teşvik etmek amacıyla kurslar açılmıştır. Sakarya genelindeki tavukçuları eğitmek ve tavuk hastalıklarının önüne geçebilmek amacıyla, şehirde tavuk hastalıkları kursu açılmıştır. Ankara'dan gelen uzmanlar tarafından bu kurslarda izletilen filmlerle hastalıkla mücadele dersleri verilmiştir. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 215; "Tavuk Hastalıkları Kursu Açıldı", 1958, 1-2)

1961 yılından itibaren Sakarya İnekhanesinde, kümes hayvancılığı ile ilgili şubenin çalışmaları önemlidir. Tesiste bulunan ve yaygınlaştırılması düşünülen tavuk, horoz ve civciv çeşitleri ve miktarları şöyledir;

Legorn Tavuk 468 adet, Legorn Horoz 47 adet toplam 515 adet.

Çeşitli civciv türlerinden toplam 3282 adet,

Newhampshire tavuk toplamı 1066 adet, Plymouth ve melezi 127 adet olmak üzere toplam 4573 adet. Genel toplamda tüm türlerden 5088 baş kanatlı hayvan bulunmakta olup, 2400 lük bir kuluçka makinesi ile aynı büyüklükte ana makinesi vardır. Yıllık yumurta üretimi bu dönemde ortalama 224.010 adedi bulmaktadır. Bir yılda 160 bin ila 200 bin adet olmak

üzere, Adapazarı 2. Tümen Komutanlığı'nın yumurta ihtiyacı da kurum tarafından karşılanmıştır. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 215-220)

Tavuk cinslerinin ıslahı sonucunda, üretimdeki kalitenin ve miktarın artması amaçlanmıştır. Bu dönemde Ziraat bankası açmış olduğu tavukçuluk kredisinden, 250 tavuk yetiştirecek çiftçiye 6067 lira donatma kredisi, 3000 lirası çevirme kredisi olmak üzere 9067 lira kredi sağlamıştır. (Atom, 1958, 198). Bölgede tavukçuluk ve yumurta üretimi 1960'lı yıllarda gelişmeye devam edecektir.

İpekböcekçiliği

Türkiye genelinde olduğu gibi ipekböcekçiliği yapılan illerin önde gelenlerinden olan Sakarya'da, eski tarihlerden itibaren yetiştirilen ipekböceğinin geleneksel bir uğraş olduğu söylenebilir. Bölgedeki çiftçiler bağcılık, meyve ve sebzeçilik uğraşlarının yanında ikinci bir çalışma alanı olarak ipekböceği ve koza üretiminde bulunmaktadır. Adapazarı ve çevresinde çok miktarda dut ağacı yetiştirilmektedir. Halkın ipekçiliğe önem vermesi dolayısıyla dut yetiştiriciliği de daha geniş alanlara yayılmıştır. İpekböceği ve koza üretimi 1940'lı yılların sonunda gerileme yaşamakla beraber 1950'li yıllarda halen önemini korumaya devam etmiş ve üretim artışı yaşanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adapazarı'nda 10 adet koza fabrikası varken, zamanla bu fabrikalar kapatılmış yada kapanmış, 1940'larda iki koza fabrikasının biri yanmıştır, diğeri ise resmi formaliteler dolayısıyla çalıştırılmamaktadır. (Balcıoğlu, 1953, 30) 1950'den itibaren hükümetin koza üretimi konusunda yaptığı teşvikler sonucunda yeniden üretimin artması sağlanacaktır. Kozacılık dut ağaçlarının sayıca fazla olduğu Akyazı ve Geyve ilçeleri ile Adapazarı'nın Kayalar mevkiinde yoğun olarak yapılmıştır. Sapanca, Söğütlü, Kazımpaşa ve merkeze bağlı 60 civarında köyde ipekböceği yetiştirildiğini görmekteyiz. Bu bölgelerden 300.000 kg. koza toplanmakta, borsa ise, yılda 180.000 ila 200.000 kg. yaş koza işlemi yapmaktadır. (Balcıoğlu, 1952, 56) Adapazarı ve çevresindeki üretim miktarı, Türkiye çapındaki üretimin %7-8 civarındaki payını oluşturmaktadır. (Yurt Ansiklopedisi, 1983, 9: 6484) Bu orandan da anlaşıldığı üzere, İpekböceği ve koza yetiştiriciliği Sakarya çevresinde özellikle kırsal kesimdeki halk tarafından talep gören bir ekonomik üretim alanı olmuştur.

Tablo 6: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da İpekböceği Üretimi

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İpekböceği Yapan Köy	*	*	*	218	212	207

İpekböceği Yapan Aile	*	*	*	4.500	4.359	4.023
Açılan Tohum(kutu)	4.704	4.960	5.490	5.910	5.882	4.900
Yaş Koza (ton)	227	214	358	295	289	230
*İlgili yıllara ait veri kaydı bulunmamaktadır.						

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihlal (1958-1960), 1962, 71-136.

Sakarya'da ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi amacıyla, Bursa'daki İpekböcekçiliği Enstitüsünden uzmanlar getirilerek, şehirde inceleme yapmaları ve eğitimler vermeleri sağlanmıştır. ("İpekböcekçiliğimiz Geliştiriliyor", 1952, 2) İl genelinde 1958 yılı içinde, çiftçiye 15500 adet ücretsiz dut fidanı dağıtılarak, bölgede ipekböcekçiliği faaliyetlerinin geliştirilmesi konusunda destek verilmiştir. İhtiyacı olan üretici çiftçilere ücretsiz olarak 75 kutu ipek böceği yumurtası verilmiştir. Bu döneme kadar henüz beklenen değeri görmemiş olan koza ve ipek fiyatlarının artırılması, ipekçiliğin geliştirilmesi planlanmıştır. 1957-1958 yıllarında il çevresinde üretilen 108.580 kilo yaş kozadan yıllık olarak 1 milyon liradan fazla miktarda gelir sağlanmıştır. (Atom, 1958, 198)

Sakarya'da 1960 yılı itibarıyla koza üretimi geçen yıllara oranla yarı yarıya düşerken, fiyatlar oldukça yükselmiştir. 1959 yılında 4,5-6,5 lira aralığında satılan Adapazarı kozası, 1960 sonlarında 670-720 kuruştan satılmıştır. Adapazarı borsasına Sapanca, Geyve ve merkez köylerden 55,343 kilo koza gelmiş Koza kooperatifi 70 ton koza almıştır. ("Koza İstihsalı Geçen Yılda Yarı Yarıya Düşük", 1960, 1) Sanayileşmenin de etkisi ile yurt genelinde olduğu gibi Sakarya'da da, suni elyaf ve naylon iplik kullanımının yaygınlaşması sonucunda, ipekböceği ve kozacılık eski önemini kaybetmeye başlamışsa da 1970'lerde kooperatifçiliğin de gelişmesiyle yeniden canlandığı düşünülebilir.

At Yetiştiriciliği ve İş Hayvanları

Sakarya'da at yetiştiriciliği belirli bölgelerde yapılmakla birlikte, üretim miktarları hakkında Balcıoğlu'nun verdiği bilgilere göre 1950 yılında yapılan hayvan sayımına göre, Adapazarı'nda yetiştirilen at sayısı 2718 iken merkep sayısı 718, katır ise 36 adetten ibarettir. Bölgede bulunan veteriner müdürlüğü sığırdaki olduğu gibi at cinslerinin de ıslahı konusunda bazı

çalışmalar yapmış bu kapsamda köylülere safkan damızlık aygırlar dağıtmıştır. (Balciöglü, 1952, 53-54)

Tablo 7: 1955-1960 Yılları arasında Sakarya'da Binek Hayvanları ve Miktarı

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
At	6.148	8.584	7.908	8.082	6.622	6.985
Katır	1.163	1.297	1.221	1.531	1.350	1.620
Eşek	6.338	8.378	6.258	7.416	6.702	7.083
Deve	50	64	56	43	40	34

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), 1962, 71-136.

Köylerde ve kasabalarda, tarımda kullanılan karasaban, döven, kağrı gibi geleneksel aletlerde ve yük taşımada kullanılan büyükbaş hayvanların yerini, makineleşme sürecinde yavaş yavaş traktörler ve motorlu taşıtlar aldığından duyulan ihtiyaç da azalmıştır.

Sakarya'da at üretimini cüzi miktarda da olsa, at ırklarının ıslahı için her yıl Adapazarı'na 3, Kaynarca'ya 2 baş damızlık aygır getirtilip, ildeki kısraklara aşılama yapıldığı belirtilmektedir. (Eröz-Alpan, 1968, 29) At üreticiliği yapan çiftlikler, ilerleyen yıllarda bahsedilen sebeplerle önemini kaybetmiş, daha çok turistik amaçlarla kullanılan bir yapıya dönüşmüştür.

Arıcılık

Sakarya İlinde tarım alanında arıcılıktan yüksek verim elde edildiği söylenemez. Bunun sebebi, tarıma zararlı her türlü mantar ve haşereye bağlı hastalıklarla mücadele için, DDT⁷ ve benzeri toksinli ilaçlar kullanılmasıdır. Bu ilaçlama faaliyetleri arılara da zarar verdiği için arıcılık bölgede nispeten az gelişmiştir. Ormanlık bölgelerde orman gülü bitkisinin çok miktarda bulunması ise üretilen balın kalitesini ve değerini düşürmektedir. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 215) Bu sebeplerle arıcılığın bölgedeki ekonomik payı geri planda kalmıştır.

Adapazarı bölgesinde arıcılıktan elde edilen bal ve mum miktarı bölgenin kendi ihtiyacını karşılayacak düzeylere ulaşamamıştır. Verilen bilgiye göre, 1950'li yılların başlarında Adapazarı dâhilinde 1200 civarında eski kovan, 150 civarında fenni kovan mevcut olup, yıllık ortalama

⁷ DDT, (dikloro difenil trikloroethan) çok zehirli ve inatçı bir böcek öldürücüdür. Kolayca çözülür ve gıda zincirinde birikmeye başlar. <https://nenedir.com.tr/ddt-nedir> (22.06.2019).

petekli bal üretimi 4300 kg'la sınırlı kalmıştır. (Balcıoğlu, 1952, 56) Sonraki yıllarda üretimi artırmaya yönelik girişimlerde bulunulduğu görülmektedir.

Tablo 8: 1955-1960 Yılları Arasında Sakarya'da Arıcılık ve Mamulleri

Cinsi	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Arı Kovanı	5.240	7.178	7.215	7.463	7.381	7.430
Bal (kg)	23.750	42.350	37.390	41.000	44.000	38.000
Balmumu(kg)	2.410	3.540	4.450	4000	4000	4000

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), 1959, 141; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), 1962, 71-136.

Arıcılığın geliştirilmesi çalışmaları kapsamında, Teknik Ziraat Teşkilatı tarafından köylerde kurslar açılarak arıcılık eğitimi verilmiş, sertifikalar dağıtılmıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bu kursların yurt çapında düzenlenmesini ve sertifikalı üreticilerin arttırılmasını amaçlamıştır. İlk yıllardaki çalışmalar sayesinde, çiftçinin elinde hali hazırda bulunan kovanlarının 10'da 2'si fenni kovana dönüştürülmüş, elde edilen bal miktarında artış yaşanmıştır. İl çevresinde yıllık ortalama bal üretimi 72.900 kilogram olmakla birlikte, arıcılıkla uğraşan aileler yıllık olarak, 1 milyon lira gelir elde etmişlerdir. (Atom, 1958, 199) Buna rağmen, arıcılık ve bal yapımı ilin önde gelen üretim alanlarından biri olmaya uzaktır. Genellikle ikinci bir uğraş olarak değerlendirilmektedir.

Balıkçılık ve Avcılık

Doğal ve coğrafi durumu sebebiyle Sakarya'da nehir, ırmak, göl ve gölcüklerin sayıca çok olması ve kuzeyde Karadeniz ile sınır bulunması su ürünlerinin çeşitlerini arttırmaktadır. İlde Karadeniz kıyılarında deniz balıkçılığı, göllerde ise tatlı su balıkçılığı yapılmaktadır. Deniz balıkları arasında; Karadeniz'de mersin, kalkan, lüfer, palamut, sargan, çipra, torik, pisi, kefal, kırlangıç, kumru, hamsi, istavrit, sardalya gibi balık çeşitleri sayılabilir. (Yalçın-Gökçen, 1986, 21) Sakarya'da balık türleri ve miktarını veya avcılık ile ilgili gelişmeleri incelenen dönem aralığında resmi istatistiklerden öğrenmek mümkün olamamaktadır. Bu konudaki bilgilere, Sakarya Valiliği tarafından yayınlanan İl Yıllığı ve Ansiklopedik çalışmalarda genel olarak yer verilmiştir. Buna göre; Sakarya'nın, nehir, göl ve tatlı sularında istakoz (kerevides), karabalık, tatlı su yayını, kızılkanat, alabalık, acıbalık, tatlısu levreği, kepenez, kayabalığı, tatlısu turnası,

silvana, oklama, kaptırğa, gömme, sazan taşbalığı, aptalca, gümüş, yılan, inci, çapak, tatlısu kefali, eğrez ve tirsi balığı gibi pek çok cins balık familyası yaşamaktadır. Ancak bu balıklar kalite bakımından belirli bir standarda sahip değildir. Sakarya su ürünleri avcılığı bu dönemde henüz basit geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Deniz ve tatlısu avcılığında yıllık av miktarları kesin olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli ırklardan 300 ton balıkla 20 ton tatlısu ıstakozu, şıp ve mersin balıklarından 600 kg. siyah havyar üretildiği tahmin edilebilmektedir. Deniz avcılığında yakalanan balıklar ve siyah havyar İstanbul pazarına sevk edilmekte, tatlı su ıstakozu yine İstanbul pazarı üzerinden canlı olarak Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Maddi değeri de gıda değeri gibi yüksek olan siyah havyarın elde edildiği şıp ve mersin balıkları havyarları alındıktan sonra eti için yine İstanbul pazarına sevk edilmekte ve satılmaktadır. (1967 Sakarya İl Yıllığı, 1970, 215-216) Nehir, göl ve göletlerden avlanan balıkların ise ilin ihtiyacını karşılayacak miktarlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Adapazarı kıyıları yaz ve kış aylarında avcılık için oldukça müsait bir yapıdadır. Sahip olduğu potansiyele rağmen, ele aldığımız dönemde bu kıyılar, deniz balıkçılığı bakımından çok fazla önem kazanmamıştır. Balıkçılar için barınacak yerler, buzhane, balıkhane ve çekek yerleri gibi temel altyapı ihtiyaçlarının karşılanmamış olmasının bunda etkisi büyüktür. (Yurt Ansiklopedisi, 1983, 9: 6484). Bu sebeple balık ticareti Kocaeli kıyılarındaki kadar ön planda değildir ve geçimini yalnızca balıkçılık ile sağlayan kişi sayısı azdır. Balıkçıların çoğunluğu bu işi ikinci bir uğraş olarak tercih etmekte, diğer taraftan ticaret ve turizm ile ilgilenmektedirler. Sapanca'da balıkçılığın bu durumdan olumsuz etkilendiği söylenebilir. 20. yüzyıl başlarında gölde bir inceleme yapan İstanbul Balıkhane müdürü Karakin Deveciyan, gölde yılda 50 ton balık üretildiği bilgisini kaydetmiştir. Cumhuriyet döneminde Sapanca gölünde balık üretimi çalışması yapılmamıştır. Göldeki balıkların üremesi de tamamen doğal yollarla gerçekleşmiştir. Sapanca gölü, kerevit yataklarının zenginliği ile de önem arz etmektedir. Kerevit, gölün kuzey kıyılarında özellikle Eşme bölgesinde avlanmaktadır. Kerevitler, Avrupa ülkelerine ihraç edilmekte, miktarı bazı yıllarda 100 tona yaklaşmaktadır. (Yurt Ansiklopedisi, 1983, 9: 6484) İl dâhilindeki göl ve nehirlerdeki tatlı su balıklarının daha verimli kılçıksız ve et kalitesi yüksek olan türlerle çeşitlendirilmesi hakkında daha sonraki yıllarda çeşitli çalışmalar yapılacaktır.

Karasu'ya bağlı Yenimahalle köyü, balıkçılık konusunda önemli bölgelerden bir diğeridir. Çoğunlukla, 1. Dünya Savaşından sonra dönemseller aralıklarla Karadeniz sahil boyundan göç eden ailelerden oluşmaktadır. Bu köyde geçim kaynaklarının en önemlisi Mersin balığı ve havyarı satışlarıdır. Yenimahalle köyünün karşı sahilinde bulunan İhsaniye köyü ise, denizin durgun ve havanın rüzgarsız olduğu dönemlerde Karasu'dan küçük yelkenliler ile balık nakliyatı yapılan bir bölgedir. Tatlı su balıkçılığının merkezi ise Sapanca Gölü'dür. Samanlı Dağ silsilesinin basık tepelerinin arasında oldukça geniş bir yer kaplayan, en fırtınalı dönemlerde bile suyu

bulanmayan Sapanca gölü balık çeşitliliği ile Adapazarı için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu dönemde gölde, başta alabalık ve yerel ismi karagöz olan balık çeşidi bol bulunmakla birlikte, yayın, sazan, turna gibi cinslerden oluşan ortalama 12 farklı balık çeşidi yetişmektedir. Göl balık avcılığına çok müsait bir yapıdadır. (Atom, 1958, 146-147) Bu sahil şeridi köyleri zaman içerisinde balıkçılık ve kara avcılığı dolayısıyla değer kazanan birer yerleşim yeri olmuştur.

Adapazarı çevresinde, kara avcılığı potansiyeli yüksek olduğundan, bölgede çok sayıda profesyonel ve amatör avcı yetişmiştir. Kış aylarında Dağdibi, Karakamış, Ferizli, Erenler çayırları ile Aralık, Poyrazlar, Süleymanbey, Tespihli, Alancuma ve Turna dere gölleri ördek avı için en uygun yerler olup, yazın tavşan, çulluk ve çeşitli kuşların avcılığı yapılmaktadır. Sonbahar aylarında bu bölgeye Karadeniz'den bıldırcın sürüleri göç etmekte, şehir merkezine kadar inmektedirler. Samandağı, Karadağ, Keremali ve Çamlıdağı'nda ayı avı yapılmaktadır. Küçük Akgöl çevresinde sülün de bulunmakta ancak nesli tükenmekte olduğundan avlanmamaktadır. Yaban domuzu genel olarak pek çok bölgede mevcut olup, eti ilde tüketilmediği ve satılmadığından, daha çok sürek avları ile itlaf edilmektedir. (Tarkan, 1953, 16) 1950'li yıllarda sansar ve tavşan avlanmakta olup, derilerinin İstanbul pazarına nakledildiği belirtilmektedir. Sapanca gölünün kıyı kesimlerinin de her mevsimde av bölgesi olarak talep gördüğü anlaşılmaktadır.(Balcıoğlu, 1952, 54).

Sonuç

Nüfusun büyük çoğunluğu tarım alanında faaliyet gösteren ve hayvancılık yapmaya uygun Türkiye'de hayvancılık alanındaki çalışmalar Cumhuriyet'in ilanından itibaren üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Özellikle, Atatürk döneminde başlayan kalkınma hamlesi, II. Dünya Savaşı ve ekonomik buhranların rüzgarından etkilenmişse de, tarım ve hayvancılık politikalarında gayretli çalışmalar ortaya koyulmuştur. 1950'den itibaren Türkiye'de liberal ağırlıklı karma ekonomi politikasına geçilmiş, 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti, köylü politikalarına önem vermiş, tarım ve hayvancılığın yurt çapında yaygınlaştırılması ve kaliteli ürün elde edilmesi amacıyla, kırsal kesimin bu alanda eğitilmesi ve teşvik edilmesi çalışmalarını yürütmüştür.

Verimli toprakları, kırsal nüfusu ve şehirlerarası kavşak noktasında bulunması bakımından hayvancılığa ve hayvan mamullerinin işlenerek pazarlanmasına elverişli olan Adapazarı-Sakarya, bu dönemdeki yerel çalışmalara verilebilecek örneklerin başında gelmektedir. Kocaeli-Sakarya bölgesi, öteden beri hayvancılık alanında Doğu Anadolu ve İstanbul pazarı arasında bir köprü vazifesi görmektedir ve Doğu Anadolu'dan getirilen hayvanların beslenmesi, hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ilin ekonomisinde önemli yer tutan faaliyetler arasında bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1950-1960 döneminde, Sakarya'da kayıt

altına alınan hayvan sayıları, hayvan türleri, et ve süt üretim miktarları, hayvan yan mamulleri ve bunların Sakarya ekonomisine olan katkıları üzerinde durulmuştur. Verilen istatistiki bilgiler ışığında, Sakarya'da hayvancılığın yıllar içerisinde gelişme gösterdiği ancak bazı yıllarda duraklama ve küçük oranlarda gerileme yaşandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, ildeki hayvan varlığı ve üretilen mamuller bakımından 1957-1958 yılları arasında bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu dönemde izlenen tarım politikası gereği, meraların tarım arazilerine dönüştürülmesi ve besicilik kültürünün halk arasında teşvikle yaygınlaştırılması söz konusudur. Öte yandan, çiftçiye ücretsiz yem tohumlarının verilmesi, yoncalık ve korungalıkların yaptırılması hayvancılıkta beklenen büyük gerilemenin bir nebze önüne geçmiştir. Sakarya'da üretilen et miktarının ilin ihtiyacını karşılayacak seviyelere yaklaştığı ancak et ihraç etme ve karaborsacılık gibi etkenler sebebiyle dönem dönem et temininde sıkıntı yaşandığı, et fiyatlarının halkın beklentisinin üstünde seyrettiği görülmüştür. Süt üretim miktarı bölgenin ihtiyacını karşılamakta ve çeşitli süt ürünleri işlenerek İstanbul ve çevre illere de pazarlanmaktadır. Sonuç olarak, incelediğimiz dönemde ilin hayvan varlığının oldukça zengin ve çeşitli olduğu, hayvandan üretilen mamulleri işlemeye müsait bir sanayileşme potansiyeli olduğu anlaşılmıştır. Ortaya koyulan verilerin yorumlanması ve ekonomi alanında yapılacak çalışmalara fayda sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

"Sakarya". *Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl, Dünü, Bugünü, Yarını*. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 9 (1983): 6439- 6539.

1967 Sakarya İl Yıllığı. İstanbul: Sakarya Valiliği Yayını, 1970.

Arıtürk, Emin- Arpacık, Rafet – Altın Saat, Kadir. "Karasu İnekhanesi Holştayn İneklerinde Bazı Süt Verimi Özellikleri". *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4/15 (1968): 302-305.

Atom, Sinop. *Sakarya, İzmit, Edirne, Tekirdağ 3'ncü Bölge Nüshası Eserler Dilleniyor, Kervan Yürüyor*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1958.

Balcıoğlu, Talia. *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1952.

Balcıoğlu, Hasan. "Ekonomi Yönünden Sakarya İli", *Ada Kariyesinden Sakarya Vilâyeti'ne Dergisi*, Adapazarı (1953): 28-41.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1.2/162.51.17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1.2/176.16.2.

"Et ve Balık Kurumu Vilayetimizde Serbestçe Kasaplık Hayvan Almayacak. *Demokrat Sakarya* (27 Mart 1958): 1.

"Şehirde Et Gene Bulunamaz Oldu". *Demokrat Sakarya* (14 Mart 1958): 1.

“Belediyemizin Çalışmaları”. *Demokrat Sakarya* (24 Aralık 1958): 1-2.

“Şehirde Et Sıkıntısı Kalmadı”. *Demokrat Sakarya* (3 Nisan 1958): 1-2.

“Tavuk Hastalıkları Kursu Açıldı”. *Demokrat Sakarya* (9 Nisan 1958): 1-2

Eröz, Mehmet-Alpan, Seyfi. *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*. İstanbul: Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi (SSAM), 1968.

Genç, Savaş Volkan-Özgür, Atilla. “Demokrat Parti Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hekimliği Hizmetleri”. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 88 (2), 2017: 38-50.

Gökçen, Rifat-Yalçın, Osman. *Sakarya ve Marmara Bölgesi*. İstanbul: Özyürek Basım ve Yayınevi, 1986.

Gül, R. Tamay Başağaç. “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM) 15 (2004): 227-255.

Hacımırzaoğlu, Ayşe Berktaş. *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.

Kepenek, Yakup- Yentürk, Nurhan. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Öztürk, İbrahim Mert. “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/ 54 (2013): 135-166.

“Tavukçuluğun İnkişafı”. *Sakarya Gazetesi* (4 Mayıs 1960): 1-2.

“Tavukçuluk Teşvik Edilecek”. *Sakarya Gazetesi* (9 Eylül 1960): 1

“Koza İstihali Geçen Yılda Yarı Yarıya Düşük, Fakat Fiyatlar Yüksek”. *Sakarya Gazetesi* (21 Temmuz 1960): 1.

“İyi Cins Hayvan Yetiştirenler Mükafat Aldılar”. *Sakarya Gazetesi* (29 Eylül 1959): 1.

Şahin, Enis. *Kronolojik Adapazarı-Sakarya Tarihi (1923-2004)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005.

Şahin, Enis-Tunç, Bilal. “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* I/2, (2015): 31-69.

Şahin, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016.

Tarkan, Talat. “Göl, Plaj ve Kaplıca Cenneti Adapazarı”. *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine Dergisi*. Adapazarı (1953): 13-16.

Temel, Mehmet. “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İLKE)* 24 (2010): 201- 234.

Toker, Metin. *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, İstanbul: TÜİK Yayınları, 1968.

23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara: TÜİK Yayınları, 1963.

Zirai Bünye ve İstihsal (1954-1958), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1959.

Zirai Bünye ve İstihsal (1958-1960), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1962.

Yalçın, Osman. “Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 1/1 (2012): 313-354.

“İpekböcekçiliğimiz Geliştiriliyor”. *Yeni Ada Postası* (19 Mayıs 1952): 2.

<https://kirmizibaret.com/tasima-islerinde-is-guvenligi> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

<https://nenedir.com.tr/ddt-nedir> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

<https://www.tarimdan.com/bilgi-bankasi/seyyar-selektor-makinesi-farki-nedir-s350.html>. (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

DEVİRİM GAZETESİ'NDEKİ FOLKLOR ÜRÜNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

İrem ŞAHİN*

Öz: Gazeteler yayımlandığı dönem ve süreç içerisinde Türk dilinin, edebiyatının ve folklorunun gelişimi hakkında önemli bilgiler ortaya koymuştur. Gazeteler, “haber verme, eğitime, eğlendirme, mal/hizmet tanıtmaya” gibi pek çok işleve sahiptir. Cumhuriyet döneminde, Türk kültürünün gelişmesinde ulusal yayınların yanı sıra yerel yayınların katkısı da yadsınamayacak kadar büyüktür. Türk folklor ürünlerini kayıt altına alan yayınlar, milli kültüre büyük ölçüde hizmet etmiştir. Bartın, Türkiye Cumhuriyeti'nin en genç ve dinamik illerinden biri olmasına rağmen kültürel anlamda oldukça önemli bir konuma sahiptir. Tarihi geçmişi Gaskalar ve Hititlere dayanan Bartın'ın, yazılı basın kültürü alanında önemli bir yeri vardır. Bu çalışmada Bartın'ın tarihçesi hakkında genel bir bilgi verilmiş, Devrim Gazetesi üzerinde durulmuş ve Türk halk bilimi çalışmaları örnekler üzerinden açıklanmıştır. Bartın'da 16 Ağustos 1935 yılında Devrim adında günlük siyasal bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. Pazar günleri hariç her gün yayımlanan Devrim Gazetesi, siyasal bir kimlik taşımasına rağmen içerisinde Türk folklor ürünlerini de barındırmakta, hem Bartın kültürüne hem de Türk folklor çalışmalarına verdiği önemle dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Folkloru, yerel basın, Devrim Gazetesi, gazete yayınları, Bartın.

A INVESTIGATION OF FOLKLORE PRODUCTS IN THE *DEVİRİM* NEWSPAPER

Abstract: Newspapers have presented significant information about the development of Turkish as a language, Turkish literature and its folklore. Newspapers have a lot of functions such as announcement, education, entertaining and advertising. Besides the national presses, local presses contributed a lot to the development of Turkish culture in the history of the Republic. Printed presses, which recorded the Turkish folkloric outputs to great extent served national culture. Despite being one of the youngest and the most dynamic cities of the Turkish Republic, Bartın has a remarkable position in cultural aspect. Bartın, the historical background of which dates back to the periods of the Gaskas and the Hittites, has a significant position in the branch of the culture of printed media. In this study, some general information about the history of Bartın was given. In addition, Devrim, a local newspaper was mentioned and the studies about Turkish folklore were explained by means of sample data. In Bartın, a daily political newspaper named Devrim was published every day except Sundays, is based on political aspect, it contains Turkish folkloric outputs. It draws attention both the culture of Bartın and the studies about Turkish folklore.

Keywords: Turkish Folklore, local press, Devrim Newspaper, newspaper publications, Bartın.

Giriş

Geçmişini bilmeyen, ondan etkilenmeyen ve onu yaşatmak için çaba göstermeyen milletler yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. “Bir kültürün varlığını sürdürebilmesi, sosyal yapıyı ve dokuyu oluşturan kitlelerin, müşterek kültürü, kimlik ve kişilik göstergesi olarak kabul edip yaşatmalarına bağlıdır” (Oğuz vd. 2013, 399). Özellikle postmodern çağda başkalaşan, kendi

* Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

benliğinden uzaklaşan ve farklı arayışlara yönelen insan, kültüründen bir hayli uzaklaşmakta ve ne yazık ki kendi kültürel kodlarını unutmaktadır.

Kültürü meydana getiren gelenekler, insanlık tarihinin yaşadığı iki süreçte; Birincil kültür ortamı (sözlü), ikincil kültür ortamında (yazılı, elektronik) gelişmiş ve varlığını devam ettirmeye başlamıştır. Sözlü kültür geleneğinden gelen Türk Milleti oldukça güçlü kültürel mirasa sahiptir. Dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel kodlar zamanla unutulmaya yüz tutmuştur. Bunun sebebi de Türklerin konar-göçer bir yaşam sürmeleridir. Yaşanan doğal felaketler, savaşlar da bu durumun bir diğer önemli sebepleri arasına girmiştir. İhtiyaçtan yenilikler doğar. Yazılı kültürün doğuşu da folklor ürünlerinin yok olma tehlikesinden kurtuluşunu sağlamıştır diyebiliriz. Yazılı kültürle birlikte yeni folklor ürünleri ortaya çıkmış ve aktarımı kolaylaşmıştır.

Ong'a göre "sözlü kültürlerin ürettiği, sanat ve insanlık değerleri açısından son derece üstün sözel edinimler, insan ruhuna yazının taht kurmasıyla yiter ve bir daha yaratılamaz. Buna karşılık, yazı olmadan insan bilinci gizilgücünden istediği gibi yararlanamaz, başka bazı güzel ve güçlü yapıtlar üretemez. Bu bağlamda sözlü kültür, yazı üretmek zorundadır ve üretecektir de"(Ong, 1995, 27-28). Sözün ortaya çıkışı aynı zamanda yazma eylemini de beraberinde getirir. Masalların, destanların, halk hikâyelerinin, türkülerin, manilerin ve pek çok folklor unsurunun asırlardır yaşıyor olması ve farklı varyantlarının da bulunması sözlü ve yazılı kültürün ortak mirasını oluşturmuştur. "Sözelliğin algılayış çerçevesine girmeye çalışmak çok önemli, çünkü az çok herkesin geçtiği ve sonra da unuttuğu bu dönem, okuryazarlığın temelini oluşturur" (Sanders, 1999, 14-15). Söz uçar, yazı kalır. Bu noktada yazılı kültüre son derece ihtiyaç duyulmaktadır.

Coğrafi keşiflerin sonucunda ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri halk bilim çalışmalarına öncülük etmiştir. Bununla beraber "preromantik, adıyla anılan bir akım belirmiştir. Çeşitli destanların şiir dilini kullanan bu akım, halk biliminin kurucusu olarak görülen Von Herder'i de etkisi altına almıştır. Herder'in ortak ulus ruhu yaratmak için halka doğru gitmek gerektiği düşüncesi" (Yıldız, 2015, 272) halk türkülerini ortaya çıkarmış ve Türk folklor ürünlerinin incelenmesini sağlamıştır.

Tanzimat hareketiyle ortaya çıkan vatan, millet kavramları Türk halk biliminin kurulmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Ziya Gökalp, Fuat Köprülü gibi aydınlar halka inmiş, sahaya çıkılıp derlemeler yapılmıştır. Derlemeler sonucunda elde edilen veriler, alınan kayıtlar bir araya getirilmiştir. Bu noktada da devreye ulusal ve yerel yayınlar girmiştir. Gazete gibi "haberleşme araçları, kültürün yeniden tanımlanmasında, yaratılmasında ve aktarılmasında önemli bir güce sahiptir" (Gümüş, 2016, 175). Ayrıca gazete ve dergilerde yurttan haberler verilmiş bunun yanı sıra da folklor unsurlarına yer ayrılmıştır. Türk kültürünün gelişmesinde yurdun dört bir yanında yayımlanan gazetelerin katkısı yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu

gazetelerden biri de çalışmamızın asıl konusu olan ve Bartın'da günlük yayımlanan Devrim Gazetesi'dir.

Devrim Gazetesi ve Folklor

Bartın, Batı Karadeniz'de yer almaktadır ve “her ne kadar 1991 yılında il statüsüne kavuşmuş olsa da binlerce yıldır büyük medeniyetlerin yaşadığı kadim bir şehirdir. Antik dönemlerden itibaren Gaskalar (M.Ö. 14. yy.), Hititler, Bitinyalılar, Paflagonyalılar, Frigler, Fenikeliler, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Peçenekler, Kumanlar gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, onların kolonileri haline gelmiştir. Bu sebeple de hem tarihi hem de kültürel anlamda çok fazla çeşitliliğe ve veriye sahiptir. Bartın adı kentin içerisinde geçen ve mitik kökenleri olan nehirden yani “Parthenios”tan (Sular İlahı) gelmektedir. Homeros’un İlyada’sında Bartın’dan Truva’yı korumaya gelen yiğitlerden övgüyle söz eder. Hitit metinleri, Ksenophon’un Anabasis’i, Herodot’un Heredotos Tarihi ve Strabon’un Geographika’sı gibi pek çok” (Gümüş, 2018, 5) kaynakta Bartın ile alakalı bilgiler bulunmaktadır. Yaptığı fetihlerle tarihte yerini alan Fatih Sultan Mehmet Bartın’ı da Osmanlı topraklarına katmıştır.

Bartın’ın kültürel anlamda bu kadar zengin olması ve yıllarca medeniyetlere kucak açması coğrafi konumunun elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de Halk bilimine ilişkin çalışmaların bulunduğu pek çok yerel gazete vardır. Bu gazetelerden biri de Bartın Gazetesi’dir. Gazetede “Bey Böyrek’in Safranbolu eş metni” (Gümüş, 2018, 142) gibi pek çok folklor ürünü sözlü kültürden derlenip yayımlanmış ve bunula birlikte halkiyat sahasına ait çok önemli yazılar bulunmuştur. Bu yazılar da yıllarca halk bilimcilerin dikkatini çekmiş ve Bartın Gazetesi üzerinde defalarca araştırma ve incelemeler yapılmıştır.

Siyasal gazete misyonu üstlenmesine rağmen Devrim Gazetesi içerisinde barındırdığı folklor ürünleri ile incelenmesi gereken bir gazetedir. Bartın ve çevre illerinden derlenen maniler, türküler, bilmeceler, fıkralar Türk folklor araştırmalarına pek çok değeri kazandıracak öneme sahiptir. “16 Ağustos 1935 yılında kurulan gazete Bartın’ın ilk günlük gazetesi olup Bartın Gazetesi’nin kurucusu ve başyazarı İbrahim Cemal Aliş tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazete o yıllarda eski bir radyodan kulaklıkla dinlenen haberleri günü gününe Bartın halkına duyurmuştur. Bu gazete, kuruluş tarihinden itibaren günlük olarak yayımlanmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda yayın akışında aksaklıklar görülse de yayımlanmaya devam etmiştir. Devrim Gazetesi, bir süre daha 4 Mayıs 1936 tarihinde seksen dokuzuncu sayısında “Okuyucularımıza” başlığıyla yayımlanan bir duyuru ile yayın hayatına son vermiştir. Son sayısı 4 Mayıs 1936 tarihli 89 sayısı olan bu gazetede Mahmut Maan, Lütfi Baykal, Vahit Topçugil, Nazım Darıcı gibi yazarlar yazmışlardır. Özellikle, Öğretmen Vahit Topçugil’in yazdığı “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları-Maniler-Bilmeceler” ve Mahmut Maan’ın Tarihi

Fıkra- bu sütunda her gün başlığı ile yazdığı yazılar çok değerlidir. Yine Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanan Maniler” yazısı da Bartın halk bilimine katkıda bulunmuştur. Bunların yanı sıra Devrim Gazetesi ulusal bir gazete niteliği de taşımaktadır” (Asma ve Güngör, 2014, 55).

Kurucu Cemal Aliş okuyucularına “İlk Söz” başlıklı şu yazısı ile seslenmiştir:

“Devrim’i büyük iddialarla ortaya çıkarmıyoruz; ileri için geniş hülyalarımız da yoktur. Devrim, gördüğümüz ve duyduğumuz bir ihtiyacı, olabildiği kadar, karşılamak için çıkarılıyor. Bu ihtiyaç şudur: halkımızın birçoğu ülke ve dünya haberlerini öğrenmek istiyor. Fakat, İstanbul’un gündelik gazeteleri hem pahalı, hem de okuması kıt olanları bıktırarak ve ürkütecek kadar çok yapraklıdır. Okuması şöyle böyle olan halk ve esnaf tabakası, bu gazetelerin neresini okuyacağını bile kestiremiyor. Bunun içindir ki, Bartın’da günlük gazete takib edenlerin sayısı 60’ı geçmiyor. Her ne kadar, haftada bir yine kurumumuz tarafından çıkarılan “Bartın Gazetesi” var ve bunun satışı epeyce ise de, bu gazetenin yolu ve her gün çıkmayışı, okuyucuların ülke ve dünya haberleri ihtiyacını karşılamıyordu. Bunu düşünerek hem ucuz ve hem yormadan havadis verecek bir gazete çıkarmayı düşündük ve bütün güçlüklerle karşı gözümüzü yumarak ortaya atıldık. Biliyoruz ki, bir kaza merkezinde gündelik gazete çıkarmak kazanç bakımından safdilliktir. Böyle bir gazetenin baskı sayısı ne olabilir? Utanılacak bir sayı... Buna rağmen, halkımızın değerliliğine güveniyoruz. Umarız ki, yaptığımız fedakârlığın derecesini takdir edenler olacaktır. Bu bize yeter. İleri için şimdiden bir şey adayamamakla birlikte, okuyucularımızın rağbeti az olmazsa, Devrim, ileride onları daha büyükçe ve daha ucuz olarak ziyaret edebilir. Devrim, inkılâb demektir. Devrimin ülküsü de, büyük Türk devriminin başarımlarını elinden geldiği kadar yaymak olacaktır” (Aliş, 1935, 1).

Bu sözlerle yayın hayatına başlayan Devrim Gazetesi muhtevası bakımından her insana hitap edebilecek kapasiteye sahiptir. İçerisinde bulunan folklor unsurlarıyla da Bartın halk kültürüne büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bartın ve çevresinde derlenen folklor ürünleri fıkra, hikâye, mani ve bilmece türlerinden oluşmaktadır. Bu türleri örnekler üzerinden inceleyelim.

Tarihi Fıkra- Mezarında Dirilen Osmanlı Padişahı

“Osmanlı Padişahlarından birinci Murad kanburdu; ara sıra da göğsü tutardı. Bir Cuma günü selamlıktan dönüşünde nefesi tıkanı. Saray ve hükümet adamları padişahı öldü sandılar. Üçüncü Osman’ı tahta geçirerek Mahmud’u gömdüler. Halbuki Mahmud ölmemişti. Beş altı saat sonra, kabirden “yahu!” diye bir ses işiten türbedar, kulak verir; padişahın ölmediğini anlar ve hemen sadrazama koşarak işi anlatır. Sadrazam Köse Mustafa Bahir Paşa biraz düşünür. Padişahı mezardan çıkartsa, üçüncü Osman’ın taraftarları ile birinci Mahmud’un taraftarları arasında büyük bir münazaa çıkacak, İstanbul kana boyanacak. Bunu münasib görmiyen sadrazam, türbedara şöyle der:

-Git türbenin kapısını iyi kapa. Kimseyi yaklaştıрма. Eğer, işittirebilirsen, Sultan Mahmud'a de ki: "yerine geçecek padişah geçti, toplar atıldı, etrafa haberler gönderildi. Onun için ölmekten başka çare yoktur". Ve... Sultan Mahmud, mezarında inleye inleye öldü. Bunun için, birinci Mahmud'a hanedan tarihinde "biçare mağdur" denir" (Maan, 1935, 2).

"Fıkralar, herhangi bir düşünceyi güçlendirmek, dinleyenleri ikna etmek, bir olayı, durumu, açıklamak amacıyla anlatılan; yapısında nükte, mizah, eleştiri ve yergi gibi öğeler bulunan kısa anlatılardır" (Oğuz vd. 2013, 201).

Fıkralar insanları düşündürmeye, düşündürürken de eğlendirmeye sevk eder. Konu bakımından çok geniş kapsamlı olabilen fıkralar milli ve mahalli tipler etrafında şekillenir. Fıkraların en önemli özelliği de ders verici niteliğe sahip olmasıdır. Devrim Gazetesi'nin 4., 35., 47., 52., 65., 66. sayıları tarafımdan ikincil kültür ortamında taranmış ve bu sayılar hariç, 68. sayısına kadar yayımlanan tarihi fıkralar folklor araştırmaları açısından kayda değer bulunmuştur. Bu fıkralar yerini 68. sayısından itibaren Tarihi hikâyelere bırakmıştır.

Tarihi Hikâye- Sadrazam Said Paşayı Korkutan Şamdan!

"Sadrazam Said Paşa ile zevcesi Nazıma Hanım, pek nezih bir aile kurmuşlardı. Birbirlerine karşı çok nazik davranırlardı. Said Paşa bütün Babîâli ricalinin geceleyin yaptığı gibi, yatsıdan gece yarısına kadar yatak odasında, bir yer minderi üzerinde oturur; önünde üç kollu bir şamdan olduğu halde yazı ile meşgul olurdu. Bir gece, yine böyle, resmi evrakla meşgul olurken Nazıma Hanım yanına gelip biraz oturur ve bu esnada şamdanın gövdesine siyah bir tire bağlar. Sonra: "Paşa, müsaade ederseniz ben yatacağım" diyerek karyolaya girer, tirenin öteki ucu da beraber... Nazıma Hanım, yatağa girdikten sonra ipliği yavaş yavaş çeker, şamdanı paşanın önünden azıcık uzaklaştırır. Said Paşa çok dalmış olduğundan, yazıyı göremez olunca minderiyle şamdana doğru yaklaşır. Hanımefendi ipliği biraz daha çeker; Paşa da minderini kaydırır. Nazıma Hanım, üçüncü defa ipliği çekince Paşa şamdanın yürüdüğünü bu sefer fark eder ve bütün vekarına rağmen: "Ay!" diye bağırır. Fakat karısının karyolada fıkır fıkır güldüğünü görünce işi anlıyarak, gayet rakik bir eda ile "Aman efendim vallahi korktum"! der"(Maan, 1936, 2).

Muhtevası bakımından tarihi şahsiyetleri içinde bulunduran "Sadrazam Said Paşa'yı Korkutan Şamdan" hikâyesi Devrim Gazetesi'ne 68. sayısında merhaba demiştir. Yazılış amacı hiciv ve güldürü olan fıkra türüne daha yakın bir metindir. Tarihi hikâye başlığı altında 70., 71., 74., 80., 82., 87., 89. sayıları hariç 68. sayısından itibaren yayımlanmaya ve halkla buluşmaya başlamıştır.

Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler-Bilmeceler

"Uzun kış geceleri her yerde olduğu gibi Safranbolu'da da hareket itibariyle gündüze benzer. Arada bir ayrılış varsa, o da: gündüz hareketlerinin daha çok işe, gece hareketlerinin ise

eğlenceye ayrılmış olmalarıdır. İşte bu gecelerdir ki Safranbolu'da büyük eğlence saatlerini yaratmışlardır. Bu eğlenceli vakitler, yaz mevsiminin haşlayıcı sıcaklığı ile ağaç gölgelerinde uyuklayanları özleyişle sayıklattır. Bu günlerin gelmesi ne kadar büyük bir istekle beklenirse bu gecelere ayrılmış sarfiyata aynı derecede istekle katlanılır. Ta elverişli havalı mevsimlerden başlayarak kışın ilk günlerine kadar uzun hazırlıklar yapılır ve birçok masraflara girilir...” (Topçugil, 1935, 2).

Gazetenin 3. sayısıyla kaleme alınmaya başlanan “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler-Bilmeceler” 5. sayıda tekrar okurlarının karşısına çıkmıştır. Yazının devamının olacağı sonundaki <<süreecek>> notu ile bildirilmiştir. Her iki sayıda bir Vahit Topçugil'in bu yazısı okurla buluşma şerefine iştirak etmiştir. “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler-Bilmeceler” başlığı altında gazetenin 7. sayısından itibaren Topçugil'in kaleminden maniler de yazıya dahil edilmeye başlanmıştır:

“...Gidiyon gidişimdir
Yol verin dönüşümdür
Gel bir şeftali ver
Belki son görüşümdür

Karışıdan geçen atlı
Yazması iki katlı
Eğil bir şeftali ver
Behey gavur inadlı” (Topçugil, 1935, 2).

“Mani bilinen yaygın biçimiyle yedi heceli dört dizeden oluşan, “aaxa” biçiminde kafiyelenen bir nazım şeklidir. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü olmak zorundadır. Genellikle ilk iki dize, asıl söylenmek istenen son iki dizeye hazırlık yapılmasını sağlayan doldurma dizelerdir” (Oğuz vd. 2013, 244). Maniler gazetenin 14. sayısına kadar yayımlanmaya devam etmiş ve bu sayıdan itibaren yerini bilmecelere bırakmıştır.

“Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nev'inden mücerred kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhâkeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir” (Elçin, 1986, 607).

“kadınların eğlenceleri arasında <<matal>> denilen bilmeceler de önemli bir yer tutar. Bu bilmeceleri bir kişi söyler, diğerleri çözmeğe çalışırlar. Çözemiyenler ceza olarak bir memleket (?) verir ve söyleyiciye bilmeceyi buldururlar. Bu bilmecelerden birkaç tanesini yazıyorum.

Cansız, canlı zapteder

Çüzülmüşü: urgan...” (Topçugil, 1935, 2)

Vahid Topçugil'in Safranbolu'dan derlediği “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler-Bilmeceler” başlıklı yazısında, kış günlerinde Safranbolu halkının, gündüz vakti işlerini bitirdikten sonra bir araya gelerek yapmış oldukları faaliyetleri, okunan mani ve bilmeceleri *Devrim Gazetesi* sayesinde Bartın halkı da öğrenmiştir. Safranbolu'dan derlenen yazılardan sonra Topçugil Bartın'dan da maniler derlemeye başlamıştır. Gazetenin 38. sayısından itibaren “Bartında Toplanılan Maniler” başlığı altında derlemelerini yayımlamaya başlamıştır. Derlemelere başlamadan önce Bartın Halkı hakkında biraz bilgi verdikten sonra 44. sayıyla birlikte maniler gazetede yerini almaya başlamıştır:

“Arpa ekim bir kile

Doldurdum sile sile

Elli mendil çürüttüm

Gözyaşı sile sile

Arpa ekim gök iken

Dibinde sarı diken

Gel sarılalım yatalım

Sen kız ben oğlan iken...” (Topçugil, 1935, 2)

Yazılı basın kaynaklarının Türk folkloruna verdiği önem gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu ürünler arşivlenerek gelecek kuşaklara rehberlik ve kaynaklık etmiştir. Gazetenin başyazarı İbrahim Cemal Aliş 89. aynı zamanda da son sayıda “okuyucularımıza” başlığı altında gazetenin yayın hayatına son verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Basımevimizin, geciktirilmesi imkânı olmayan işlerinden dolayı Devrim uzun müddet çıkmamak ıztırarındadır. Bu karar, bir tatili neşriyat olmamakla beraber, fazla uzaması ihtimaline binaen, abonelerimizin hesapları tasfiye edilecek ve dünya haberlerini hulâsa halinde vermek ödevini <<Bartın Gazetesi>> üzerine alacaktır” (Aliş, 1936, 1). Yazılı basın kaynakları yayınlarında folklor ürünlerine yer vererek milli benliği koruma, yaşatma, halka ait olma ve halkı kendi yaratmaları konusunda daha bilinçli hale getirme işlevini gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Bartın gerek tarihi geçmişi, gerek coğrafi konumu, gerekse kültürel birikimi ile Türkiye'nin keşfedilmesi gereken yerleşim yerlerindedir. Bartın halkının gelenek ve göreneklerine bağlılığı yıllar boyu yayınladıkları gazetelerden de anlaşılmaktadır. Birincil kültür ortamının varlığını devam ettirdiği yerlerde, insanlar bir araya gelerek eğlenir, türküler, maniler söyler, birbirlerine

bilmeceler sorar, masal anlatır ve oyunlar oynarlardı. Bu faaliyetler insanların birbirleriyle iletişim kurma şekillerinden biriydi. Kişilerin birbirlerine karşı istek ve düşüncelerini daha rahat ve samimi bir üslup ile dile getirişleriydi. Çağın gereği olarak teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu kültür yok oldu ve insanlar yalnızlaştı. Yalnızlaşan insan gittikçe kültüründen uzaklaşmaya ve böylelikle de kültürünü yok etmeye başladı. Milli kimliğine uzak nesiller yetişir oldu. Ancak gazete gibi, ikincil kültür ürünlerinin olumsuz yönlerinin yanı sıra kültürü muhafaza etme gibi olumlu özellikleri de vardır.

Çalışmamıza konu olan Devrim Gazetesi'nden elde ettiğimiz çıkarımlara göre anonim halk edebiyatı türlerinden bazıları ile yeniden buluşma imkânı yakalanmıştır. Daha önce hiç duyulmamış ya da çeşitli varyantlarıyla karşılaşılmış ürünleri mukayese etme şansına sahip olunmuştur. Hatta Bartın ve çevresinden derlenen folklor ürünlerinin, yörenin ağız özellikleri dikkate alınmadan yazılması da, bu ürünlere karşı daha çok merak uyandırmış ve kişileri kültürel araştırmalara daha da teşvik etmiştir diyebiliriz.

Devrim Gazetesi'nde yayımlanan derlemeler Türk folkloruna az da olsa katkı sağlayacak arşiv niteliğine sahiptir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere, her biri ayrı bir inceleme alanı olan derlemeler bu sayede halk bilimine kazandırılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aliş, İbrahim Cemal. "İlk Söz". *Devrim Gazetesi*. 1, 1935.
- Aliş, İbrahim Cemal. "Okuyucularımıza". *Devrim Gazetesi* 89, 1936.
- Çetin, Asma ve Güngör Yavuzaslan. *Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi 1906-1977*. Bartın: Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Gümüş, İbrahim. "Bir Türkünün Bağlama Bağlı Göstergesel Dönüşümü: Mamoş Örneği". *Turkish Studies*, 11/21, (2016): 167-176.
- Gümüş, İbrahim. *Bartın Türbe ve Ritüelleri*. Bartın: Bartın Belediyesi Yayınları, 2018.
- Gümüş İbrahim. "Metin, Doku Ve Konteks Bakımından Bey Böyrek'in Safranbolu Eş Metni". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 60, (2018): 140-147.
- Maan, Mahmut. "Tarihi Fıkra- Mezarında Dirilen Osmanlı Padişahı". *Devrim Gazetesi* 1, 1935.
- Maan, Mahmut. "Tarihi Hikâye- Sadrazam Sait Paşayı Korkutan Şamdan". *Devrim Gazetesi* 68, 1936.
- Oğuz, M.Öcal, vd. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Sanders, Barry. *Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü*. çev. Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Topçugil, Vahid. "Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler Bilmeceler". *Devrim Gazetesi* 3, 1935.

Topçugil, Vahid. "Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler Bilmeceler". *Devrim Gazetesi* 7, 1935.

Topçugil, Vahid. "Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler Bilmeceler". *Devrim Gazetesi* 14, 1935.

Topçugil, Vahid. "Bartında Toplanan Maniler". *Devrim Gazetesi* 44, 1935.

Yıldız, Kübra. "Türk Folklor Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak: Bartın Gazetesi". *Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 272, (2015): 2149-3227.

ANTİK KAHRAMANDAN ANTİ KAHRAMANA: KAHRAMAN KAVRAMININ KÖKENİ VE GELİŞİMİ*

Berrin TURAN TİLBE **

“Başka başka çağlarda başka başka oyunlar oynanır”

Wittgenstein

Öz: Neredeyse kahraman teriminin var oluşu ile eş zamanlı olarak tarihsel bir düzleme oturtulan ve kökleri Antik Yunan devri yapıtlarına dek uzanan anti-kahraman kavramı, günümüzde edebi ve görsel anlatılar sayesinde son derece popüler haldedir. Ancak tüm bu tarihsel geçmişine ve popülerliğine karşın anti-kahraman, sınırları ve özellikleri net olarak belirlenemeyen, ne olduğundan ziyade ne olmadığı üzerine odaklanan bir muğlaklığa sahiptir. Genel manada ‘bir eserin geleneksel kahraman özellikleri taşımayan başkişisi’, ‘kahramanın anti tezi’ olarak belirlenen anti-kahramanın karşıtlık ilkesinin pratiği olarak roman metinlerine yansıdığı; toplumsal değerlere, insanın var olma biçimine, dünyaya bakışa dair alışılmış yaklaşımların karşısındaki kutbu temsil ettiği görülür.

Bu makalenin odağında anti-kahraman teriminin tasviri, kökeni ve gelişimini ortaya koymak yer almaktadır. Ortaya çıkışını karşıtlık ilkesine borçlu olan anti-kahraman teriminin anlaşılabilmesi için kahraman teriminin tanımından yola çıkılacak ve kahramanın tarihsel süreçte geçirdiği değişimlerin tespitinden yararlanılacaktır. Roman türünün ortaya çıkışıyla kahramanın değişen özelliklerine vurgu yapılarak anti-kahramanın varlığı ve süreç içerisinde kurmaca metinlerde kendini nasıl konumlandığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anti-kahraman, kahraman, roman kahramanı, başkişi

Abstract: The concept of anti-hero that dates back to works of art in Ancient Greece period and emerges in historical timeline almost simultaneously with the existence of the term “hero” is so popular today thanks to literary and visual narrations. However, anti-hero is an ambiguous concept that does not have clear borders and characteristics and focuses on what it is not instead of what it is despite all these historical backgrounds and popularity. It is seen that anti-hero who is generally defined as “a protagonist having non-traditional hero characteristics”, “anti-thesis to hero”, and is reflected as the contrast principle in the novel as a practice represents the point which is opposite to social values, human being, and common approaches to the world.

This article argues the definition of the term “anti-hero”, its roots, and development. Based on the definition of the term “hero”, the changes of hero in historical process is going to be referred in order to understand the term “anti-hero” emerging thanks to the contrast principle. The existence of the term “anti-hero” and how it is shown in fictitious texts during the process is going to be presented by emphasising hero’s changing characteristics after appearance of the genre novel.

Keywords: Antihero,Hero,Protagonist,the novel protagonist.

* Bu çalışma Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programında hazırlanmakta olan “Türk Romanında Anti-kahraman (1923-1950)” adlı tezden yararlanılarak üretilmiştir.

** Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Kahramanın Kökeni ve Etimolojik Yapısı

Tarihsel olarak bakıldığında son derece köklü bir geçmişe sahip olan kahraman kavramı insanın varoluşundan bugününe kadar hayatta, sanatta ve temel araştırma konumuz olan edebiyatta adına yakışır şekilde kendine yer edinir. Kökeni Farsçaya¹ dayanan ‘kahraman’ sözcüğü Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde üç farklı kullanım şekliyle tanımlanır:

1. Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit;
2. Bir olayda önemli yeri olan kimse;
3. Roman, hikâye, tiyatro ve benzeri edebiyat türlerinde en önemli kişi. “Kahraman”. *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim: 20 Aralık 2018. <http://sozluk.gov.tr/>

Kelimenin İngilizce karşılığı olan “hero” ise, Cambridge sözlükte şu şekilde tanımlanır:

1. Cesur Kimse: İnsanların saygı duydukları veya onlara hayran oldukları cesur veya iyi şeyler yapan biri

2. Ana Karakter: Genellikle iyi olan bir kitapta veya filmdeki ana erkek karakter.

“Hero”. *Cambridge Dictionary*. Erişim: 20 Aralık 2018. [https://dictionary.cambridge.org/tr/Oxford İngilizce sözlük'te ise Hero:](https://dictionary.cambridge.org/tr/Oxford%20İngilizce%20sözlük/te%20ise%20Hero)

1. Antik çağlarda tanrılar tarafından bahşedilmiş insanüstü güç, cesaret ya da beceri gibi özelliklere sahip olan daha sonraları yarı tanrı ya da ölümsüz bir varlık olarak gösterilen erkek.

2. Cesur ya da asil bir eylem gerçekleştiren kimse; ünlü savaşçı.

3. Hiçbir iş, ödül ya da kurumla bağı olmadığı halde olağanüstü cesaret, dayanıklılık, olgunluk sergileyen erkek; başarıları ve asil özelliklerinden dolayı saygı gösterilen, hayranlık duyulan erkek.

4. Bir efsane ya da mitin konusu olan erkek; bir hikâye ya da şiirin ana erkek karakteri biçiminde tanımlanır. “Hero”. *Oxford Dictionaries*. Erişim: 20 Aralık 2018. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hero>

Homeros'ta Yunan Kahraman Tipleri adlı teziyle kelimenin etimolojik kökenlerini ortaya koyan Laftsidis'e göre ise kahraman başlangıçta “ata” anlamındadır. Tarihsel süreç ile birlikte kahraman kelimesi “cesur savaşçı” anlamına bürünür ve Laftsidis bunu vazife kahramanı olarak nitelendirir. Edebi eserlerde ise kahraman seyirci veya okurların ilgisini üzerlerine topladıkları için kahramandırlar. Buradaki kahraman vurgusu ise herhangi bir olayın başkışısı anlamındadır (Laftsidis, 1993: 16). Bu noktada kahraman muhtevası gereği ikircikli bir yapıya bürünür.

Hem Türkçe hem de yabancı dil tanımlamalarından da anlaşılacağı üzere kahraman dendiğinde ilk akla gelen yiğitlik, cesurluk vb. özelliklerdir. Dünyaya gelişinden bu yana insan,

¹ Kahraman kelimesi dilimize Farsçadan girmiştir. İran mitolojisinde Şah Tahmuras'ın Kah-tarasap tarafından tahtından mahrum edilen oğlunun adıdır. (Erişim: 20 Aralık 2018 <http://www.nisanyansozluk.com/?k=kahraman>)

zor durumlar karşısında kurtuluş umudu olarak çoğunlukla bir kahraman arayışı içine girer. Öyle ki genel geçer dünyadaki bu arayış, zamanın ilerlemesiyle birlikte öncelikle sözel anlatılarda, daha sonra ise yazılı metinlerde ifade edilmeye başlanır.

“Kahramanın Sonsuz Yolculuğu” isimli kitabıyla kahramanın yaratıldığı coğrafyanın ve toplumun izlerini taşımasına rağmen kültürlerarası değişmeyen evrensel bir öze sahip olduğunu ortaya koyan Joseph Campbell ise kahramanı şu şekilde tanımlar:

Kahraman, yerel ve kişisel tarihsel sınırlamalarla çatışarak onları aşmış ve genel geçerliği olan, olağan insani biçimlere ulaşmış olan kadın ya da erkektir. Böyle birinin tasavvurları, fikirleri ve esinleri insan yaşamı ve düşüncesinin temel pınarlarından taptaze çıkar. Bu yüzden onlar yeteneklidir, mevcut, çözülen toplumdan ve ruhtan değil, toplumun yeniden doğduğu tükenmez kaynaktadırlar.(Campbell, 2013,30-31)

İlk edebi yansımalarda kahraman kavramı, sözlükteki ilk anlamı olan yiğitlik özelliğine paralel olarak ilerler. Ancak zamanla kahraman kavramı ilk akla gelen anlamının dışında, bir eserde yalnızca ana karakter olarak belirlenir. Bu noktada kahraman artık ilk akla gelen niteliksel özelliklerinden arınır. Eser kahramanında kahraman özellikleri bulunmayabilir. O yalnızca kurgulandığı eserin ana karakteridir. Böylece kahraman dendiğinde niteliksel özelliklerin yanı sıra, niteliklerinden arınmış yalnızca teknik bir tanım olarak kurmaca bir eserin ana karakteri anlamı doğar.

N. Frye, *Eleştirin Anatomisi* isimli kitabında kahraman kavramını kurmaca düzleminde inceler ve kurmaca eserlerdeki kahraman tipini beş gruba ayırır:

1. Tür bakımından diğer insanlardan ve onların çevresindeki insanlardan nispeten daha üstün olan kahramanlar ilahî yaratılışlıdır ve onlar hakkındaki bir hikâye bir tanrı hakkındaki hikâyeye ortak özellikler taşıyarak mit haline dönüşür.
2. Kurmaca metindeki kahraman, diğer insanlara ve çevresine göre derece bakımından üstünse tipik bir romans kahramanıdır. Romans kahramanlarının eylemleri olağanüstüdür ancak kendisi insan olarak tanımlanır. Romans karakteri, doğanın olağan kanunlarının kısmen askıya alındığı bir dünya üzerinde hareket eder. Cesaret ve sabrı normal bir insana göre olağanüstüdür. Romansın ön kabulleri bir kez kurulduğunda; büyük silahlar, konuşan hayvanlar, dehşetli canavarlar, cadılar, mucizeler, tılsımlı eşyalar hiçbir olasılık kuralını ihlal etmezler. Bu kahramanlarla ilgili anlatımlar mitten ayrılarak daha çok efsane, masal, halk hikâyesi vb. sınıflara dâhil olurlar.
3. Kendi türüne göre herhangi bir üstünlüğü ya da olağanüstü özellikleri yoksa o kahraman bir liderdir. Otoriteye, tutkulara ve herkesten fazla ifade özgürlüğüne sahiptir. Fakat diğer iki grubun kahramanlarından farklı olarak yaptığı eylemlerin tümü, sosyal eleştiri ve doğanın düzenine

uygun olarak gerçekleşir. O, tabiat kanunlarına hükmedecek kadar güçlü değildir. Bu kahraman, çoğunlukla epik ve tragedyanın kahramanıdır.

4. Kahraman diğer insanlardan ve çevresinden üstün değilse, o sıradan insanlara benzer. Bu aşamada kahraman sözcüğünü muhafaza etmenin ve bu sıfatı kurmaca bir metinde taşımanın zorluğu ortaya çıkar. Bu zorluk, olağanüstü herhangi bir yeteneği olmayan bu tipi kahraman modelinin bir taklidi olarak komedi ve gerçekçi kurmacanın karakteri biçiminde değerlendirmeyi de zorunlu hale getirir.

5. Kahraman, güç ya da zekâ bakımından normalden daha aşağı seviyedeysen, okuyucu kahramana tepeden bakıyorsa ya da kahramanın sonsuz hareket özgürlüğüne imreniyorsa bu kahraman ironik bir tiptir. (Frye, 2015:59-61).

Frye Avrupalı kurmacanın XV. yüzyıldan bugüne ağırlık merkezini adım adım listenin aşağılarına doğru taşıdığını belirtir. Ona göre son yüzyılda en ciddi kurmaca seriler bile ironik kipe doğru meyilemeye başlar (Frye, 2015:61).

Umberto Eco, kurmaca yapıtların her hâlükârda okunacağını çünkü onlarda yaşamımıza anlam verecek formülü aramakta olduğumuzu söyler ve insanların, yaşamı süresince, neden dünyaya geldiğini ve yaşadığını söyleyecek bir ilk öykünün arayışı içinde olduğunu belirtir. Eco, bu yapıtlarda bazen kozmik bir öykü aranırken, bazen de kendi bireysel öykümüzü aradığımızı, kimi zaman kendi bireysel öykümüzü evrenin öyküsüyle karşılaştırmayı umduğumuzu ifade eder (Eco, 2009: 159). Umberto Eco'nun bu düşünceleri, kurmaca metinlerde kahraman algısı değişse de kahraman ihtiyacının her zaman hissedildiğini ortaya koyar.

Roman Kahramanı

*“Emma Bovary denen kız hiç yaşamadı;
Madame Bovary kitabı ise sonsuza dek yaşayacak”.*

Nabokov

Romandan önceki geleneksel türler olan sözel anlatılarda dünya bütünsel bir bakış açısıyla ele alınarak, öznelliği vurgulanmayan kahramanlar üzerinden kurgulanır. Kahraman özerk değildir ve toplumun faydası gözetilerek, toplumsal idealler doğrultusunda konumlandırılır. Roman kahramanının çok boyutluluğu henüz söz konusu değildir. Anlatıları aktaran kişi henüz metne dâhil olmamıştır; çünkü anlatılan kolektif bilincin tezahürüdür. Ancak zamanla sözel anlatılarda gerçekleşen değişim, anlatıcı, kahraman-karakter bağlamı ve olay örgüsünde değişikliklere yol açar. Sözel anlatılardaki idealizm romanda yerini hayata ve gerçeklerine bırakmaya başlar. Bu süreçte roman kendinden önceki türlerin mitik ve destansı unsurlarından sıyrılarak bireye ve tecrübelerine odaklanır. Çağının egemen anlayışına uygun olarak roman bireyi ve gelişimini temel alır. Kantarcıoğlu bu durumu şöyle açıklar:

Büyük trajedi ve destanda insanın evrensel değerlerini temsil eden evrensel tipler yaratılmıştır. Geleneksel roman ise, neorealist felsefenin gerçek kavramı ışığında insan gerçeğini ve değerlerini tecrübeye dayamış ve tecrübe sonunda varılan genellemelerle ifade etmiştir. Geleneksel romanda belli bir zaman ve mekân ve belli bir kültür ortamı içinde, belli bir kişinin yaşadığı değişme ve olgunlaşma süreci sonunda vardığı değerleri bütün evrende değilse de, belli bir zaman ve mekânda belli bir toplumun bütün bireyleri için geçerli olan sosyal değerlerdir. Böylece romanda insan, destan ve trajedi kahramanının sahip olduğu evrensel boyutları kaybetmiş, sosyal bir tip olmuştur (Kantarcioglu, 2007: 19).

Roman birtakım unsurlardan örülmüş bir sistemdir. Bu sistemin oluşmasında vaka, dil, kişi ve teknik önemli rol oynar. Aslının benzeri olan dünya, kurmaca dünyaya dönüştürülürken başlıca ilgi odağı kişi olur. Çünkü diğer öğeler onun için vardır ve söz konusu dünya onun sayesinde bir anlam ve işlev kazanır (Tekin, 2017: 79). Modern romanla birlikte kişi, kişiler ya da şahıs kadrosu olarak betimlenen roman kahramanları, bazen cansız bir nesnenin veya bir hayvanın da ana karakter olabilmesi nedeniyle kahraman olarak nitelendirilmeye devam eder.

Roman unsurlarından biri olan kahraman, tip ve karakter biçiminde ikiye ayrılarak tanımlanır. E.M Forster roman kahramanlarını (kişilerini), yalınkat ve yuvarlak olarak ikiye ayırır. XVII. yüzyılda “humour” adı verilen yalınkat kişilere kimi zaman “tip” kimi zaman ise “karikatür” denmektedir. Yalınkat roman kişisi tek bir nitelik ya da düşünceden oluşur, katıksızdır. Tek bir cümle ile dile getirilebilirler. Okuyucuya tanıtıldıkları andan itibaren tekrar tanıtılmaları gerekmez. Olayların etkisiyle değişim geçirmeyen bu kahramanlar, ne zaman ortaya çıkarlarsa çıksınlar okuyucu tarafından kolayca tanınırlar. Yapısına birden çok nitelik girmeye başladığında kenarlarından kıvrılarak yuvarlaklaşmaya başlarlar. Tek bir söz ya da cümle onları anlatmaya yetmez. Roman boyunca bazen parlarken bazen karanlıklara gömülürler (Forster, 2007: 108-110). Kazandıkları farklılıklar ve bireysel özelliklerine yapılan vurgular bu kahramanların karakter olarak anılmalarına yol açar. Mehmet Kaplan tipi, basit ve sabit karakterli olarak tanımlar. Ona göre tipler, belirli bir dönemde toplumun inandığı temel değerleri veya hoşlanılmayan durumları temsil ederler. Ferdi yönleri ağır basan tipler ise karakterdir. Biricik, yegâne, basmakalıp olmayanları ise şahsiyet olarak tanımlar (Kaplan, 2001: 5-7).

Bireyci düşünce ve felsefenin başlangıç noktası olan XVIII. yüzyılla birlikte anlatı nitelikli eserlerin konusu kişi veya kişi hüviyeti kazandırılmış varlıklar etrafında şekillendirilir. Psikoloji biliminin kabul görüp gelişmesi ve yine birey merkezli eğitim anlayışının yerleşmesi de bu duruma katkı sağlar. XIX. yüzyıldan itibaren roman en popüler edebi tür olur ve klasik dönemini idrak ettiği bu yüzyılda zihinlere derin izler bırakan unutulmaz figürlerini ve kahramanlarını yaratır. Bu bağlamda XIX. yüzyıl romanı tam anlamıyla birey eksenli romandır (Tekin, 2017: 81).

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumun değerleri ile romancının değerleri arasında bir uyumsuzluk oluşmaya başlar. Bu zamana dek yarattığı kahramanlarla toplumsal normları vurgulayan romancı artık bu normları eleştirmeye ve yeniden yorumlamaya başlar. “Romancının bir aydın olarak sosyal değerleri eleştirmesi ve onları insan hayatının ihtiyaçlarına göre yorumlaması, romanın yapısında karakter unsurunu ön plâna çıkarır”(Kantarcioglu, 2007: 20). Karakter unsurunun ön plâna çıkması ile roman kahramanı, kahramanın taşıdığı tarihsel özden uzaklaşmaya başlar.

Roman kahramanı tarihsel açıdan incelendiğinde, kahraman anlayışı ve buna bağlı olarak kahramanın özellikleri ve tanıtılması konusunda büyük değişiklikler gösterdiği bir süreç ile karşılaşılır. Örneğin roman türünün değişme sürecinde önemli bir aşama olan Balzac’ın kişileri, ait olduğu mekânın ve taşıdığı fizyolojik özelliklerin yarattığı kahramanlardır.

Balzac’ın eserlerinde, tipik kahraman anlayışı doruk noktasındadır. Kahramanın bütün özellikleriyle belirlenmesi, ona en uygun karakterin verilmesi, bütün şartlarda onun varlığının kabul edilmesi bakımından, hikâyenin bütün elemanları devreye girdiğinde sosyal bir sınıfın, bir mesleğin, kuvvetli bir duygunun bütün vasıfları bu tipik kahramanda toplanır: Kahraman, bulunduğu mekânla sıkı ilişki halindedir; kahramanın portresi, fizyonomisindeki en küçük ayrıntılar üzerinde yoğunluk kazanır”. (Bourneur,1989: 197).

Bourneur, XIX. yüzyıl romanlarında geleneksel kahraman sayısının yok denecek kadar azaldığını hatta bazı çağdaş eserlerde kahramanın tamamen ortadan kalktığını belirtir. Ona göre etkisiz, basit, hemen hemen anonim bir kahraman anlayışı gelişirken roman türü kendi içine kapanma eğilimi göstermiştir. Değişen toplumsal ve siyasal şartlar insana olan bakışı da etkilemiş; kuşkusuz bu etki roman kahramanlarının da değişimine yol açmıştır. (Bourneur,1989: 197).

Aydınlanma düşüncesinin devamında modernite ile ortaya çıkan roman, sorunsalları ve anlatmak istediklerini çoğunlukla kahraman üzerinden iletir. Ancak roman kahramanı, artık çağına uygun olarak bireyleşmiştir. Sözel anlatıların kolektif kahramanı modern romanda birey olarak karşımıza çıkar. Destanın evrensel kahramanı romanda öncelikle toplumsal bir tipe, sonrasında ise bireysel dinamiklerle kurulmuş karaktere dönüşür. M. Kayahan Özgül “destanların tamamını romanın büyükbabası saymanın mümkünü yoktur; zira temel bir ayırımla ‘destan’ dediğimizde bir milletin hikâyesini; ‘roman’ dediğimizde ise, fertlerin hikâyesini kastederiz” sözleriyle yalnızca şahıs merkezli destanların roman nüvesi taşıdıklarını belirtir(Özgül, 2002: 8).

Romanın, destanın gölgesinden kurtularak kendini kabul ettirmesi XVII. yüzyıla rastlar (Tekin, 2017: 10). İlk roman örneklerinde insan ve insanlığın birkaç problemine dikkat çekilir.

Boccaccio'nun Decameron eseri batı edebiyatının ana eğilimlerinden birini oluşturan cinsellik ögesiyle, Don Quijote siyaset gündeminin dışında kalan hayata dikkat çekmesiyle, Robinson Crusoe ise döneminin toplumunun bireyciliğini anlatması bakımından önemli işlevler görür (Aydın, 2002: 352). İlk roman örneklerindeki bu konular sözel anlatılardan sonra gelişen romanın içeriğindeki değişimin görülmesi bakımından son derece mühimdir. Birey ve bireysel konular romanın ana meselesi haline gelir. Sözel anlatıların kolektif ideal kahramanları ilk roman örneklerinde yerlerini bireye ve tecrübelerine bırakır. Romanın asıl konu olarak bireye odaklanması kahramanın tarihsel yolculuğu açısından gerçekleşen değişimin ana kaynağıdır. Roman kahramanı kendinden önceki kahramanların aksine tüm boyutlarıyla ele alınan gerçek bir bireydir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yükselen ve iktidara ağırlığını koymaya başlayan burjuva, romanı sahiplenerek onu söylemlerinin aracı olarak görür. Goldmann modern romanın yapı ve gelişimi ile sanayileşmiş toplumlardaki burjuva sınıfının dünya görüşü ve tarihi arasında benzerliklere vurgu yapar. Ona göre sanayileşmiş toplumlarda, niteliğe bağlı feodal değerler (haysiyet, yardımseverlik, iyilikseverlik, aşk gibi) yerini niceliğe bağlı değerlere (para, iktidar, hırs) bırakır. Burjuvazi romanın oluşumuna yön verirken romancı problemlerin farkında olan ancak çözemeyen kişi konumundadır. Romancı gerçek değerleri ararken tüm değerlerin çatıştırıldığı bir savaş alanı yaratır. Roman ise bu değerlerin tartışılmasına en uygun tür olur. Yine bu dönemde burjuvazi hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve hoşgörü gibi kavramları insanlığa armağan olarak telakki eder. Burjuvazinin bu "devrimci" dönemine denk gelen klasik romanın kahramanları güçlü ve her şartta başarılıdır. Burjuvazinin tavrı iktidar olduğu dönemde belirsizleşmeye başlar. Çünkü bir yandan devrimci tavrını sürdürmek isterken diğer yandan iktidarını devam ettirebilmek için muhafazakâr davranmak durumunda kalır. Bu durum 1830-1840'lardan itibaren doğrudan doğruya romancının tavrı ve tutumunu da etkiler. Buna paralel olarak romanın belirsizleştiği görülür. Roman kahramanları ise Balzac'ın kahramanlarının aksine her zaman başarılı değildir. Romanda verdikleri mücadele çoğu zaman sonuçsuz kalmaktadır (Aydın, 2002: 353-354).

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında dünya genelinde yaşanan köklü değişimle bireycilik görüşü ortadan kalkmaya başlar. Bu durum romanın genel yapısında da değişikliklere neden olur. XVIII. yüzyılın eyleme dönük, tuttuğunu koparan realist Balzac kahramanı, XIX. yüzyılda tökezlemeye başlar. Modernitenin sunduğu büyük umutlar yerini kuşuklara bıraktıkça kahraman pasifize olur. Artık geleneksel, özüne uygun kahramanların yerini parçalanmış kahramanlar alır. XX. yüzyılın başlarında psikanalizin ortaya çıkışıyla tutarlı, bütünlüklü birey fikri sarsılır ve kişinin tutarlılığına ve şeffaflığına olan inanç erimeye başlar. Edebiyatta da modernizm bu erimeyi kurmaca karaktere yansıtır. Nitekim Virginia Woolf kendi kuşağının

edebiyatının okura zorluk çıkarmasındaki asıl nedeninin psikolojinin karanlık noktaları araştırmaya çalışmasının olduğunu, bunun da yeni kurmaca teknikleri gerektiren ve üreten bir proje olduğunu savunur (MacKay, 2018:113). Tam da bu noktadan itibaren romanda kahraman önce iç dünyasıyla var olmaya daha sonra ise silikleşmeye başlar. Ailesi, geçmişi hatta kendisi bile tanıtılmaya değmez. Bazılarının adı, soyadı olmazken, bazıları yalnızca bir harften ibarettir. Romanda kahraman arka plana itilerek nesnelere ön plana çıkarılır. Yine zaman ve mekân belirsizleşirken roman kurgusunda belirsizlik ve kahramansızlık hâkim olur.

Nathalie Sarraute, denemelerini derlediği *Kuşku Çağı* (L'Ere du Soupçon) adlı eserinde, XIX. yüzyıl yazarlarının tasarladıkları romanı kuran geleneksel öğelerin artık geçerli olmadığını savunur. Ona göre artık eskilerin özenle kurdukları entrika, canlı olmasına çabaladıkları kişiler, bu kişilerden çıkardıkları tipler ya da karakterler, karakterlerin yaşadıkları eylem ve değişimleri yakalayıp anlatmada gösterdikleri özen önemli değildir. Nitekim yüzyılı açan büyük öncüler örneğin Joyce, Odise'nin kahramanının serüvenlerini Bloom'un serüvenlerine uydurarak, hikâyeye eğlenir. Kafka, *Dava* ile *Şato*'da hemen hemen hiç entrikaya başvurmaz. Kişilere gelince, bunlar da çoğu zaman, yazara benzeyen ve hiç değilse olduğu gibi görünen çok şahıslı bir tanrıya dönüşürler (Nedeau, 1981: 11-12). XIX. yüzyılda yaşanan köklü değişimler günümüze dek uzanan sürecin hazırlık safhalarını oluşturur. XX. yüzyılda ise psikolojinin bir bilim olarak kabul görülüp romanlara dâhil edilmesiyle roman ve yapısı değişmeye başlar.

Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin gerçekleşmesi ve buna ek olarak feodalizmin çöküşüyle yükselen burjuvazi yeni bir ekonomik düzeni hazırlar. Bu yeni düzen serbest piyasa ekonomisi olarak da adlandırılan kapitalizm olur ve her topluma farklı şekilde sirayet eder. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler toplumun yapısında da değişimlere yol açar. 1789 Fransız Devrimi ile birlikte ise bilinen dünyanın sonu gelir, birey ve toplum artık geri döndürülemez biçimde değişir. Emperyalizmin yükselişi, ulus-devletlerin kurulması, I. ve II. Dünya Savaşı, soğuk savaş dönemi, teknolojik gelişmeler, küreselleşme dünya üzerindeki hemen her topluma farklı zamanlarda ulaşır. Roman ve kahramanı da tüm bu değişim ve dönüşümlerin hem aracı hem de aynası olur. Bireyin dünya düzeni içinde aldığı konum önceleri yüceltilir. O modern çağın akıllı, idealist kahramanıdır. Ancak yaşanan gelişmeler ve değişimler sonucunda birey öznenen nesneye indirgenir. Gittikçe güvenini kaybeder, çağına ve toplumuna yabancılaşır. Bu noktada roman kahramanı artık kahramanın sahip olduğu tarihsel özden uzaklaşmıştır. Çağının kahramanı olması bir yana kendi hayatının dahi kahramanı değildir. O artık kahraman olmayan bir kahraman yani anti-kahramandır.

Anti-kahraman

“Birakın kötülüğü, aslında hiçbir şeyi tam olarak beceremedim: Ne iyi, ne kötü, ne alçak, ne onurlu, ne kahraman ne de böceğin tekiyim.”

Yer Altından Notlar- Dostoyevski

Kahramanlık olgusunun kökenlerini mitoloji ve Antik Çağ edebiyatında bulmak mümkündür. İnsanlığın varoluşundan itibaren kahramanlık varlığını sürdürmüş ve sıkça vurgulanmıştır. Bu nedenle kahraman miti dünya edebiyatında daima ana konulardan biri olmuştur. Sözel anlatıların toplumsal kahramanı modernitenin doğuşuyla birlikte dönüşüm geçirmeye başlar. Özellikle endüstri devrimi sonrasında gerçekleşen toplumsal değişimler, yeni sınıfların ortaya çıkışı ve bu sınıfların oluşturduğu sosyal ilişkiler, öte yandan bilimin öncelendiği akıl çağı dönemiyle birlikte kahraman ve onu kahraman yapan özellikler sorgulanmaya ve değişmeye başlamış; sözel anlatıların toplumsal kahramanı romanlarda kendi hayatının kahramanına dönüşmüştür. Her çağın kendine özgü bir kahramanlık anlayışı mevcuttur. Değişmeyen ise kahramana ve kahramanlığa yapılan vurgudur. Ancak insanın varoluşu ile ortaya çıkan kahraman, varoluş bunalımlarında da ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu kahraman alışlageldik kahraman özelliklerini taşımaz. O “yaşamla bağını az ya da çok kaybetmiş, kör topal idare eden insanları” temsil eder artık. Böyle bir kahraman ise olsa olsa “kahraman karşıtı tüm özellikleri kasten” kendinde toplayan bir “anti-kahraman” olabilir (Dostoyevski, 2017: 141). Fyodor Dostoyevski’nin *Yer Altından Notlar(1864)* adlı kitabında ilk kez kullandığı bu terim günümüzde özellikle romanlar, televizyon dizileri ve film sektörü sayesinde son derece popüler haldedir. Ancak tüm popülerliğine rağmen anti-kahraman tanımlanması son derece güç ve muğlak, birden fazla anlam içeren, zıt tanımları bünyesinde bulunduran bir yapılanmayla karşımıza çıkar. Çünkü neredeyse her anti-kahraman kendine özgü özellikler barındırır. Kadiroğlu şu sözlerle bu durumu vurgular:

Romans ve epik çağlarda olduğu gibi farklı devirlerin birbirinden ayrı niteliklere sahip kahramanları olduğu gibi yaratıldığı dönemde belirli özelliklere sahip çeşitli anti-kahramanları da vardır. Her anti-kahraman tektir ve eylemde bulunduğu ve söz söylediği zaman dilimine bağlı olarak kimliğinin saptanması gerekir. Anti-kahramanı tanımlamak amacıyla yapılan genel bir tanım, o karakter için uygun olurken, farklı dönemin ürünü olan bir diğeri için yetersiz, bu nedenle de anlamsız gelebilmektedir: tıpkı pikaresk anti-kahramanın absürt anti-kahramanla bir ilgisinin olmaması gibi. Bu nedenle evrensel, genel-geçer bir tanımdan kaçmak, bunun yerine ilgili döneme özgü özellikleri kapsayan bir tasvir sunmak ve bunu özellikle vurgulamak gerekir (Kadiroğlu, 2014: 32-33).

Anti-kahramanın sözlüklerde farklı özelliklerine değinilmesi de terimin tanımlanmasındaki güçlüğü ortaya koymaktadır:

“1- Bir kahramandan beklenen genel özellikleri taşımayan başkişi. Erişim: 22 Aralık 2018.<https://www.merriam-webster.com/dictionary/antihero>

2- Bir oyun, kitap ya da filmde geleneksel kahraman niteliklerine sahip olmayan başkarakter. “Antihero”. Cambridge Dictionary. Erişim: 22 Aralık 2018.<https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/antihero>

3- Genel anlamda bir oyunun ya da bir anlatının kahraman nitelikleri taşımayan başkahramanıdır. Bu tip kahramanlara ilk olarak Antik Yunan devri yapıtlarında rastlanır ancak tüm ulusların edebi eserlerinde bulmak mümkündür.” “Antihero”.Britannica. Erişim: 22 Aralık 2018. <https://www.britannica.com/art/antiheroerişimtarihi:22.12.2018>

Sözlük tanımlarında ilk dikkat çeken nokta muğlaklıktır. Tanımlar, anti-kahramanın ne olduğu değil ne olmadığı üzerinde yoğunlaşır. Anti-kahramanın çetrefilli yapısı tanımlardaki bu muğlaklığın doğmasında oldukça etkilidir. Çünkü anti-kahramanı tanımlamadaki zorluklardan biri de kendisinin ortaya çıkmasını sağlayan kavram olan kahramanın tanımındaki güçlükleri de bünyesinde taşımasıdır. Bu nedenle anti-kahramanın tanımı ne olduğu üzerine değil ne olmadığı üzerine yoğunlaşır. Ancak son derece yüksek kullanım sıklığına, karışık ve karmaşık doğasına karşın anti-kahramanı sadece kahraman olmayan başkişi olarak tanımlamak mümkün müdür? Sorusunun cevabını bulmak da son derece güçtür. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, anti-kahraman kullanımında kastedilenin eserdeki başkahraman- başkişi- ana karakter oluşuyla ortaya çıkar. Çünkü başkahraman teriminin tanımlanmasında da farklılıklar vardır. Dünya edebiyatında karakter türlerinde yapılan sınıflamaya karşın Türk edebiyatında üzerinde henüz uzlaşma sağlanamamış konulardan biri de tip, kahraman, karakter, kişi kavramları arasındaki farkların ve benzerliklerin neler olduğudur. Bu nedenle edebi metin incelemelerinde birer terim olarak kullanılan tip, kahraman, karakter, kişi kavramlarının anlam alanları da oldukça bulanıktır. Çoğu kez bu terimlerin birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanıldıkları görülür (Boynukara, 2002: 174). Tip ve karakter arasındaki ilişki 1960’lı yıllardan itibaren edebiyatımızda sık sık tartışılır ancak bazı roman kişilerinin hem bir tip hem de karakter olarak görülmesinden ötürü, kesin sınırlarla birbirinden ayıramayacağı ileri sürülür (Huyugüzel, 2018: 260). Tip, karakter, başkişi, kahraman kavramlarının anlam alanlarındaki bulanıklıklardan dolayı anti-kahramanı anlamak için karşıtlık ilkesinden yararlanmak ve neyi içermediğini ortaya koymak gerekir. Anti-kahraman günümüzde kötü kahraman ve karşıt-zıt kahraman ile karıştırılmakta ya da bu isimlendirmelerle anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak tüm bu isimlendirmeler anti-kahramanın zaten karmaşık olan doğasını daha da karmaşık hale getirir. Kötü kahraman (kişi, karakter) genellikle ana kahramanın karşısına konumlandırılan suç

işlemeye, kötülük yapmaya meyilli, merhametsiz ve zalim bir karaktere sahip olan kişilerdir (Huyugüzel, 2018: 272). Karşıt-zıt kahraman(karşı-muhalif kişi) ise yine ana kahramanın karşısına konumlandırılan ve onu engellemeye, yıpratmaya, yolundan döndürmeye çalışan, genellikle ikinci derecede önemli kişilere denir (Huyugüzel, 2018: 268). Chris Baldick *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*(2001)'de bu konuya dikkat çekerek anti-kahramanın karşıt kahraman (antagonist) ya da kötü kahraman (villain) ile karıştırılmaması gerektiğini belirtir (Baldick, 2001: 13).

A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory (2013) adlı sözlüğün yazarı J. A. Cuddon anti-kahramanı, kahraman olmayan ya da kahramanın eski tarz bir çeşidi olan güçlü, cesur ve becerikli kahramanın antitezi olarak tanımlar. Kahramanın başarılı olma özelliğinin aksine anti-kahraman başarısızlığı meslek olarak edinen kimsedir. Yine anti-kahramanın beceriksizlik, şaşkınlık, şanssızlık ve zayıflık gibi özelliklerinin kaynağının Yunan Yeni Komedi olduğu, bu gibi özellikleri barındıran en erken örneklerden birinin ise Don Kişot olduğunu belirtir (Cuddon, 2013: 41). Baldick, anti-kahramanı bir oyun ya da anlatının, romans ve epiğin geleneksel kahramanlık özelliklerinden yoksun merkez karakteri olarak tanımlar. Bu tür kahraman olmayan karakterlerin Don Kişot'tan bu yana idealist kahramanlığı parodiye maruz bırakan Batı romanının önemli bir özelliği olduğunu söyleyerek Flaubert'in Emma Bovary(*Madam Bovary,1857*) ve Joyce'un Leopold Bloom (*Ulysses, 1922*) adlı kahramanlarını, anti-kahramanca sıradanlığın ve yetersizliğin göze çarpan örnekleri olarak verir. Anti-kahramanın çoğu modern romanda, koşulların baskısı altında kalan eylemsiz başkişi olduğunu da belirtir (Baldick, 2001: 13). M. H. Abrams, *A Glossary of Literary Terms* (1999) çalışmasında anti-kahramanı, ciddi bir eserin geleneksel başkişisi veya kahramanı ile büyük ölçüde uyuşmayan, modern bir romanın veya oyunun başkişisi olarak tanımlar. Kahramanın geleneksel görünümünün yerine anti-kahraman küçük, cahil, pasif, etkisiz veya sahtekârdır. Abrams, kahraman olmayan başkişilerin on altıncı yüzyıl pikaresk romanında kullanılmaya başlandığını belirtir.(Abrams, 1999: 11). Ömer Faruk Huyugüzel *Eleştiri Terimleri Sözlüğü* (2018) adlı çalışmasında anti-kahramanı, hikâye, roman ve oyunlarda geleneksel kahramanlara özgü özelliklerin zıddı olan özelliklere sahip başkişiler olarak tanımlar. Bazı eserlerde başkişiler; sıradan, zayıf, aciz, beceriksiz, ahlaksız ve hatta pikaresk romanlarda veya macera romanlarında olduğu gibi aşağılık, üçkâğıtçı veya sahtekâr kişiler olabilirler. Başarısızlıklarından ötürü örnek alınacak kişiler değildir. Bu tür kahramanların en eski örneği şövalye romanlarındaki ideal kahramanları hicvetmek için yazılan Cervantes'in *Don Kişot*'udur. Huyugüzel, Türk edebiyatında ise Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896) romanının başkişisi Bihruz Bey'i, Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak*'ının (1922) başkişisi Seniha'yı ve Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel*'inin (1973) başkişisi Zebercet'i anti-kahramana örnek gösterir.(Huyugüzel, 2018: 52).

Victor Brombert, yapılan tüm tanımların aksine, birçok farklı anti-kahraman karakterinin varlığından dolayı terimin tek bir tanımının veya tasvirinin neredeyse imkânsız olduğunu öne sürer ve anti-kahramanı birçok yüze sahip bir adam olarak tanımlar (Brombert, 1999: 1). Anti-kahramanlar antik çağdan itibaren türlü türlü görünümle günümüzün dünyasına ulaşırlar. Trajik kurban, pikaresk kahraman, absürd kahraman... Yabancı, uyumsuz, ikiyezlü, kaybeden, depresif, korkak, olabildiği gibi açgözlü, fırsatçı, bencil, şehvetli ve kıskanç da olabilir. Yine nihilist, sinik, şüpheli, ironik ya da eylemsiz olabileceği gibi, karanlık tarafları olan bir asi, isyancı da olabilir. Bu nedenle anti-kahraman geniş anlamda kahraman olmayan, kahramanlık özelliklerini taşımayan başkişi olarak tanımlanır.

Anti-kahramanın Kökeni

Anti-kahramanın arketipine bakıldığında yukarıda da belirtildiği gibi karşımıza Antik Çağ destanları, Yunan tragediyaları ve İspanyol Edebiyatının pikarolarının çıktığını görülür. Antik çağ destanlarının kahramanlarının doğasında bazı anti-kahramanca özellikler olduğu göze çarpar. Bu görüşe paralel olarak Rosette C. Lamont Odisse'nin edebiyat tarihindeki ilk anti-kahraman olabileceğini öne sürer. Odisse yalnızca komedi unsurları içerdiğinden ya da Frye'in 'altmimetik kahraman' kipine ait olduğundan değil, aynı zamanda karakteri kahramanlığa uygun özelliklere sahip olmadığından anti-kahramandır (Lamont, 1976: 8-15). Rivers, ise İspanya'nın ilk gerçek anti-kahramanının, şövalye romanslarının bir parodisi olan *Tormesli Lazarillo* (1554) olduğunu ifade eder (Rivers, 1976: 25). 1554 yılında İspanya'da anonim olarak kaleme alınan *Tormesli Lazarillo* (*Lazarillo de Tormes*) birçok eleştirmen tarafından pikaronun edebiyat dünyasına adım attığı ilk eser olarak kabul edilir. Erkenden hayata atılmak zorunda kalan ve toplumun çürümüşlüğü karşısında hiç vakit kaybetmeden bu duruma uyum sağlayan, sınıf atlamak için dürüstlük ve çalışkanlık yerine hileyi ve üçkâğıdı kullanmaktan çekinmeyen Tormesli Lazarillo kendinden sonra gelen birçok kitaba esin kaynağı olduğu gibi pikaresk türünün de temellerini atar. Lazarillo'nun hayatta kalma mücadelesi eserin ana ekseninde gibi görünse de eserde İspanyol toplumunda derinleşen sınıfsal farklılıkların yarattığı toplumsal çözülme gerçekçi bir biçimde sunulur. Birçoklarınınca türün ilk örneği olarak kabul edilen Lazarillo daha sonra yazılacak eserlerin sınıflandırılması açısından bir kılavuz niteliği kazanır ve pikaresk romanın özelliklerini belirlemede ana kaynak görevi görür (Özmen,2016: 73-74). Toplumda gerçekleşen sınıfsal farklılıkların ve çözümlerin bir yansıması olan Lazarillo tarihin akışıyla birlikte anti-kahraman kimliğinde karşımıza çıkar. Çalışmasıyla İspanyol edebiyatının önemli yapıtlarında yer alan anti-kahraman arketipini tanımayla çalışan ve terimle gelişen imgenin simgesel ve toplumsal özelliklerini irdeleyen Gökşenli, farklı yüzyıllar ele alındığında önceleri klasik kahraman özellikleri sergileyen roman başkişilerinin, dönemin farklı toplumsal gerçeklerinin ve

yazınsal ihtiyaçlarının bir sonucu olarak zamanla anti-kahramana dönüştüğü ifade eder. Kahramanın itibarsızlaştırılmasıyla birlikte bu roman kişileri artık epik öykülerdeki gibi ilahi varlıklar olarak değil, birer “kaybeden” olarak tanımlanırlar (Gökşenli, 2017: 97).

Anti-kahramanın Gelişimi

Parla'nın deyimiyle insanın vücuduna daha yakın bakabilen Rönesans döneminde edebiyatta da insana yönelik gerçekleşir ve yeni karakterler boy gösterir. Faust, Don Kişot, Don Juan ve Hamlet daha sonra Batı edebiyatının tekrar tekrar dirilteceği tipler olurlar. Bu karakterler Ortaçağda, günahla sevap, gerçekle yanılısama, eylemle eylemsizlik, aşkla şehvet arasında çizilen kalın sınırları bulandırarak modern anlamda anlatının da doktrinden uzaklaşıp bireye odaklanmasının ilk ve belirleyici örneklerini oluştururlar. Rönesans'ı izleyen Aydınlanma Çağı'nda insan doğası bir kez daha tanımlanmaya çalışılır. Aydınlanma düşünürlerinin de katkısıyla davranışçı psikolojinin temelleri atılır. Buna göre hedonist insan doğası, arzuları ile akıl, vicdanı arasında sıkışır. Bireyin yararına olan ise bu durumu dengelemesidir. Bu dengeyi gerçekleştiren kahraman ise Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe'si olur. Böylece XVIII.yüzyıla gelindiğinde batı edebiyatının temel mitik karakterleri tamamlanır. Yirminci yüzyıla gelene kadar Avrupa romanında kişileştirmeler hep bu mitik karakterlerin özelliklerinin değişik ölçülerde karışımıyla yapılır. XIX.yüzyılın sonunda ise bunlara bir yenisi eklenir. Bu karakter, Joyce'un Stephen Dedalus'unda en yetkin ifadesini bulan ve Dedalus'la akrabalığı vurgulanan marjinal sanatçı tipidir. XX.yüzyıl Avrupa edebiyatında bu tipin de katkısıyla modernist bir marjinalleşme gerçekleşir. XVII.yüzyılın Pikaro tipi psikolojik derinlik kazanarak romanlarda kahraman(başkişi) olur. Pikaro Joyce, Mann, Musil, Hesse, Camus gibi yazarlarda psikolojik ve felsefi derinlik kazanarak sanatçılara ya da horlanan, ezilen ve toplumla uyuşamayan anti-kahramanlara dönüşür. Bunun nedeni ise, modernist yazarların, parçalanmış modern yaşamı sürdürebilmenin tek mümkün yolunun, o yaşama aynı parçalanmışlıkla yanıt vermek olduğunu düşünmeleridir. (<http://www.izdiham.com/jale-parla-edebiyatta-karakter-ve-tip> Erişim: 25 Aralık 2018). Anti-kahraman bu doğrultuda yaşanan kültürel kıyametin ve parçalanma duygusunun ifade aracı olarak kullanılır. Modernite kendisine böyle bir kahramanlık markası yaratır. Modern anti-kahramanların kimliğinde yaşanan parçalanma modern kültürel parçalanmanın yansımasıdır. (Niemneh, 2013: 88). Bu noktada parçalara ayrılarak düzenlenen modern hayatın kahramanı, modern anti-kahraman olur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası metinlerde kendini gösteren anti-kahraman modern anti-kahraman olarak adlandırılır. Quin de anti-kahramanın her ne kadar ilk edebi metinlerde zaman zaman yer alsada da, Frye'in deyimiyle 'ironik kipe' ait dönemde yazılan modern eserlerin bir esası olduğunu vurgular. Modern anti-kahraman prototipinin ise Dostoyevski'nin 'yer altı adamı' olduğunu ifade eder (Quinn, 2006:

29). Dostoyevski'nin yer altı adamını tanımlamak için ilk kez kullandığı anti-kahraman, XIX.yüzyıl Rus edebiyatında oldukça sık boy gösterir. Moran, XIX. yüzyıl Rus edebiyatında ağır basan ve "gereksiz adam" olarak bahsi geçen bu tipe vurgu yapar. Gereksiz adam, parlak zekâlı, duyarlı ama karamsar, bir işe yaramayan topluma karşı olumsuz bir yapıya sahiptir. Bazen iyi niyetli ya da ümitli olsa bile, eyleme geçemez ve sonunda hep yenilgiye uğrar. İlk defa Puşkin kahramanı Onegin için bu deyimini kullanılır. Yine Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı*'ndaki(1840) Peçorin, Turgenyev'in *Rudin*'i (1856) bu tipin örneklerindedir. Moran, Gonçarov'un *Oblomov*'unu (1859) ise bu tipin en iyi örneği olarak görür. Başta ülkücü bir genç olan Oblomov hükümetle yaşadığı sorunlar sonucunda karamsarlığa kapılır ve sonunda zamanın tümünü yatakta pinekleyerek geçirir (Moran, 2017: 60-61). Tüm bu gereksiz adamlar kendilerinden sonra gelecek olan kahramana örnek teşkil ederler. Nitekim bütün değerlerin hızla değiştiği çalkantılar ve belirsizliklerle dolu modern çağda varoluşunu anlamlandırmakta zorlanan, hem kendisine hem de topluma yabancılaşmış bireyin açmazlarını konu alan Franz Kafka'nın *Dönüşüm*'ü (1915), Herman Hesse'in *Bozkırkurdu* (1927), Louis-Ferdinand Celine'in *Gecenin Sonuna Yolculuk*'u (1932), Jean-Paul Sartre'in *Bulantı*'sı (1938), Albert Camus'nün *Yabancı*'sı (1942), Saul Bellow'un *Boşlukta Sallanan Adam*'ı (1944) gibi birçok modern romanın *Yeraltından Notlar*'ın açtığı yoldan ilerlediğini söylemek yanlış olmaz (Liktör, 2016: 39).

Marshall Berman'ın belirttiği gibi modern olmak, kişiye bir yandan serüven, güç, coşku, gelişme, kendini ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat ederken; diğer yandan sahip olduğu her şeyi, bildiği her şeyi, olduğu her şeyi yok etmekle tehdit eder. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ancak paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğü birliktir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle "katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği" bir evrenin parçası olmaktır (Berman 2013: 27). İşte modern anti-kahraman tam da bu evrenin parçası olamayan, parçalanmış, evrenle baş edemeyen, yalnız, uyumsuz ve umursamaz kahramandır. Köken olarak antik çağa kadar uzanan anti-kahraman asıl yükselişini moderniteyle gösterir. Bilimsel ve endüstriyel gelişmeler ışığında toplumu ve geleneksel sosyal düzenlemeleri yeniden şekillendirmeye başlayan Modernizm düşüncesi ile birlikte edebiyatın ve kahramanlarının evrimi de gerçekleşir. Değişen sosyo-kültürel ortam kahramanlık ideallerinin değişmesine ve hatta ortadan kalkmasına neden olur.

Anti-kahramanın ortaya çıkış ve gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda, özellikle savaş sonrası dönem yapıtları dikkat çekicidir. Savaş sonrası oluşan sosyal ve politik ortamın ifade aracı anti-kahramanlar olur. Rosette C. Lamont anti-kahraman karakterlerin edebiyat eserlerinde özellikle insanlığın bir tür kültürel gerileme veya sosyal krizle karşı karşıya kaldığı,

umut, inanç, idealler, değerler ve ahlaki kayıplarla tehdit edildiği zamanlarda ortaya çıktığını ifade eder. (Lamont, 1976: 21-22). Klasik kahramanların büyüklüğü, asaleti, zarafeti ve gücünden yoksun olan modern kahraman, modern dönemin gereklilikleri ve ihtiyaçlarını karşılar. Bu nedenle anti-kahraman modern insanın karşılaştığı bütün krizlerin tipik bir temsilcisi haline gelir.

Sonuç

Görevini başarıyla yerine getirerek kendini bulan ve tanrı olan antik kahraman XIX. yüzyıl ve sonrasında artık çok uzaklarda kalır. Modernitenin ilk kahramanı ise yaşamın tüm karmaşıklığına rağmen her gün yeniden kendi benliğine sıkıca sarılarak ideallerini gerçekleştirmeye çalışandır ancak bu her zaman mümkün olmaz. XIX ve XX yüzyıl edebiyatı hayal kırıklığına uğrayan kahramanların çağı olur. Kahraman modernitenin büyük anlatılarının somut karşılığını bulamamış olması akıl ve rasyonaliteye olan güveni sarsmaya başladığı için duyguları ve sezgileri ile hareket eder. Ancak yaşanan dönemin gerçekleri, yaptıkları seçimler bu kahramanları gitgide melankoliye ve depresyona sürükler. Değişen ve dönüşen toplumsal yapı ve kurallar kahramanın özelliklerini de değiştirir. Sözel edebiyat eserlerinde çoğunlukla kahramanın değiştirici ve dönüştürücü gücünden bahsedilir. Kahraman ait olduğu toplumun desteğini arkasına alıp serüvenden serüvene koşarken değişimi, dönüşümü gerçekleştirir. Moderniteyle değişen insan ve toplum algısının sonucunda bireyciliğe ve bireysel eylemin önemine yapılan tüm vurguya rağmen kahraman artık değiştirici, dönüştürücü gücünü koruyamaz. Köklü ve hızlı gerçekleşen toplumsal değişimler bireyi uyum sağlamaya zorlar. Ancak uyum sağlamak her zaman için kolay değildir. Uyum sağlamayı beceremeyen ya da kabul etmeyen kahraman yalnızlaşmaya, yabancılaşmaya ve toplumdaki kopmaya ya da ona düşman olmaya başlar. Bu noktadan sonra ona düşen görev değiştirmek dönüştürmek değil kuşku uyandırmaktır. Anti-kahraman köklerini antik çağdan ve arketipik kahramandan alsa da modernitenin bireyciliğe ve bireysel eyleme vurgu yapan kahramanının eylemsiz, uyumsuz, işlevsiz hale gelmesiyle oluşan kahramanıdır. İçinde bulunduğu dönemin toplumsal değerleriyle uyumsuz, çoğunlukla o değerleri eleştirmek, yermek ve hatta yerinden sarsmak amacıyla kurgulanan ancak bunu yaparken eyleme değil eylemsizliğe, başarıya değil başarısızlığa, değişime karşı aynı kalmaya vurgu yapan başkarakterdir.

KAYNAKÇA

Abrams, M. H. A. *Glossary of Literary Terms*. Seventh Edition. Earl McPeck. 1999.

Aydın, Ertuğrul. "Roman ve İnsan". *Hece Sayı:65/66/67*. (Mayıs/Haziran/Temmuz 2002): 352-358.

- Baldick, Chris. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Newyork: Oxford Univercity Press. 2001.
- Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çev. Ümit Altuğ-Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları. 2013.
- Bourner, Roland – Quellet, Real. *Roman Dünyası ve İncelenmesi*. çev. Hüseyin Gümüş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1989.
- Brombert, Victor H.. *In Praise of Antiheroes: Figures and Themes in Modern European Literature, 1830-1980*. University of Chicago Press. 1999.
- Boynukara, Hasan. “Karakter ve Tip”. *Hece* Sayı:65/66/67. (Mayıs/Haziran/Temmuz 2002): 174-187.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalıcı Yayınları. 2013.
- Cuddon, J.A.. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. U.K: Blackwell Publishers. 2013.
- Dostoyevski, Fyodor. *Yer Altından Notlar*. İstanbul: Everest Yayınları. 2017.
- Eco, Umberto. *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: CanYayınları. 2009.
- Forster, E.M. *Roman Sanatı*. çev. Ünal Aytür. İstanbul: Adam Yayınları. 2001.
- Frye, Northrop. *Eleştirinin Anatomisi*. çev: Hande Koçak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2015.
- Gökşenli, Ebru Yener. “16. ve 20. Yüzyıl İspanyol Romanında Anti-Kahramanın Gelişimi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)* 2017 (38): 95-110.
- Huyugüzel, Ö. Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2018.
- Kantarcioglu, Sevim. *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık. 2007.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları. 2001.
- Kadiroğlu, Murat. *Savaş Sonrası (1950-1960) İngiliz Tiyatrosunda Anti-Kahraman*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2014.
- Laftsidis, Athanassios. *Homeros'ta Yunan Kahraman Tipleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 1993.
- Lamont, Rosette C. “From Hero to Anti-Hero.” *In The Anti-Hero: His Emergence and Transformations* ed. By Lilian R. Furst, James D. Wilson. Georgia State UP: Atlanta: (1976): 1-23.
- Liktor, Coşkun. “Muharrem Ya Da Modern Bireyin Bir Yeraltı Adamı Olarak Portresi”. *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler* 12. (yayına hazırlayan) Deniz Bayraktar. İstanbul: Bağlam Yayınları (2016). s. 39-54.
- MacKay, Marina. *Roman Nedir?*. çev. Fazilet Akdoğan Özdemir. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2018.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2017.
- Nedeau, Maurice. “Yeni Roman ve Alain Robbe-Grillet”. çev. Asım Bezirci. *Yeni Roman*. A. Robbe Grillet. İstanbul: Yazko. 1981.
- Niemneh S.. “The Anti-Hero in Modernist Fiction: From Irony to Cultural Renewal”. *Mosaic: A Journal For The Interdisciplinary Study Of Literature* Volume 46, Number 4, (December 2013): 75-90.
- Özgül, M. Kayahan. “Romanın Hikâyesi”. *Hece* Sayı:65/66/67. (Mayıs/Haziran/Temmuz 2002): 7-15.
- Özmen, Emre. *Değişen Toplumsal Düzen Işığında İspanyol Edebiyatında Bir (Anti) Kahraman Olarak Kadın Pikara İmgesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2016.

Quinn, Edward. *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*. Second Edition. Newyork: Facts On File. 2006.

Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 2017.

Rivers, Elias L.. “The Anti-Hero in Spain”. *In The Anti-Hero: His Emergence and Transformations*. Ed. Lilian R. Furst, James D. Wilson. Georgia State UP: Atlanta: (1976): 23-27.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Britannica. “Antihero”. Erişim: 22 Aralık 2018. <https://www.britannica.com/art/antihero>

Büyük Türkçe Sözlük. “Kahraman” Erişim: 20 Aralık 2018. <http://sozluk.gov.tr/Cambridge>
Cambridge Dictionary. “Hero”. Erişim: 20 Aralık 2018.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/>

<http://www.izdiham.com/jale-parla-edebiyatta-karakter-ve-tip> Erişim: 25 Aralık 2018.

Cambridge Dictionary. “Antihero”. Erişim: 22 Aralık 2018.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/antihero>

Dictionary. “Antihero”. Erişim: 22 Aralık 2018. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/antihero>

“Kahraman” Erişim: 20 Aralık 2018 <http://www.nisanyansozluk.com/?k=kahraman>

Oxford Dictionaries. “Hero”. Erişim: 20 Aralık 2018.

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/hero>